

POLSCE WOLNOŚĆ WRÓĆ!

Groby wojenne z okresu powstania
styczniowego w Wielkopolsce

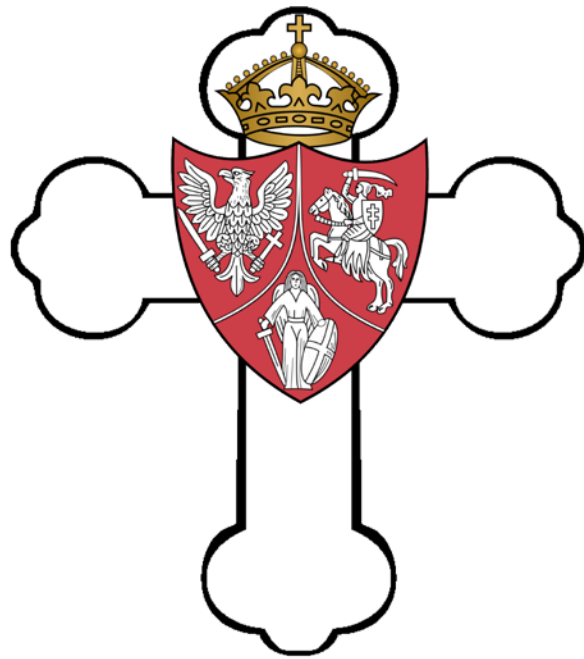
S.P.
JÓZEF MILEWSKI
UR. 11 MAJA 1800 R.
† 22 STYCZNIA 1875 R.
I SYN JEGO
CELESTYN MILEWSKI
UR. 6 KWIEŚNIA 1842 R.
† 10 MAJA 1863 R.

WOJEWODA WIELKOPOLSKI

**POLSCE
WOLNOŚĆ
WRÓĆ!**

POLSCĘ WOLNOŚĆ WRÓĆ!

Groby wojenne z okresu powstania
styczniowego w Wielkopolsce

Autorzy:
Bartosz Biegała
dr Sławomir Józefiak

WOJEWODA WIELKOPOLSKI

Poznań 2022

OPIEKA REDAKCYJNA

Agnieszka Korcz

Wydawnictwo Świętego Wojciecha

PROJEKT GRAFICZNY OKŁADKI

Anna Głuszcza-Turska

SKŁAD I ŁAMANIE

Anna Głuszcza-Turska

KOREKTA

Aleksandra Szulejewska

ZDJĘCIA NA OKŁADCE

Zdjęcia zbiorowa z 1863 r., Ślesin 2021 r. (zasób WUW w Poznaniu)

Zdjęcia zamieszczone na stronach: 45, 46, 50, 51, 56, 57, 63, 64, 80, 81, 88, 89, 94, 95, 104, 105, 110, 111, 116, 126, 127, 137, 138, 142, 143, 149, 150, 159, 160, pochodzą z archiwum rodzinnego Franciszka Winieckiego

DRUK I OPRAWA

Drukarnia POZKAL Spółka z o.o. Spółka komandytowa

© Copyright by Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu

© Copyright by Bartosz Biegała

© Copyright by Sławomir Józefiak

Poznań 2022

Wydanie I

ISBN 978-83-8065-534-8

Zapraszamy:

www.poznan.uw.gov.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP | 11

WYKAZ GROBÓW WOJENNYCH POWSTAŃCÓW STYCZNIOWYCH 1863-1864 r.
W WOJEWÓDZTWIE WIELKOPOLSKIM | 41

Bierzwienna Długa 43 | Brdów 47 | Broniszewo 65 | Dobrosołowo 68 | Grabowa 72 |
Grochowy 74 | Grodziec 76 | Ignacewo 82 | Kazimierz Biskupi 90 | Kleczew 91 |
Konin 96 | Kraszewice 99 | Ląd 101 | Licheń Stary 106 | Lucynowo 112 | Łaszczyn 118 |
Mieczownica 121 | Myszakówek 125 | Nowa Wieś 128 | Orchowo 131 | Pyzdry 133 |
Różnowa 139 | Sadlno 140 | Sławoszewo 144 | Słupca 146 | Sompolno 147 |
Stawiszyn 151 | Szymanowice 152 | Ślesin 156 | Złotniki 161 |

ZAKOŃCZENIE | 164

PRZYPISY | 168

INDEKS OSOBOWY | 172

BIBLIOGRAFIA | 174

„KOLĘDA 1863”

| Karol Baliński |

W żłobie leży, któż pobieży,
kolędować małemu,
Jezusowi, Chrystusowi
dziś do nas zesłanemu?
Pastuszkowie, przybywajcie,
Jemu wdzięcznie zaśpiewajcie,
jako Panu naszemu.

W polskich sercach, niby w żłobie,
leży dziś nasz Pan i król.
My dziś Boga czuję w sobie.
On nam w radość zmienia ból.
Jego miłość to sprawiła,
że nas wszystkich zjednoczyła
w jeden węzeł, w jeden ślub!
Więc dzień zbawczy przybliżony,
głaz grobowy odwalony
i w kolebkę zmienion grób.

Już nie w grobie, ale w żłobie
z Bogiem staje polski duch;
w niebo wznosi skrzydła obie
i do lotu wprowadza w ruch.
Śmiało, śmiało Boże ptaszę!
Przeleć całe plemię lasze,
zanieś smętnym dobrą wieść!
Ze nam w sercach Bóg się rodzi,
gwiazda wschodzi. Polska wschodzi
chwała Bogu, Polsce cześć!

Oto z nami, tułaczami
cały polski klęka kraj;
co chcesz, Panie, uczyni z nami,
ale Polsce życie daj!
Przyjmij chętnie z Twojej ręki
wszystkie kary, wszystkie męki,
ale Polsce męki skróć!
Boże Ojcze! Boże wielki!
Weź krew naszą do kropelki,
ale Polsce wolność wróć!

*Za portalem Muzeum Niepodległości (Tadeusz Skoczek,
„Polska kolęda patriotyczna”, Warszawa 2018)*

Szanowni Państwo,

z ogromną satysfakcją i poczuciem dumy oddaję w Państwa ręce publikację pt. *Polsce wolność wróć! Groby wojenne z okresu powstania styczniowego w Wielkopolsce*. Książka o charakterze albumowym w sposób szczegółowy przedstawia miejsca spoczynku poległych i zmarłych powstańców styczniowych, a archiwalne zdjęcia i dokumenty czynią z niej pozycję niezwykle fascynującą i ciekawą dla pasjonatów historii, regionalistów, nauczycieli oraz każdego z Państwa, kto zechce sięgnąć nie tylko do korzeni Wielkopolski, ale także zagłębić się w losy naszej Ojczyzny. Pamiętajmy jednak, że 22 stycznia 1863 roku był jednym z przystanków na polskiej drodze do niepodległej Polski, a powstańcy styczniowi na polu bitwy walczyli o godność i polską duszę deptaną przez rosyjskiego cara, dając przykład kolejnym pokoleniom, że klęska nie kończy walki o wolność.

Jako Wojewoda Wielkopolski przykładam wielką wagę do dziedzictwa historycznego naszego regionu. Pamięć o naszych przodkach jest elementem naszej narodowej tożsamości, a przekazywanie tej pamięci obowiązkiem wobec kolejnych pokoleń. To bardzo ważne, abyśmy wychowywali młodych ludzi w poczuciu dumy z naszej Ojczyzny Polski, za której niepodległość wielu naszych bohaterskich przodków oddało swoje życie. Tak, jak wyraził to święty Jan Paweł II w swojej ostatniej książce *Pamięć i tożsamość*:

Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu. Próbką dla tego umiłowania staje się każde zagrożenie tego dobra, jakim jest ojczyzna. Nasze dzieje uczą, że Polacy zawsze byli zdolni do wielkich ofiar dla zachowania tego dobra albo też dla jego odzyskania. Świadczą o tym tak liczne mogiły żołnierzy, którzy walczyli za Polskę na różnych frontach świata. (...) Ojczyzna jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i jako taka, jest też wielkim obowiązkiem.

Serdeczne podziękowania składam Autorom publikacji – pracownikom Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu – za pracę, po której pozostanie trwały ślad dla kolejnych pokoleń.

Zapraszam Państwa do lektury,

WSTĘP

Klęska Rosji w wojnie krymskiej w latach 1853–1856 doprowadziła do odwilży zwanej posewastopolską, która charakteryzowała się zliberalizowaniem rosyjskiej polityki wewnętrznej¹. Choć warto podkreślić, że sami Rosjanie upatrywali poprawy sytuacji wraz ze śmiercią Mikołaja I z dynastii Romanowów w 1855 r. Jego rządy pośród społeczeństwa odbierano bowiem negatywnie. Jedną ze swoistych historycznych reguł jest to, że każda zmiana na szczytach władzy daje nadzieję na poprawę funkcjonowania systemu politycznego. Objęcie tronu przez Aleksandra II wiosną 1855 r. obudziło wśród Polaków pozytywne emocje. Te szybko jednak ustąpiły za sprawą kontynuacji rządów Iwana Paskiewicza – namiestnika Królestwa Polskiego, od 1832 r. noszącego tytuł księcia warszawskiego, który przedłużył mikołajowski system sprawowania rządów. Okres jego rządów został nazwany „nocą paskiewiczowską”. Śmierć namiestnika w lutym 1856 r. stała się symbolicznym końcem epoki, choć jeszcze nie początkiem zmian². Nadzieje pokładane przez Polaków w Aleksandrze II nie pozostawały bezpodstawne. Z jednej strony czuć było powiew liberalizacji wspomnianą wyżej odwilżą posewastopolską, a z drugiej ujawnił się nowy układ interesów europejskich mocarstw na kontynencie. Rządzący Francją Napoleon III, chcąc oprzeć granice Francji na Renie, musiał naruszyć interesy Austrii i Włoch. Z drugiej strony Rosja, mimo przegranej w wojnie krymskiej, nie zrezygnowała z dążeń do uzyskania wpływów w rejonie Morza Czarnego i na Bałkanach. Ostatecznie też Francja i Rosja znalazły wspólny język i wsparły się wzajemnie na arenie międzynarodowej, co stało się widoczne choćby w czasie rokowań paryskich kończących wojnę krymską. Aleksander II nieformalnie zapewnił wówczas władce Francji, że polityka Rosji

wobec Polaków zostanie zliberalizowana, co Napoleon III przyjął z zadowoleniem³. Car sam zdawał sobie sprawę z konieczności uelastycznienia zasad funkcjonujących w czasie „nocy paskiewiczowskiej” i choć obiecywał wprowadzenie reform, to słynne carskie słowa „żadnych marzeń, panowie” skierowane do arystokracji podczas delegacji w Warszawie wskazywały, że nie należy spodziewać się radykalnych zmian⁴. Z początkiem roku 1860 w społeczeństwie polskim zaboru rosyjskiego widać było wyraźne odrodzenie idei niepodległościowej, nazwanej „rewolucją moralną”. Wskazuje się tu głównie nasilenie wystąpień o charakterze manifestacyjnym, ale jeszcze nie powstańczym⁵. To również moment wyodrębnienia się dwóch koncepcji w ramach obozu niepodległościowego na „czerwonych” – postępowej młodzieży, młodych oficerów z poparciem rewolucyjnej ulicy dążących do wzniecenia postania zbrojnego przeciwko Rosji, oraz „białych” – grupujących koła szlacheckie, bogate mieszczaństwo upatrujące ostateczny sukces w realizacji kolejnych reform (poczynając chociażby od przywrócenia statusu prawnego Królestwu Polskiemu z 1815 r.). W szerszej perspektywie „biali” także byli zwolennikami powstania zbrojnego, ale jego rozpoczęcie uzależniali od sytuacji międzynarodowej⁶. Oba ugrupowania łączyła niechęć do postawy prezentowanej przez margrabię Aleksandra Wielopolskiego, rzecznika współpracy i ugody z Rosją. Od 27 marca 1861 r. pełnił on funkcję dyrektora Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Narodowego. Udało się mu uzyskać zgodę władz rosyjskich na realizację reformy szkolnej porządkującej oświatę. Na jej mocy powołano jednocześnie do istnienia uczelnię wyższą – Szkołę Główną Warszawską. Margrabia zapowiedział następnie zniesienie ograniczeń praw obywatelskich

dla Żydów, jak również likwidację systemu pańszczyźnianego i zastąpienie go czynszem, co wiązało się z możliwością kupna ziemi na własność przez chłopów. Jednak najważniejszym zadaniem, jakie stało przed Wielopolskim, było uspokojenie nastrojów społecznych, które nasilały się przy okazji wystąpień o charakterze patriotyczno-religijnym⁷.

Jedną z pierwszych manifestacji był „Bunt Akademii”, do jakiego doszło w lutym 1859 r. przy okazji sprowadzenia z Paryża zwłok Zygmunta Krasińskiego. Studenci, którzy jawnie wzięli w niej udział, mieli zostać usunięci z Akademii Medycznej poprzez niezaliczenie im tzw. egzaminu przejściowego na I roku studiów. Sama manifestacja wprowadziła podział nie tylko wśród społeczeństwa, które z jednej strony cieszyło się, że ktoś w końcu postawił się zaborcy, ale i samych studentów, którzy nie wypracowali wspólnego stanowiska co do ostatecznej oceny podjętych działań⁸. Z kolei 29 listopada 1860 r. zorganizowano otwarcie polityczną manifestację w celu uczczenia rocznicy powstania listopadowego. To wtedy, pierwszy raz od długiego czasu, przez Warszawę niósł się refren jednej z polskich pieśni patriotycznych *Ojczyznę, wolność racz nam wrócić, Panie*.

O ile listopadowa manifestacja nie pociągnęła za sobą większych konsekwencji, to następna, z dnia 27 lutego 1861 r., skończyła się tragicznie. Społeczność polska zgromadzona na nabożeństwie religijnym w rocznicę bitwy grochowskiej przeszła w kierunku Placu Zamkowego. Naprzeciwko manifestantów stanęło wojsko rosyjskie. Padł rozkaz użycia broni, w związku z czym poległo 5 osób.

Władze, chcąc ograniczyć możliwe rozruchy o charakterze zbrojnym, zgodziły się na przyjęcie petycji w sprawie zmiany systemu rządów. Mimo że Aleksander II uznał to wystąpienie za daleko idące zuchwalstwo, polecił jednocześnie Wielopolskiemu zapanowanie nad sytuacją⁹. Margrabią, poza przygotowaniem i ogłosze-

niem ogólnych reform, już od początku sprawowania swej funkcji chciał rozwiązać Towarzystwo Rolnicze¹⁰ oraz Delegację Miejską¹¹, co miało jego zdaniem przywrócić porządek prawny. Stało się wprost przeciwnie i 8 kwietnia 1861 r. na Plac Zamkowy wyszły tłumy protestujących przeciwko delegalizacji Towarzystwa i Delegacji. W czasie trwającej ponad godzinę pacyfikacji raniono kilkaset osób, spośród których zmarło około 200¹². Nie przyniosło to oczekiwanego rezultatu w postaci zastraszenia społeczności polskiej.

Zbliżająca się 44. rocznica śmierci Tadeusza Kościuszki i związany z nią wzrost prawdopodobieństwa wystąpienia kolejnych rozruchów spowodowała wprowadzenie 14 października 1861 r. stanu wojennego na obszarze Królestwa Polskiego przez namiestnika rosyjskiego gen. Karola Lamberta. Na ulicach pojawiło się wojsko, zamknięto parki, manifestacje miały być rozbijane zbrojnie, a ich uczestnicy stawiani przed sądem wojennym¹³. W kontekście prowadzonej przez „białych” polityki stan wojenny poddawał w wątpliwość ich dążenie do odzyskania niepodległości etapami. Alternatywa walki zbrojnej wydawała się w tych okolicznościach skuteczniejszym narzędziem, o ile zostałaby oparta na dobrej strukturze organizacyjnej. Odpowiadając tej potrzebie, 17 października 1861 r. „czerwoni” powołali Komitet Ruchu, nazywany też Komitetem Miejskim, z którego w czerwcu 1862 r. wyłonił się Komitet Centralny Narodowy¹⁴. W odezwie wydanej do Polaków 1 września 1862 r. KCN uznał się za wojskową i narodową organizację reprezentującą ogół Polaków. *De facto* w dokumencie padło jednoznaczne stwierdzenie, że jest „rzeczywistym Rządem Narodowym”, któremu należy się podporządkować¹⁵. Cała wymowa odezw do „Braci Polaków” utrzymana została w tonie wskazującym na konieczność bezwzględного zjednoczenia wokół idei niepodległościowej reprezentowanej przez KCN. Zdaniem jej autorów

tylko szeroki i masowy front był w stanie odzyskać wolność w drodze powstania zbrojnego¹⁶. To wystąpienie okazało się ważnym krokiem na drodze do wybuchu niepodległościowego zrywu, który objął większość terenów zamieszkałych przez Polaków pod zaborem rosyjskim, w tym wschodnią Wielkopolskę.

Bardzo podobnie wyglądała sytuacja przedpowstaniowa w zachodniej części Królestwa Polskiego, obejmującej wschodnie powiaty Wielkopolski¹⁷. W kwietniu 1861 r. na terenie powiatu konińskiego miały miejsce wystąpienia przeciwko władzy rosyjskiej. Jedna z nich odbyła się w Kole. W jej trakcie mieszkańcy wybili szyby w tamtejszym ratuszu, a w pewnym momencie doszło nawet do ataku na urzędników miejskich. Niemalże identyczne manifestacje zorganizowano także w Koninie. Wprowadzenie restrykcyjnych przepisów stanu wojennego w Królestwie przez gen. Lamberta zaostrzyło sytuację. W miastach powiatu konińskiego, m.in. w Kleczewie, Kole, Koninie, Słupcy, Ślesinie i Wilczynie, wbrew zakazom zorganizowano uroczystości upamiętniające Kościuszkę¹⁸. Warszawskie manifestacje nie pozostały bez echa między innymi w Kaliszu, gdzie zorganizowano nabożeństwo żałobne za dusze poległych zarówno w obrządku katolickim, jak i w kaliskiej synagodze. Pierwsza manifestacja należała do spokojnych, ale już kolejne wskazywały na stopniowy wzrost w społeczeństwie nastrojów patriotycznych. Zarówno Naczelnik Powiatu Kaliskiego, jak i prezydent Kalisza mieli poczucie, że sytuacja zaczyna wymykać im się spod kontroli¹⁹. W odpowiedzi na polskie wystąpienia władze rosyjskie zamknęły Resursę Kaliską; pod groźbą aresztowania zakazały noszenia żałoby, czapek konfederatek, szpilek z polskimi orłami. Nakazano zamykanie lokali gastronomicznych o godz. 10 wieczorem, aby uniemożliwić gromadzenie się ludności. Procesje religijne mogły odbywać się tylko po uprzednim ich zgłoszeniu²⁰. Mimo grożących konsekwencji ze strony władz

na terenie powiatu kaliskiego systematycznie pojawiały się liczne plakaty o charakterze antycarskim i niepodległościowym, a w kościołach śpiewano pieśni patriotyczne. I choć autorzy plakatów pozostawali najczęściej anonimowi i ciężko było kogokolwiek pociągnąć do odpowiedzialności, to już niektórzy wierni będący w kościele trafiali do aresztu²¹. W ten sposób Wielkopolanie angażowali się w ogólnonarodowy ruch niepodległościowy i ponosili pierwsze ofiary.

Również pośród poznańskiej społeczności szerokim echem rozniosła się wieść o piątce poległych w warszawskiej manifestacji. Gazeta „Dziennik Poznański” zapełniła się informacjami o datach i miejscach nabożeństw odprawianych ku czci poległych. Co warte podkreślenia, brały w nich udział wszystkie warstwy społeczne. Do największej manifestacji religijno-narodowej w Poznaniu miało dojść 27 października 1861 r. Planowano przejść w milczeniu od kościoła św. Małgorzaty do kościoła św. Marcina z ogromnym dębowym krzyżem. Władze pruskie ściągnęły do Poznania dodatkową liczbę służb porządkowych. Już od wczesnych godzin rannych tłum zbierał się pod kościołem, jednak świątynia nie została tego dnia otwarta. W momencie nawoływania przez policję do rozejścia się, doszło do zamieszek, podczas których aresztowano 8 osób²².

Poza czynnym oporem należało się skupić również na zagadnieniach administracyjno-organizacyjnych. Członkowie stronnictwa „białych” już w lutym 1862 r. zorganizowali władzę centralną z perspektywą przejęcia rządów o charakterze ogólnonarodowym. Podzielili Królestwo na 8 województw, a działalność prowadzili w oparciu o korespondentów i delegatów wywodzących się z rozwiązanego Towarzystwa Rolniczego. „Biali” powołali do życia instytucję mężów zaufania pochodzących z wyborów. W województwie kaliskim został nim ziemianin Klemens Krzyżtoporski, a następnie

ziemianin Władysław Majewski z Dylewa, natomiast w powiecie konińskim funkcję tę pełnił Aleksander Kłobukowski²³. Wszyscy oni cieszyli się sporym społecznym zaufaniem, co konsolidowało Wielkopolan wokół idei narodowej.

„Czerwoni” aż do końca 1862 r. nie mieli w województwie kaliskim swojego przedstawiciela w randze naczelnika, jednak prowadzona przez nich agitacja polityczna w miastach i miasteczkach docierała do mniejszych osad i również przynosiła wymierne rezultaty. Inteligencja, mieszczenie i rzemieślnicy coraz bardziej dopominali się odłożenia idei pracy organicznej między półki i przejścia do czynu.

Szacunki podają, że na terenie województwa kaliskiego w kulminacyjnym momencie w konspiracji działało około 20 000 osób. „Biali” w powiecie konińskim nie pozostawali obojętni na emocje społeczne i dostrzegali, że zwolenników umiarkowanych reform jest mniej i należy szukać kontaktu z „czerwonymi”. Ludność w powiecie konińskim chętnie zasilala pieniędzmi budżet KCN, oczekując od przywódców rozpoczęcia powstania, które przyniesie wolność, sprawiedliwy podział gruntów i stworzenie polskiego wojska²⁴. Mimo wszystko „biali” przestraszyli się radykalizacji miast i starali wyhamowywać emocje poprzez swych przedstawicieli w KCN. Również umiarkowany „czerwony” Oskar Awejde²⁵ dostrzegł potencjalne niebezpieczeństwo jednoosobowego podejmowania decyzji przez naczelników. Dokonano zatem reformy, wprowadzając pięcioosobowy Komitet Wojewódzki, który miał podejmować decyzje w sposób kolegialny. W skład Kaliskiego Komitetu Wojewódzkiego weszli ks. Wawrzyniec Cent, Gustaw Wasilewski, ziemianie Bogucki i Turczynowicz oraz urzędnik pocztowy Grzywiński²⁶.

Ewentualne wystąpienie o charakterze zbrojnym wymagało przeszkolonej kadry oficerskiej. Dzięki osobistej interwencji Giuseppego Garibaldiego rząd Zjednoczonego Królestwa Włoch

zgodził się na powołanie 1 października 1861 r. w Genui Polskiej Szkoły Wojskowej. Adeptci nabywali w niej wiedzę z zakresu m.in. teorii i praktyki musztry piechoty i jazdy, wyrobu prochu i amunicji, musztry kosynierskiej i tyralierskiej, taktyki, fortyfikacji, kartografii ziem polskich. Jako pierwszy kierownictwo nad szkołą objął gen. Ludwik Mierosławski, a 27 marca 1862 r. na stanowisku zastąpił go Józef Wysocki. Miesiąc później szkoła zmieniła swoją siedzibę na malowniczo położone miasteczko Cuneo. Niestety z końcem lipca 1862 r. została zamknięta w wyniku nacisków ambasadorów Prus i Rosji²⁷. Niemniej jednak polskie działania propowstaniowe na zachodzie Europy nie ustały.

Do innych ważnych wydarzeń, które miały wpływ na przyszłe powstanie, doszło w Królestwie Polskim. Dekretem ogłoszonym w 1816 r. nabór do służby w wojsku rosyjskim na terenie Królestwa Polskiego odbywał się w drodze losowania. Margrabia Wielkopolski, dobrze orientujący się w napiętej sytuacji, wydał dekret zmieniający dotychczasowe zasady poboru, który odtąd odbywać się miał na podstawie list sporządzonych przez funkcjonariuszy carskiej policji. Wyłączono z niego właścicieli ziemskich, chłopów oraz czeladź dworską. Służba w wojsku rosyjskim była ciężkim doświadczeniem zarówno fizycznym, jak i psychicznym. Mężczyźni wracali ze służby (o ile w ogóle im się to udało) z licznymi kontuzjami, które miały poważny wpływ na ich późniejsze funkcjonowanie w codziennym życiu. Ogłoszona w Królestwie w 1862 r. branka została skierowana przeciwko organizacji powstańczej i miała nie dopuścić do wystąpienia zbrojnego poprzez odseparowanie przygotowujących powstanie od reszty społeczeństwa. Ostatecznie doszła ona do skutku w nocy z 14 na 15 stycznia 1863 r., lecz pochwycono wówczas zaledwie 1657 mężczyzn. Niemniej jednak, zaistniała sytuacja wymusiła na Komitecie Centralnym podjęcie decyzji o wybuchu powstania, które nastąpiło w nocy z 22 na 23 stycznia²⁸.

Jeszcze zanim wybuchły walki, KCN przekształcił się w Tymczasowy Rząd Narodowy i 22 stycznia 1863 r. ogłosił manifest wzywający do chwycenia za broń. Ponadto w manifestie przedstawił kilka obietnic dla społeczeństwa, m.in. równość dla wszystkich niezależnie od stanu i wyznania czy nadanie ziemi na własność tym, którzy dotąd musieli płacić czynsz lub pańszczyznę. Równocześnie zapewnił, że właściciele, którzy poniosą szkodę, będą wspomagani z funduszków państwowych. Również rodziny poległych w walce z wojskiem rosyjskim miały zostać objęte opieką państwa²⁹. W dniach 22-25 stycznia 1863 r. polscy insurgenci zaatakowali rosyjskie garnizony w łącznej liczbie 24. Jedną z takich akcji odbyła się na terenie województwa kaliskiego pod dowództwem Józefa Grekowicza. Była to nieudana próba zajęcia Radomska, czego głównym celem miało być przejęcie Drogi Żelaznej Wiedeńskiej, czyli linii kolejowej łączącej Warszawę z austriacką Galicją³⁰. Akcja ta stanowiła jednak wyjątek, ponieważ w Kaliskiem w pierwszych dniach zrywu nie odnotowano innych działań oddziałów powstańczych. Te zaczęły się formować z pewnym opóźnieniem na Kujawach w okolicach Kowala i Przedecza. W ich kierunku napłynęli ochotnicy z Koła, Kleczewa, Konina i Sompolna. Dowództwo nad tak powstałą partią powstańczą objął 8 lutego 1863 r. Kazimierz Mielęcki, właściciel ziemski z okolic Włocławka. Oddział ten zajął miasteczko Przedecz, korzystając z opuszczenia go przez garnizon rosyjski. Pozwoliło to na zdobycie amunicji i umundurowania. Do kolejnej potyczki oddział stanął 2 dni później w lesie pod Cieplinami z ekspedycją mjr. Fiodora Nielidowa. Po odparciu ataku Mielęcki skierował się na Koło, które zajął z 16 na 17 lutego. W mieście rozwieszono odezwy Rządu Narodowego, zrabowano kasy skarbowe i spalono mosty na rzece Warcie³¹. W ten oto sposób zaczął się zbrojny etap powstania w Wielkopolsce. W tym samym okresie na granicy rosyjsko-pruskiej od strony województwa płockiego pojawił

się pierwszy dyktator powstania styczniowego gen. Ludwik Mierosławski. KCN już 19 stycznia 1863 r. wszedł z nim w kontakt, aby powierzyć mu dowództwo nad powstaniem. Generał był osobą kontrowersyjną, poddawał nieuzasadnionej krytyce nie tylko działania „czerwonych”, ale także wszystkich stronnictw, które myślały w sposób niezależny, stąd jego przybycie nie wzbudziło entuzjazmu³². W miejscu, w którym Mierosławski planował pierwotnie przekroczyć granicę, oczekiwać mieli przedstawiciele TRN wraz z 200-osobowym oddziałem powstańczym. Plany te nie powiodły się, a sam Mierosławski z 20-osobową grupą przekroczył granicę dopiero z 16 na 17 lutego pod Konarami na Kujawach. W Krzywosądku na rozkaz Władysława Daniłowskiego z trudem próbowano sformować dla niego oddział, ponieważ znajdujący się najbliżej ze swoimi ludźmi Mielęcki nie chciał się podporządkować.

Na ten około 200-osobowy oddział 19 lutego 1863 r. uderzyły 3 kompanie piechoty rosyjskiej w łącznej sile około tysiąca żołnierzy. Bitwa rozpoczęła się o godz. 14. Polacy utrzymali swoje pozycje tylko przez kilka godzin, lecz ostatecznie zostali zmuszeni do przeprowadzenia odwrotu. Mierosławskiemu z pomocą nie zdążył oddział Mielęckiego. Druga i ostatnia faza bitwy miała miejsce pod wsią Dobre [gmina w powiecie radziejowskim, woj. kujawsko-pomorskie]. I choć powstańcy powstrzymali posłane na nich w pierwszej kolejności oddziały kozackie, to rzucana następnie rosyjska piechota okazała się dla nich zbyt mocna. Po stronie polskiej poległo 40 ludzi, a 13 dostało się do niewoli³³. Mierosławski ze sztabem wycofał się w kierunku Radziejowa, następnie Płowiec i Trojaczka, gdzie 20 lutego połączył swoje siły z Mielęckim. Następnego dnia całe zgrupowanie w liczbie około 400 ludzi piechoty i jazdy, wsparte ochotnikami niemieckimi Teodora Seydewitza, zostało wyparte z Trojaczka do Nowej Wsi. Liczniejsze oddziały rosyjskie otoczyły powstańców i konsekwentnie

BRACIA POLACY

T.W. 3
2698

Rządy, które się nad nami rozsiadły, powstały ze zbrodni rozbioru Polski, zbrodni najstraszniejszej, najpotworniejszej, bo dokonanej na całym Narodziu z pogwałceniem wszystkich praw Boskich i ludzkich. Na takiej podstawie o parte najezdnicze rządy, rzeczywistymi rządami być nie mogą i nimi też nie są. Car Moskiewski, Król Pruski i Cesarz Austrijski panują nad Polską, nie mając do panowania żadnego prawa. Naród ich władzy nie uznaje, a oni tylko przemocą, tylko siłą bagnietów nim rządzą, przedstawiają ten widok najpotworniejszy w świecie rządów, które traktują Naród jak nieprzyjaciela, które jak upiory przyczepiły się do jego ciała, wysysają z niego krew i ducha narodowego. A Naród zabić się nie pozwoli, — Naród zabitym być nie może. Broni się też i passuje od lat siedmdziesięciu z wrogami. Po razy kilka zrywał się do broni i tworzył rzeczywiste rządy Narodowe, które potem przemocą obalone, zostawiały na czas jakiś Naród bez przewodnictwa, i pod naciskiem wrogów, na ich łasce, w zupełnym bezrządzie, to bezzuradem jest panowanie w Polsce Niemców i Moskali.

Wypadki zeszłego roku, ofiarą i męczeństwem bezbronnego ludu rozbudziły opinię publiczną, i postawiły ją na straży i przewodnictwie rozbudzonego Narodu. Opinia jawnie wyrażona, stała się Rządem Narodowym. Po 15 października Moskale, słańszy krwią naszą świątynie nasze, rozpoczęli prześladowanie na wielką skalę, ucisk bez granic, niewolę bez odetchnienia, i tak zmusili Naród do osłonięcia tajemnicą życia swego, zmusili go do organizowania się w obronie najdroższych praw swoich i najżywoźniejszych interesów swoich. Taki jest początek Organizacji Narodowej, na którą się wróg dzisiaj z wściekłą miotą zaalczywością, przypadek oddał w ręce rządu moskiewskiego, formy części wojskowej Organizacji Narodowej: ogłosił je natychmiast z powtarzaniem uważam, sądząc że ujawnieniem uniemożliwi i zabije całą Organizację. Tak nie jest i tak nie będzie, bo jawność nigdy nie szkodzi dobrej sprawie, owszem podnosi ją i umacnia.

Ogłaszamy i odpowiadamy rządowi moskiewskiemu, w obec Boga, całego Narodu Polskiego i świata całego, że Naród zorganizował się w obronie praw wolności i niepodległości swojej i że się bronić będzie do ostatka, aż do zupełnego zwycięstwa.

Oświadczamy że Centralny Narodowy Komitet, który jest wyrazem nie tylko wojskowej, ale i narodowej, moralnej organizacji kraju, od chwili nazwania go przez rząd moskiewski występować będzie już jako jawny przewodnik, jako rzeczywisty własny rząd krajowy: że uprawnionym do tego zostaje ufnością i poparciem Narodu, i że doń w charakterze rządu występować będzie, do óki Naród wolnymi głosami ufności mu swojej nie odbierze, i wolnym wyborem nowego rządu nie postawi.

Centralny Narodowy Komitet staje więc naprzeciw rządowi obcego, moskiewskiego; jako rzeczywisty Rząd Narodowy — i jakkolwiek niema wojsk i policji uzbrojonej, które najazdowi dają pozory rządu, posiada za to podstawę na której rzeczywiste rządy się opierają, to jest poparcie i uznanie Narodu, posiada tę siłę moralną, której brak niszczy i obala rządy carów w Polsce, a z której wynika wszelka siła materyalna.

Oświadczamy dalej, że żadne prześladowania nas nie zastraszą, że wytrwamy w obec kul i szubienic i zachwiał się w obowiązku bronięcia i oswobodzenia polski nieodzwoimy.

Ulotka informująca, że Centralny Komitet Narodowy jest rządem narodowym. Wzywa do jedności i posłuszeństwa w stosunku do władzy narodowej.

Oświadczamy jeszcze że w obec wyraźnego określenia się dwóch rządów, z którego jeden najezdniczy - moskiewski, — drugi swój własny, narodowy, — popieranie rządu moskiewskiego i bronienie go, uważane będą i sądzone jako zdrada kraju, te zaś tylko jego rozporządzenia mogą być tolerowane i przezroczane, które dozwoli tolerować i przeprowadzać Centralny Narodowy Komitet.

Centralny Narodowy Komitet i nadal zachowuje dotychczasowy tytuł, a ponieważ jest tylko wyrazem Organizacji Narodowej, wyaresztowanie nawet jego członków, nie jest w stanie zachwiać jego władzy.

POLACY! Taki jest obecny stan rzeczy. Oczekują nas wielkie trudy, ciężka walka i nie jedna ofiara. Bądźcie do niej gotowi i poświęceni. Jednocześnie się pod jedną chorągiew — pod chorągiew którą wróg nie mogą obalić, potwarzami skalając usiłuje, zarzutami morderstwa i zbrodniczego knowania osłabiać się stara.

Czyste są sumienia, czyste są ręce które niosą chorągiew Narodową; zbrodnia są wyroki moskiewskie, nie zaś wyroki Narodu. Głos wasz niech będzie sądem. Przednim staniemy i pewni jesteśmy że to gwałtowne męczenie i uciskanie, a zapalczywe miotanie obelg przez rząd moskiewski, wskazuje wam najlepiej kto jest jego rzeczywistym przeciwnikiem. Tylko na siłę miotają się, tylko siłę przesładują, tylko siła niecierpliwi. Widząc w Organizacji Narodowej moralną siłę Narodu, przeciwko niej powstaje ten rząd fałszu i ucisku. A wam tym samym wskazuje co macie popierać, gdzie się skupiać i kogo bronić.

Do jedności, do cierpliwości, do wytrwania wzywamy was! Staniemy jako jedna ogromna i silnie złączona gromada przeciwko najezdom, którzy nie mając Narodowi, karmią go jeszcze potwarzą i obelgą. Do jedności, do pracy przeciwko wrogom, i do posłuszeństwa Władzy Narodowej powołując was, wierzymy że masowe, zgodne działanie przyspieszy godzinę, w której wasz zwyciężyć będziemy mogli do skutecznego boju o wolność i niepodległość Polski.

Naprzód więc a zgodnie w imię BOGA i Ojczyzny!

Warszawa dnia 1 Września 1862 roku.

CENTRALNY NARODOWY KOMITET.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe

2679

spychały ich w kierunku pobliskiego jeziora. Próba sforsowania akwenu przyniosła dotkliwe straty, a w konsekwencji rozbiście oddziału, po którym Mierosławski opuścił Królestwo Polskie³⁴. Było to pierwsze tak duże starcie wojsk rosyjskich z polskimi insurgentami, upamiętnione później w postaci pomników i grobów, które zachowały się do dziś na kujawsko-wielkopolskim pograniczu.

W tym samym czasie w lasach złoczewskich formowanie oddziału rozpoczął wychowanek szkoły w Genui i Cuneo – Józef Oksiński (Oxiński). Jego oddział liczył 268 ludzi (wraz z oficerami), w tym 62 jeźdźców, 92 strzelców i 114 kosynierów. 24 lutego zatrzymał się w zabudowaniach folwarcznych w Kuźnicy Grabowskiej, z której dzień później wyruszył w kierunku Kalisza. Prawdopodobnie Oksiński rozważał możliwość zaatakowania miasta, którego położenie blisko granicy pruskiej mogło ułatwić przerzut środków finansowych oraz oddziałów zbrojnych z Księstwa Poznańskiego, ale liczba i jakość stacjonujących w Kaliszu kompanii rosyjskich czyniły to przedsięwzięcie absolutnie nierealnym. Naczelnik wojenny, a zarazem dowódca wojskowy garnizonu kaliskiego gen. Andriej Brunner, po otrzymaniu informacji o powstańcach w okolicach podkaliskiego Opatówka, wysłał przeciwko nim strażników konnych, z którymi powstańcy łatwo sobie poradzili.

Już 26 lutego w Kuźnicy Grabowskiej oddział Oksińskiego starł się z sieradzkim oddziałem majora Bogdanowicza. Atak ze strony rosyjskiej był niespodziewany i nastąpił w czasie przemieszczania się z taborem. Powstańcy pozostawili wozy z zaopatrzeniem, które przejęli kozacy. Przez następną godzinę trwała intensywna wymiana ognia. Bogdanowicz, zapewne na rozkaz Brunnera obawiającego się o swoje bezpieczeństwo, zagroził Oksińskiemu drogę na Kalisz, co umożliwiło wycofanie się powstańcom na południe w kierunku lasów w pobliżu wsi Grzyb. Tam niestety czekał już oddział

wieluński ppłk. Ruksztetela. Walka rozgorzała na nowo i trwała ponad 4 godziny. W potyczce zginęło 4 kosynierów, którzy nie chcąc się poddać, szukali schronienia w pobliskiej chałupie. Ta została przez Rosjan podpalona, a dzielni obrońcy zginęli w płomieniach³⁵. W przypadku strat w polu poniesionych przez obie strony dane są rozbieżne. Oksiński potwierdził śmierć 9 powstańców, natomiast rosyjski historyk S. Gesket napisał o stratach w liczbie 30 osób. Po kilkudniowych walkach, zakończonych 1 marca pod Jaworem [gm. Żelów, pow. bełchatowski, woj. łódzkie], liczebność oddziału stopniała do 92 ludzi³⁵. Nie zniechęciło to Oksińskiego, który w kolejnych miesiącach jeszcze nie raz dał się Rosjanom we znaki.

26 lutego doszło do jeszcze jednego rosyjskiego ataku na powstańców operujących w Wielkopolsce. Miał on miejsce pod Myszakowem, położonym niedaleko Pyzdr, gdzie operował niewielki oddział por. Pankracego Wodzińskiego. Pierwszego dnia najazd Moskalów został odparty, ponieważ jazda rosyjska miała trudności z przedostaniem się przez trzęsawiska. Polacy wykorzystali zastój wroga i jeszcze bardziej zagłębili się w leśnej gęstwinie. Rosyjski oddział nie zamierzał jednak ustąpić i następnego dnia ponowił natarcie. Powstańcy wykazali się niechęcią do odwagi i w momencie, gdy skończyła się amunicja, przeszli do walki wręcz. Bitwa zakończyła się przegraną Polaków, a dowódcę wzięto do niewoli i osadzono w więzieniu we Wrześni, skąd wkrótce zbiegł³⁶.

Po wyjeździe Mierosławskiego Kazimierz Mielecki operował wraz z 300-osobowym oddziałem w okolicach Kazimierza Biskupiego. Pod koniec lutego obozował w Bieniszewie u stóp klasztoru. Miejsce postoju zostało zlokalizowane przez siły rosyjskie dzięki pochwycenemu w tym rejonie powstańcowi, który wskazał miejsce stacjonowania ludzi Mieleckiego. Polacy nie dali się zaskoczyć i 1 marca o godz. 3 po południu do zbliżających się kozaków jako

pierwsi otworzyli ogień. Sprawnie prowadzony ostrzał zniechęcił Rosjan do przeciwnatarcia. Dowodzona przez Władysława Miśkiewicza jazda zmusiła stronę rosyjską do odwrotu. W potyczce poległo 4 Polaków.

Tego samego dnia w godzinach wieczornych do obozu Mielęckiego przybył oddział sformowany w Wielkim Księstwie Poznańskim przez mjr. Antoniego Garczyńskiego. W jego szeregach było około 400 ludzi, w tej grupie bardzo patriotycznie nastawiona młodzież z trzemeszeńskiego gimnazjum. Połączone oddziały powstańcze liczyły prawie 1000 osób i mogły stać się niebezpieczne dla wojsk rosyjskich. Niestety bardzo szybko uwidocznił się konflikt na linii Mielęcki-Garczyński dotyczący dowództwa. Co więcej, ten drugi ocenił, że siły powstańcze są zbyt słabo uzbrojone, aby stawić czoła przeciwnikowi, i zarządził wycofanie swoich ludzi do Mieczownicy bez poinformowania o tym Mielęckiego³⁷. Mielęcki zaskoczony sytuacją przeszedł do Dobrosołowa i obsadził tamtejsze zabudowania. Tam wytropiło go wojsko przeciwnika pod dowództwem mjr. Moskwina. Rosjanie zaskoczyli Polaków i dokonali ostrzału zajętej przez powstańców wsi. Garczyński wysłał z pomocą do Mielęckiego część ze swoich sił, ale to nie pomogło w obliczu umacniającej się pozycji wojsk nieprzyjaciela. Niekorzystny przebieg starcia doprowadził do sytuacji, w której konieczne stało się zarządzenie odwrotu. Stopniowo sytuacja powstańców stawała się coraz bardziej dramatyczna. Ochotnicy nie byli przyzwyczajeni do tak intensywnego ostrzału, jaki zafundowała im strona rosyjska. Ponadto warunki topograficzne w postaci podmokłej łąki utrudniały wycofywanie, a nieznamość terenu często prowadziła do przemoczenia sprzętu i odzieży. Za powstańcami, przemieszczającymi się w kierunku Mieczownicy z rozkazu mjr. Dymmana, ruszyła rosyjska kawaleria, która rozbiła polską jazdę na terenie parku mieczownickiego. W celu osłonięcia wycofujących

się insurgentów por. Nepomucen Marczyński wraz z 28-osobową grupą młodzieży obsadził cmentarz ewangelicki, powstrzymując tym samym na pewien czas siły rosyjskie. Z całej tej grupy przeżył tylko Klemens Wiśniewski – uczeń gimnazjum w Trzemesznie.

Na oddziały Mielęckiego i Garczyńskiego, które dotarły do Mieczownicy, ruszyła kawaleria rosyjska, bezlitośnie siekąc szablami młodzież z Trzemeszna. Przed jeszcze większym pogromem tego dnia uratował powstańców nadchodzący zmrok i związane z tym oddalenie się wroga w kierunku Słupcy. Straty poniesione pod Dobrosołowem i Mieczownicą oscylują w okolicach 80 ludzi po stronie polskiej. Ci, którym udało się przeżyć, przeszli do zaboru pruskiego, gdzie zostali aresztowani. Los swoich podkomendnych podzielił także Garczyński, któremu nie było już dane wrócić na front³⁸.

Mielęcki ukrywał się na terenie Księstwa Poznańskiego w okolicach Czarniejewa aż do 14 marca. Wtedy z ochotnikami w liczbie 280 ponownie przekroczył granicę Królestwa Polskiego. Pełnił już wówczas funkcję naczelnika sił zbrojnych województwa mazowieckiego, uprawniającą do dowolnego dysponowania tamtejszymi siłami powstańczymi. Podjął decyzję o przejściu w okolice lasów kazimierskich, gdzie podporządkował sobie oddział Edmunda Calliera, który kilka dni wcześniej również przekroczył granicę z oddziałem liczącym niespełna 30 osób wyposażonych w belgijską broń palną zakupioną przez Jana Działyńskiego. Ostatecznie Mielęcki uzupełnił swoje siły, których liczebność sięgnęła około 500 osób, w tym 209 strzelców, 144 kosynierów, 42 niezaszeregowanych i 100 jeźdźców. Calliera mianowano majorem i jednocześnie zastępcą dowódcy³⁹. Oddział powstańczy Mielęckiego pojawił się w okolicach Konina, budząc zaniepokojenie dowódcy tamtejszego garnizonu obawiającego się ataku na miasto. W odpowiedzi na ruchy polskiego oddziału żołnierze rosyjscy pod

Powstanie 1863 r. Józef Oksiński, dowódca oddziału wojsk powstańczych, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, Zbiór ikonograficzny i fotograficzny, 1956 r., sygn. 49/241/0/3/17

dowództwem gen. Emila de Sayn Wittgensteina ruszyli w – jak się okazało – długi pościg. Udało im się namierzyć insurgentów dzięki miejscowym chłopom, którzy wskazali miejsce stacjonowania oddziału nieopodal Kleczewa. Mielęcki co rusz zwodził dowództwo rosyjskie, korzystając z rozległego kompleksu lasów kazimierskich. Nieprzyzwyczajony do tego rodzaju manewrów przeciwnika Wittgenstein ostatecznie zrezygnował z podjęcia bezpośredniej konfrontacji na nieznanym terenie i wycofał się do Kazimierza Biskupiego.

Do ponownego starcia powstańców z Rosjanami doszło 22 marca z samego rana pod Olszowym Młynem. Pierwsze strzały ze strony nieprzyjaciela wprowadziły nerwowość w polskich szeregach, jednak szybkie decyzje dowódców pozwoliły na opanowanie sytuacji i wycofanie się do niewielkiego lasu. Ukształtowanie terenu znacznie utrudniało wykonywanie manewrów, a tym samym ograniczyło rosyjskie zdolności bojowe. W czasie bitwy powstańcy pod dowództwem Calliera zdobyli tartak, z którego prowadzili nieustanny ostrzał. Walka toczyła się na wyniszczenie. Po kilkugodzinnej wymianie ognia Mielęcki zdecydował o wycofaniu się z powodu braku prochu i amunicji. Na szczęście z tym samym problemem borykała się strona rosyjska, która również podjęła decyzję o odwrocie. Bitwę oczywiście należy uznać za nierozstrzygniętą, ale nie sposób nie docenić wielkiego bohaterstwa i zapału z polskiej strony. Niestety, zarówno Callier, jak i Mielęcki zostali ranni. Pierwszy odniósł aż trzy rany i konieczne było przewiezienie go do Księstwa Poznańskiego na leczenie, które trwało do maja 1863 r. Mielęcki otrzymał postrzał w okolice kręgosłupa. Mimo dobrze prowadzonego leczenia, w wyniku upadku z konia zmarł 9 lipca 1863 r. Został pochowany w Mamliczu [gm. Barcin, pow. żniński, woj. kujawsko-pomorskie], gdzie do dziś można odwiedzić jego grób. Pod nieobecność obu dowódców na czele oddziału stanął mjr Władysław Miśkiewicz, który

zarządził odwrót w kierunku Mikorzyna w celu opatrzenia rannych i zaczerpnięcia oddechu po trudach walk. W tę samą stronę ruszyła także kolumna rosyjska pod dowództwem mjr. Nielidowa wysłana z Włocławka. Potyczka między tymi oddziałami rozegrała się na polach pomiędzy Lubomyślem a Jeziołem Mikorzyńskim. Powstańcy nie mieli szans ze względu na zmęczenie, małą liczebność oraz brak amunicji. W starciu poległo około 60 insurgentów. Utrata dowódców, braki w zapasach amunicji oraz zmęczenie wpłynęły ostatecznie na brak możliwości podjęcia dalszych działań. Oddział został ostatecznie rozbity, choć – co warto podkreślić – nie uległ demoralizacji i załamaniu⁴⁰.

Od kwietnia w Wielkopolsce ponownie rozpoczęto organizowanie grup powstańczych. W powiecie konińskim pojawiły się też pierwsze oddziały zorganizowane w granicach Księstwa Poznańskiego, czyli po pruskiej stronie granicy. Wśród nich znaleźli się również ochotnicy z Francji, zrekrutowani przez Hotel Lambert. 16 kwietnia powstańcy zajęli Pyzdry i założyli obóz, do którego dzień później przybył płk Edmund Taczanowski, nominowany na naczelnika wojskowego powiatów kaliskiego i konińskiego. Pod koniec kwietnia jego oddział liczył już 1200 insurgentów. Koło Słupcy stacjonował Emil Faucheux, któremu podporządkowało się około 220 powstańców. Z kolei w lasach kazimierskich zlokalizowany był oddział Leona Younga (Juncka) Blankenheima, który z nie do końca jasnych przyczyn przeniósł się w kierunku lasów lubstowskich i nawiązał kontakt z powstańcami stacjonującymi na terenie województwa mazowieckiego⁴¹. W tej okolicy działał też Ludwik Oborski, który – jak wszyscy wyżej wymienieni – aspirował do roli głównodowodzącego na prusko-rosyjskim pograniczu. W tym miejscu warto kilka słów poświęcić Janowi Kantemu Działyńskiemu. Był to ziemianin z podpoznańskiego Kórnika, który zgromadził wokół siebie grono polskich patriotów

mieszkających na terenie państwa pruskiego. Grupa ta miała charakter nieformalny i przeszła do historii jako Komitet Działyńskiego. Jej głównym celem stało się wsparcie ruchu powstańczego w Królestwie Polskim, poprzez zbieranie datków finansowych, zakupu broni i ekspediowania jej przez granicę. Komitetowi udało się również sformować kilka oddziałów powstańczych, w skład których weszli nie tylko ochotnicy z Prus, ale również obcokrajowcy, w tym przede wszystkim Francuzi. Władze pruskie zinfiltrowały niestety całą grupę, dokonały aresztowań wśród jej członków, a następnie przeprowadziły pokazowy proces, oskarżając Polaków o działalność antypaństwową. Ostatecznie osądzono 38 osób, skazując m.in. Działyńskiego na karę śmierci. Podobny wyrok zapadł wobec 10 dalszych członków Komitetu, choć były to kary zaoczne, ponieważ wszyscy oni przebywali już wówczas na emigracji. Ostatecznie też zostali objęci amnestią, a żaden z surowych wyroków nie został wykonany.

Do procesu doszło, ponieważ Prusy i Rosja współpracowały w tłumieniu powstania styczniowego, a wyrazem tego był zawarty 8 lutego 1863 r. układ wojskowy, który przeszedł do historii jako konwencja Alvenslebena. Został zawarty w Petersburgu, a swoją nazwę wzięł od pruskiego gen. Gustava von Alvenslebena, który podpisał ją w imieniu Prus. W jej efekcie pruskie oddziały wojskowe i policyjne aktywnie przeciwdziałały tworzeniu formacji powstańczych na terenie Księstwa Poznańskiego i wychwytywały polskich ochotników jeszcze przed przekroczeniem granicy z Królestwem. Oddziały rosyjskie otrzymały też prawo do swobodnego przekraczania granicy z Prusami, o ile byłoby to związane ze zwalczaniem ruchu powstańczego. W ten sposób zaborcy kolejny raz w historii zjednoczyli siły przeciw polskiemu ruchowi niepodległościowemu.

25 kwietnia do Piotrkowa Kujawskiego w celu rozeznania sytuacji wkroczył 500-osobowy

oddział rosyjski Nelidowa. Nazajutrz Blankenheim, obawiając się okrążenia, zdecydował uderzyć jako pierwszy na nieprzyjaciela pod Nową Wsią. Powstańcy przeważali na placu boju, atakując wrogie jednostki z trzech stron jednocześnie. Ostatecznie nieprzyjaciel podjął ucieczkę aż poza linię graniczną zaboru pruskiego. W bitwie poległo 24 powstańców, raniono 26⁴². W jej efekcie oddziały powstańcze Oborskiego, Younga i Seyfrieda przesunęły się w okolice Babiaka i Brdowa.

Stosunki między dowódcami nie były niestety najlepsze. Seyfried został mianowany naczelnikiem sił zbrojnych województwa, ale Young mu się nie podporządkował. W dodatku Mierosławski, wbrew uchwałom Rządu Narodowego, nadal uważał się za dyktatora powstania i do swojej rozgrywki politycznej wciągnął Seyfrieda oraz osoby go popierające. W zaistniałej sytuacji wspólne stacjonowanie oddziałów było wykluczone. Young rozbił obóz pod Brdowem, Seyfried w okolicach Babiaka, a Oborski w rejonie Izbicy Kujawskiej.

Rosyjski gen. Apostoł Spiridonowicz Kostanda, poinformowany o postoju oddziałów polskich przez niemieckich kolonistów, pełniących także funkcję przewodników po tych terenach, wyruszył 29 kwietnia z Koła do Brdowa. W pierwszej kolejności zaatakował Younga, którego ludzie zostali wzięci w ogień jednocześnie z trzech stron. Powstańcy byli w zasadzie całkowicie nieprzygotowani do walki z powodu zmęczenia, a także wielu dysfunkcji broni, która ze względu na warunki przemokła. Oddział podjął obronę trwającą 4 godziny. Wydaje się, że jedynym, co utrzymywało powstańców przez ten czas wymiany ognia, była nadzieja na pomoc ze strony Seyfrieda i Oborskiego. Pierwszy odmówił jednak udzielenia wsparcia, z kolei drugi wysłał zaledwie pluton strzelców. Zdesperowanemu Youngowi nie pozostało nic innego jak ruszyć w kierunku nieprzyjaciela. Zgodnie z miejscowym przekazem zrobił to

na czele kosynierów z kosą w ręce, przy czym nie potwierdzają tego żadne źródła pisane. Zarówno dowódca, jak i jego zastępca Aleksander Wasilewski polegli w tej walce. Od momentu utraty dowódców można mówić już o pogromie ze strony rosyjskiej. Śmierć poniosło 70 powstańców, a 80 wzięto do niewoli. Dla porównania warto podkreślić, iż straty po stronie nieprzyjaciela wyniosły oficjalnie 2 oficerów i 17 szeregowych. Oddział Younga był dość dobrze wyposażony zarówno w broń, jak i inne rzeczy potrzebne do prowadzenia walki. Wszystko to padło łupem wojsk wroga. Rosjanie skierowali się następnie przeciw Seyfriedowi. Ten zdążył się jednak wycofać, a gen. Kostanda nie podjął pościgu. Dla polskiego dowódcy los nie był jednak łaskawy, a jego dni w powstaniu okazały się policzone. Seyfrieda oddano pod sąd powstańczy, a dowodzenie po nim przejął Karol Włodek. W takiej sytuacji stanowisko zastępcy naczelnika sił zbrojnych województwa mazowieckiego przypadło Oborskiemu⁴³.

Tymczasem w Pyzdrach stacjonował Taczanowski z oddziałem złożonym w większości z ochotników z Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Stan osobowy tej formacji szacuje się na około 1300-1400 powstańców, dobrze uzbrojonych i z zapalem do walki. 29 kwietnia nad ranem Taczanowski zarządził wymarsz mający na celu rozlokowanie oddziału i wykorzystanie dogodnego ukształtowania terenu po lewej stronie Warty. Doszło do starcia z oddziałem rosyjskim pod dowództwem ppłk. Alojzego Oranowskiego. Walka rozpoczęła się o godz. 8. Za rosyjską tyralierą podążała najpierw piechota, a dalej artyleria. Powstańcy bronili się z wielkim animuszem i mimo utraty pozycji w pierwszym etapie wymiany ognia byli w stanie odzyskać teren. Nieprzyjaciel nie wykorzystał swojej początkowej przewagi zaskoczony wytrzymałością powstańców, ale również bardzo niecelnie prowadząc ostrzał. Po 9 godzinach walki Taczanowski wychwycił chaotyczne

przemieszczanie się sił rosyjskich i posłał do natarcia kosynierów oraz kawalerię wspartą ogniem wszystkich kompanii strzeleckich. W efekcie uderzenia Rosjanie dokonali odwrotu. Powstańcy również wycofali się do obozu, gdzie miejscowa ludność przyjęła ich z ogromnym entuzjazmem. W miejscowym kościele o. Maksymilian Tarejwo odprawił mszę św. dziękczynną. W bitwie pod Pyzdrami zginęło 8 powstańców, a 27 odniosło rany⁴⁴. Polegli do dziś spoczywają w grobie zlokalizowanym na miejscowym cmentarzu parafialnym.

Taczanowski przez następne dni unikał oddziałów rosyjskich, przemieszczając się z miejsca na miejsce. Kupiony w ten sposób czas miał mu posłużyć do wcielenia do podległej mu formacji jak największej liczby nowych ochotników. Obrona taktyka ciągłego marszu wpłynęła demoralizująco na powstańców. Ci chcieli walczyć, a zamiast tego całymi dniami się przemieszczali. Oddział nie składał się z żołnierzy zawodowych, więc forsowne marsze z ekwipunkiem były dla niego męczące. Do tego dochodziły inne trudności, związane m.in. z brakami w wyżywieniu. Dane mówią, iż w dniach 1-6 maja oddział opuściło aż 800 ludzi. Tropiony przez Brunnera oddział Taczanowskiego poruszał się wzdłuż granicy pruskiej, równoległe do rzeki Prosny. W dalszej kolejności odbił na południowy-wschód, aż w końcu skierował się na Rychwał. Polski dowódca wiedział o jednostkach wroga zlokalizowanych w tym miejscu, dlatego zdecydował się na obejście go od północy. Powstańców zauważył jednak oddział graniczny, który zaalarmował Brunnera. Polacy w pośpiechu opuścili miejsce postoju, zostawiając niedopalone ogniska, aby zmylić wroga. Podstęp przyniósł początkowy sukces, ponieważ Rosjanie ostrzelali puste obozowisko. W tym czasie jednostki polskie pośpieszyły w kierunku Tuliszkowa, aby finalnie 6 maja dotrzeć do Koła. Wieczorem tego dnia doszło do wymiany ognia z liczniejszym nieprzyjacielem, zakończonej

Powstanie 1863 r. Taczanowski, dowódca oddziału wojsk powstańczych, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, *Zbiór ikonograficzny i fotograficzny*, 1956 r., sygn. 49/241/0/3/15

zwycięską obroną zajętych pozycji przez insurgentów. Bilans potyczki to 2 poległych i 4 rannych po stronie polskiej. Ich miejsce pochówku jest obecnie nieznane.

Nazajutrz Taczanowski opuścił Koło i udał się do miejscowości Ignacewo, położonej między Sompolnem i Ślesinem. Powstańcy cieszyli się ogromnym szacunkiem ludności, która okazywała swoją sympatię na całej trasie marszu. Sytuacja taktyczna nie była jednak najlepsza, ponieważ poza ciągłym pościgiem Brunnera Polakom zaczęły zagrażać oddziały carskie wojska gen. Kostandy. Co więcej 7 maja z Warszawy do Koła przyjechał gen. mjr Mikołaj Krasnokutski ze swoją kolumną⁴⁵.

8 maja rosyjscy dowódcy zdecydowali się na uderzenie na oddziały Taczanowskiego z dwóch stron w okolicy Ignacewa. Ukształtowanie terenu w tamtejszym regionie nie stanowiło dla powstańców naturalnego zabezpieczenia, dlatego przystąpili oni do budowy umocnień w postaci okopów oraz wykorzystania powalonych drzew jako dodatkowych zapór. Kolumna Krasnokutskiego podeszła do wsi około godz. 11. Dowódca rosyjski posiadał informacje o prowadzonej fortyfikacji Ignacewa, jednak świadomość przewagi liczebnej oraz bliskość oddziału Brunnera zdecydowały o tym, że nie odwlekał walki. Wymianę ognia najprawdopodobniej rozpoczęła strona polska, która ostrzelała zbliżających się Moskali. Ci również odpowiedzieli ogniem, a kiedy się zbliżyli, do ostrzału dołączyły działa. Pierwsza próba podejścia carskich wojsk do ignacewskich zabudowań skończyła się niepowodzeniem. W konsekwencji Rosjanie wycofali się na poprzednio zajmowane pozycje. Po niespełna 2 godzinach nieprzyjaciół podjął kolejną próbę natarcia. Tym razem, mimo polskiego ostrzału i dość sporych strat, siły rosyjskie zbliżyły się na odległość 40 m od polskich stanowisk. W tym momencie Taczanowski zdecydował o wysłaniu do boju kosynierów. Kontratak ponownie odrzucił kolumnę wroga.

Po dwóch nieudanych natarciach Krasnokutski zmienił kierunek ofensywy. Jeden z niemieckich kolonistów przeprowadził Rosjan przez bagna i tak rozpoczął się atak z lewego skrzydła na polskie pozycje. Ponownie do boju ruszyli kosynierzy, którzy zaatakowali Moskali z taką brawurą, że wprowadzili zamieszanie w ich szeregach, a następnie zmusili do odwrotu na odcinku kilometra. Rosjanie w czasie ucieczki zostali przywołani przez dowódców do ponownego zajęcia pozycji i naładowania broni, jednak Polacy nie odpuścili i zaczęli kosami zadawać żołnierzom carskim spore straty. Porzuciwszy broń, która padła powstańczym łupem, uciekli w kierunku Rudy.

Sytuacja całkowicie odwróciła się po godz. 14 wraz z przybyciem kolumny Brunnera. Dzięki posiłkom Rosjanie mogli ponownie zaatakować na całej linii frontu oraz z lewego skrzydła. Część powstańców broniła umocnień w Ignacewie, a inna grupa z Taczanowskim na czele – z lewej strony i ewentualnej drogi odwrotu. Carskie wojska z minuty na minutę zacieśniały pierścienie wokół insurgentów, aż w końcu wszystkie szanse obrony się załamały. Rosjanie weszli w obszar zabudowań, podpalili chaty, w których skrywali się powstańcy, bestialsko mordowali rannych, okradając ich ze wszystkiego, co mieli przy sobie. Taczanowski został ewakuowany na wozie z powodu ataku choroby (najprawdopodobniej reumatyzmu), natomiast nierozbita część jego oddziału przeprowadziła odwrót na Kleczew. W tamtejszym kościele schroniło się kilkudziesięciu powstańców, a inna część trafiła do szpitala polowego. Dalsza droga odwrotu wiodła przez Żółtków, Wilczyn i Skulsk.

Bitwa ignacewska przyniosła ogromne straty osobowe. Według różnych danych poległo między 163 a 176 powstańców, w tym m.in. dowódcy Thiel, Żółtowski i Strzelecki. Około 40 Polaków trafiło do rosyjskiej niewoli, a ponad 100 osób odniosło rany. W tej ostatniej grupie znalazł się Witold Turno, który zmarł następnego dnia.

W przypadku wojsk carskich wiarygodna ocena strat jest niemożliwa. Krasnokutski podał w raporcie, iż poległo 24 Rosjan. Z kolei strona powstańcza podniosła tę liczbę aż do 800. Z całą pewnością obie wartości znacznie odbiegają od faktycznej liczby ofiar wojsk rosyjskich. Zwyczajowo po walkach Rosjanie zbierali swoich poległych i chowali w zbiorowych, oddzielnych grobach, ślady po których były często zacierane w obawie przed ich odnalezieniem i wykorzystaniem w celach propagandowych przez Polaków. Można przypuścić, że tak stało się również po bitwie ignacewskiej.

Polscy powstańcy w boju pod Ignacem wykazali się ogromnym bohaterstwem, ale z góry byli skazani na porażkę wynikającą z przewagi wojsk carskich. Przy okazji tej bitwy historycy wojskowości podkreślają, że była ona do wygrania, gdyby do Taczanowskiego dołączyli Seyfried, Michał Sokolnicki i Oksiński. Pierwszy, najogólniej mówiąc, odmówił współpracy, z kolei dwaj następni zostali pokonani w tym samym mniej więcej czasie w starciach odpowiednio pod Licheniem i Rychłolicami⁴⁶.

Taczanowski za swoją postawę na polu walki został mianowany naczelnikiem sił zbrojnych województw kaliskiego i mazowieckiego, a następnie awansowany do stopnia generała brygady. Doświadczenie zdobyte w bitwie pod Ignacem nauczyło go, że zwycięstwo możliwe jest w oparciu o szersze masy ludzi. Optymalne w ocenie dowódcy było stworzenie pospolitego ruszenia, które mogłoby wspomóc oddziały regularne w przypadku potyczek odbywających się nieopodal miejsca zamieszkania. W tej sprawie 14 maja 1863 r. wydana została odezwa powszechna wzywająca mężczyzn w wieku 18-35 lat do walki z zaborcą. Rząd Narodowy nie poparł jednak propozycji Taczanowskiego i zakazał jej kolportowania⁴⁷. Niepowodzenia pierwszych dużych bitew powstańczych w Wielkopolsce przełomu kwietnia i maja 1863 r., jak również wyeliminowanie

(z różnych powodów) wielu polskich dowódców doprowadziły do poważnych zmian w taktyce polskich oddziałów. 20 maja Edmund Callier otrzymał od Mieleckiego nominację na zastępcę naczelnika wojennego województwa mazowieckiego wraz z awansem na stopień pułkownika. Zaledwie 10 dni później Callier startł się pod Grochowami z siłami oddziału łódzkiego ppłk. Broemsena. Po 3-godzinnej wymianie ognia polski dowódca zdecydował się na szturm pozycji rosyjskich przy pomocy 1 Kompanii Kosynierów. Rosjanie zostali zmuszeni do odwrotu, w czasie którego dokonywali aktów barbarzyństwa. W ówczesnej prasie można odnaleźć informacje o 6 ranach bagnetem zadanych pięcioletniemu dziecku, spaleniu domów mieszkalnych oraz zabudowań gospodarczych wraz z żywym inwentarzem. W walce pod Grochowami poległo 24 Polaków, a około 40 odniosło obrażenia⁴⁸. Na miejscowym cmentarzu urządzono pochówki poległych insurgentów. Sam oddział opuścił wieś, kierując się w stronę Lipicy.

Noc okazała się ciężka dla Calliera ze względu na fatalne warunki atmosferyczne. Rzęsisty deszcz miał poważny wpływ na ubytek stanu osobowego oraz na rozłam w szeregach. Tego dnia o świcie oddział rosyjski podszedł do Grodźca i natychmiast uderzył na wydzieloną grupę płk. Słupskiego. Nieprzyjacielskie natarcie wykluczyło połączenie się z Callierem i podjęcie walki, stąd decyzja o wycofaniu do folwarku Ciświca. Sam Callier wraz z około 250-osobowym oddziałem udał się do wsi Borowiec. I tym razem nieustanna zmiana miejsca zakwaterowania i prowadzone potyczki miały negatywny wpływ na morale Polaków, tym bardziej, że Moskale nie dawali powstańcom czasu na odpoczynek. Zanim do Calliera dojechało zaopatrzenie, nowy oddział rosyjski podszedł już do Borowca. Ukształtowanie terenu sprzyjało prowadzeniu obrony, ponieważ Callier rozlokował swoich ludzi pomiędzy pagórkami. Pierwszą fazę bitwy zarówno strzelcy,

jak i kosynierzy wytrzymali na pozycjach. Wraz z upływem czasu położenie Polaków stawało się jednak coraz trudniejsze. Callier wydał rozkaz do ataku na wroga, który pojawił się z lewej strony. Zmęczeni powstańcy nie dali rady zrealizować założeń swojego dowódcy i zaczęli się wycofywać. W czasie walki Callier otrzymał informację o wojskach rosyjskich idących od strony Częstochowy, Piotrkowa, Kutna, Kłodawy, Łęczycy, Konina i Kalisza. Powstańcom groziło całkowite okrążenie przez Rosjan. W takiej sytuacji jedyną słuszną decyzją okazało się rozwiązanie oddziału⁴⁹.

Taktyka walki powstańczej zaprezentowana przez Calliera przypadła do gustu Mieleckiemu, w efekcie czego 1 czerwca ten pierwszy odebrał nominację na naczelnika sił zbrojnych województwa mazowieckiego. W tym samym czasie na Kujawach w pobliżu wsi Orle swój oddział organizował mianowany do stopnia pułkownika Wincenty Raczkowski. Początkowo niewielka, bo 50-osobowa partia rozrosła się w ciągu kilku dni do formacji liczącej około 500 ludzi. Pod okiem Calliera, który przybył do obozowiska 4 czerwca, rozpoczęto intensywne ćwiczenia wojskowe. Długi czas obozowania nad Jeziorem Głuszyńskim sprawił, że oddział był przygotowany, wypoczęty, a ponadto dość dobrze

APP0K, 54/1163/0 Zbiór fotografii Archiwum Państwowego w Poznaniu
Oddział w Koninie, sygn. 38, 39, 40.

uzbrojony. Tymczasem siły rosyjskie przygotowywały się do jego rozbicia. Callier otrzymał informację o ruchach wojsk nieprzyjaciela i postanowił nie przystępować do bezpośredniego starcia. Zamiast tego chciał przerzucić siły do Ruskowa. 9 czerwca, zanim powstańcy rozlokowali się w nowym obozie, zostali zaatakowani przez oddział mjr. Marianowicza. Zasadzka była całkowitym zaskoczeniem dla insurgen-tów, którzy pośpiesznie chwycili za broń. Callier z Raczkowskim zaprowadzili porządek i w pierwszej kolejności wysłali w kierunku wroga strzelców oraz kosynierów, uprzedzając tym samym atak rosyjskiej konnicy. Ta, cofając się, doprowadziła do rozwarcia wrogich szeregów, a w konsekwencji nieprzerwanego ataku z polskiej strony, który ostatecznie wymusił jej wycofanie z placu boju. Z kolei na prawym skrzydle powstańcy rozbili rosyjskich huzarów. Moskale uciekający w nieładzie dopiero między wsiami Stara Ruda i Ignacewo na nowo zorganizowali obronę. Ta również została rozbита, a żołnierze wroga zabarykadowali się w ignacewskich chatach ocalałych po pierwszej bitwie, stoczonej tam przez oddział Taczanowskiego. Wymiana ognia spowodowała, że wiele zabudowań stanęło w płomieniach. Ośmieliło to powstańców, którzy często podchodzili blisko pozycji wroga, zmuszając go do walki na broń białą. Bitwa zakończyła się o godz. 22 ze względu na zapadający zmrok i obustronne zmęczenie. Powstańcy zwyciężyli, ale nie udało się doprowadzić do rozbicia oddziału rosyjskiego, którego żołnierze w większości zbiegli z pola boju. Po stronie polskiej poległy 4 osoby, a 10 odniosło obrażenia. Rosjanie pozostali z bilansem ponad 70 zabitych i rannych⁵⁰.

10 czerwca Callier wraz z grupą liczącą prawie 400 osób podszedł pod Kleczew, gdzie kolejny raz podjął walkę z Rosjanami. Ci rozpoczęli starcie od zmasowanego ostrzału, który nie wpłynął w sposób znaczący na polskie szeregi. Wkrótce też strzelecka kanonada z minuty na

minutę zaczęła słabnąć. Wojsko rosyjskie rozpoczęło pozorowany odwrót, wprowadzając tym samym powstańców w błąd, jakoby zrezygnowało z walki. W rzeczywistości na pole bitwy dotarły nowe oddziały, biorąc powstańcze pozycje w ogień krzyżowy. Grupa powstańców pod dowództwem Calliera zwróciła się jeszcze w kierunku świeżo przybyłych oddziałów wroga, ale w gruncie rzeczy los bitwy był przesądzony. W potyczce poległ kapitan Kranich, natomiast mjr Gruszczyński zbiegł z pola bitwy. Całość wojska powstańczego rozproszyła się i musiała opuścić plac boju, kierując się do Kleczewa, w którym dogonili ich rosyjscy huzarzy. Polacy szybko sformowali szyk i oddali kilka strzałów w kierunku Rosjan jeszcze w zabudowaniach miasta, opóźniając ich działanie, a sami ostatecznie przenieśli się w kierunku Ślesina. W opisywanym starciu po stronie powstańczej poległo łącznie około 45 osób, w tym dowódca kawalerii Mierzyński. Liczbę ofiar należy uznać za znacznie większą, gdyż rosyjscy żołnierze przeszukiwali kleczewskie domostwa i mordowali ukrywających się powstańców. Skala tego zjawiska nie jest jednak obecnie znana i nie zachowały się źródła, które pozwoliłyby na choćby oszacowanie liczby zabitych w ten sposób polskich insurgen-tów. Szczęśliwie po klęsce Callier nie przeszedł załamania, lecz udał się na Kujawy w celu odbudowy sił powstańczych województwa mazowieckiego⁵¹.

Klęska idei pospolitego ruszenia w zderzeniu z przewagą liczebną wojska rosyjskiego wymusiła stworzenie nowej koncepcji walki. Decyzją Taczanowskiego w każdym powiecie województwa kaliskiego rozpoczęto tworzenie szwadronów kawalerii powstańczej. Były one odpowiedzią na mało mobilną polską piechotę, jak również miały przyciągnąć młodzież ziemiańską niechętną tradycyjnej służbie pieszej. W ten sposób w powiatach konińskim, kaliskim i sieradzkim pod broń znalazło się łącznie 500 osób. 26 czerwca naciskany przez Rząd

Narodowy Taczanowski wyruszył z Kosmowa [gm. Ceków-Kolonia, pow. kaliski] ku granicy z Wielkim Księstwem Poznańskim, aby połączyć się z oddziałem Aleksandra Matusiewicza oraz uzupełnić stan osobowy posiłkami z zaboru pruskiego, które zorganizował Paul Ganier d'Abin. To założenie jednak się nie powiodło, gdyż wojsko pruskie w nocy z 14 na 15 lipca zaatakowało i rozbiło oddział powstańczy przekraczający granicę nieopodal Pyzdr. Tym, którymi udało się dostać do Królestwa, zagroziły wojska rosyjskie pod Rudą Wieczyńską. Starcie zakończyło się rozbiciem oddziału partyzanckiego i śmiercią dowódcy piechoty Francuza Henryka Soudeixa. 2 lipca Taczanowski przebywał w obozie w Kwiatkowicach, dokonał lustracji oddziału łęczyckiego i wysłał go do województwa mazowieckiego, sam zaś ze swoimi ludźmi udał się w konińskie. 6 lipca w Kole na partyzantów wpadła kolumna mjr. Kondratienki. Rosjanie nie podjęli walki ze względu na konieczność eskortowania kasy rządowej. 11 lipca na drodze do Zagórowa do Taczanowskiego przyłączył się oddział Matusiewicza. Jego tropem podążał rosyjski gen. Kostanda, który – zgodnie z treścią depeszy od naczelnika wojennego z Kalisza – miał bezwzględnie ścigać i w dogodnym momencie rozbić nowy oddział powstańczy. 12 lipca Rosjanie wyparli Polaków z Zagórowa i podążyli za nimi do Łądu, gdzie miała nastąpić przeprawa przez Wartę. 18 lipca Taczanowski zatrzymał się w Wojsławicach, dokonując reorganizacji obozu. Oddział sformowano na wzór pułku kawalerii. Jego dowódcą został Matusiewicz, dla którego Taczanowski wystąpił o awans na podpułkownika. Ostatecznie też do 6 sierpnia udało się utworzyć Brygadę Kawalerii Narodowej – dobrze uzbrojonej, wyćwiczonej i umundurowanej. Składała się głównie z synów szlacheckich województwa kaliskiego. Taczanowski nie zdecydował się na bezpośrednią konfrontację z Rosjanami, bojąc się rozbitcia nowo utworzonej Brygady. Unikał

starcia w oczekiwaniu na interwencję zbrojną strony francuskiej. Chciał także uzupełnić swoje oddziały o chłopów, przypominając im założenia dekretu Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863 r. o uwłaszczeniu. Ostatecznie jednak 29 sierpnia Brygada została rozgromiona pod Nieznanicami [gm. Kłomnice, pow. częstochowski, woj. śląskie]⁵².

Rząd Narodowy uznał, że za klęskę odpowiada Taczanowski, którego zdymisjonowano, powołując w jego miejsce 7 września Franciszka Kopernickiego. Nowy naczelnik wojskowy województwa kaliskiego otrzymał zadanie przeorganizowania dotychczasowego systemu na bardziej skuteczny. Równocześnie Oksiński zmaksymalizował swoje działania w celu przekonania ludności chłopskiej do udziału w powstaniu. W związku z tym stworzył specjalne organizacje grupujące tylko ludność wiejską. Jednym z zaangażowanych w pomoc Oksińskiemu w powiecie konińskim, a dokładnie w Łądzie, był o. Maksymilian Tarejwo. Do głównych zadań tych grup należała ścisła współpraca z powstańcami w zakresie przemytu i przechowywania broni⁵³.

8 września 1863 r. wielki książę Konstanty opuścił Warszawę, a pod koniec października formalnie namiestnikiem i głównodowodzącym sił rosyjskich na terenie Królestwa Polskiego został gen. Fiodor Berg. Za zgodą cara Aleksandra II zwiększono liczebność rosyjskiego wojska do 170 000 żołnierzy. Rozpoczęły się też przygotowania do siłowego stłumienia powstania.

Jesienią 1863 r. po raz kolejny zmieniła się polska taktyka. Wobec przeważającej liczby wojsk rosyjskich dowództwo powstania zdecydowało na maksymalne rozproszenie sił powstańczych. Liczebność oddziałów została ograniczona, a ich dyslokacja uległa mocnemu rozproszeniu. W efekcie w terenie operowało bardzo wiele niedużych partii, liczących nierzadko mniej niż 100 ludzi. Tak też było w Wielkopolsce. Małe ugrupowania partyzanckie uderzały z nienacka

Aleja grobów weteranów powstania styczniowego na Cmentarzu Garnizonowym na Cytadeli w Poznaniu

CALKA LEON

† 1 1 1922 r.

WETERAN POWSTANIA

1863 r.

na pojedynczych jeźdźców (głównie kurierów) oraz małe partole wojsk rosyjskich, często całkowicie je niszcząc. Polowały na nie kolumny regularnych wojsk, których operatywność była jednak ograniczona. Dawало to pewną przewagę Polakom, którzy potrafili całymi tygodniami działać na jednym terenie, stale zmieniając miejsce obozowania i wykorzystując w tym celu nawet niewielkie tereny leśne. W przypadku bezpośredniej konfrontacji z regularnym wojskiem rosyjskim, powstańcy byli jednak często bez szans. Klęski w takich starciach kończyły się też bardzo wysokimi stratami w ludziach. Ten okres walk jest trudny do odtworzenia, ponieważ został słabo udokumentowany źródłowo, a każdy zachowany przekaz wymaga czasochłonnej weryfikacji, nie tylko w postaci kwerendy archiwalnej, ale także terenowych badań archeologicznych prowadzonych na dużej przestrzeni. Tak jak wcześniejsze etapy, także ta taktyka okazała się nieefektywna i doprowadziła do stopniowego wyeliminowania większości oddziałów operujących w Wielkopolsce.

Romuald Traugutt – ostatni dyktator powstania pełniący swoją funkcję od 17 października – wydał dekret o reorganizacji wojsk powstańczych. Dotychczasowe małe oddziały nie spełniały swojej roli, a zatem zastosowano rozwiązania charakterystyczne dla regularnego wojska. Odtąd Armia Narodowa składać się miała z IV korpusów. Dowódcami II i IV korpusów, które działaniami objęły województwa sąsiadujące z województwem kaliskim, zostali gen. Juliusz Hauke-Bosak i Raczkowski.

Początkowo województwa kaliskie nie zostało objęte zmianami. Zmieniło się to w styczniu 1864 r., kiedy to włączono je do II korpusu. W lutym tamtejszym dowódcą 3. dywizji mianowano płk. Franciszka Kopernickiego, który jednak nie podjął żadnych działań militarnych. Tak jak inni naczelnicy wojskowi opuścił Królestwo Polskie w celu rekrutacji nowych oddziałów. Romuald Traugutt apelo-

wał, aby w jednej chwili wejść do Kongresówki z taką liczbą wojsk, jaką uda się uzbierać po pruskiej stronie. Grupy powstańców przekroczyły granicę 21 marca 1864 r. w trzech punktach. Dwa z nich zlokalizowano nad jeziorem Gopło, a jeden w okolicach Pyzdr. Całość wyprawy nadzorował mjr Józef Lüttich. Finalnie cały przerzut zakończył się niepowodzeniem, ponieważ pruskie patrole wyłapywały powstańców. Szacuje się, że około 300 osób trafiło do niewoli. Jedynie szwadron pod dowództwem Franciszka Budziszewskiego, który ruszył spod Wrześni, przekroczył granicę koło Szamarzewa i poszedł w stronę Kleczewa. Po drodze powstańcy zlikwidowali posterunek objezdczyków w Wierzbocicach, by następnie obrać kierunek na Ciążeń. Tam polski dowódca otrzymał informacje o zbliżających się jednostkach rosyjskich ze Słupcy i Pyzdr. Budziszewski koniecznie chciał dotrzeć do lasów kaźmierzowskich, gdzie miał połączyć się z Raczkowskim. Niestety pod Ratyniem został zaskoczony przez oddział kpt. Burmeistera. Walka toczyła się na trudnym, podmokłym terenie. Insurgenci odpierali kolejne ataki, ale było to coraz trudniejsze ze względu na pojawienie się dodatkowych posiłków ze Słupcy. Budziszewski zdecydował o odwróceniu w kierunku Goliny, co uniemożliwiły siły nieprzyjaciela wysłane z Kleczewa, które za wszelką cenę chciały odciąć partyzantom drogę do lasów kazimierskich. W takiej sytuacji polski dowódca podjął decyzję o skierowaniu się na północ. W ten sposób nastąpiło skuteczne oderwanie się od przeciwnika. Po 70-kilometrowym marszu Polacy zdecydowali się na odpoczynek nad jeziorem Głodowo. Po krótkiej regeneracji sił obóz zwinięto. W momencie opuszczania lasów we wsi Tokarki insurgenci zostali otoczeni, jednak odważna szarża przerwała rosyjski pierścień i otworzyła drogę w kierunku północnym. Liczebność oddziału zmniejszyła się o 10 powstańców.

Uroczystości rocznicowe na grobach z okresu powstania styczniowego w czasach PRL, APPOK, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Koninie, sygn. 2492.

Sytuacja Budziszewskiego stawała się jednak coraz bardziej dramatyczna. Po drodze do Ostrowitego, do którego zmierzali partyzanci, Rosjanie zaatakowali kolejny raz. I w tym starciu Polacy stracili kolejnych 10 osób. Pomiędzy wsiami Kąpiel a Ostrowite pierścień rosyjski otaczający Budziszewskiego utrudniał mu jakiegokolwiek manewry i zmuszał do coraz to bardziej niebezpiecznych szarż. Ostatecznie oddział rozproszono, dzięki czemu małe grupki wyszły spod okrażenia. Starty po Polskiej stronie wyniosły co najmniej 15 rannych i tyle samo zabitych. Rosjanie z kolei stracili około 20 osób. Budziszewski do 25 marca 1864 roku poruszał się wzdłuż granicy zaboru pruskiego, by finalnie przejść do Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Ten moment okazał się akcentem kończącym powstanie styczniowe na terenie powiatu konińskiego⁵⁴.

W powstaniu styczniowym stoczono około 1229 bitew i potyczek, z czego na województwo kaliskie przypało 131. W samym tylko powiecie konińskim doszło do 34 oficjalnych starć. Znaczna część walk miała miejsce w okresie wiosny, lata i jesieni 1863 r. Należy podkreślić, że liczba konfrontacji powstańców z wojskiem rosyjskim, które zebrał w swojej publikacji *Bitwy i potyczki 1863-1864* Stanisław Zieliński, jest niepełna. Analiza sprawozdań sporządzanych przez wójtów i burmistrzów do naczelników powiatów wykazała, że niektóre starcia nie zostały w tej publikacji ujęte⁵⁵.

Ostateczny bilans powstania na ziemiach wielkopolskich okazał się równie negatywny, jak i w innych regionach Królestwa Polskiego. Dowódcy Callier i Mielecki prowadzili walkę partyzancką, dzięki czemu przez długi czas mogli utrzymywać się na terenach leśnych powiatu konińskiego. Zwycięstwa Mieleckiego pod Bieniszewem i Olszowem, a także Calliera pod Grochowymi i Ignacewem niestety nie niosły za sobą żadnych pozytywnych konsekwencji z powodu braku dalekosiężnych planów ope-

racyjnych. Polskie wiktorie zawsze spotykały się z reakcją w postaci kontrataku Rosjan, przeprowadzanym ze zdwojoną siłą. Z drugiej strony mieliśmy Taczanowskiego i jego odmienną koncepcję polegającą na stworzeniu regularnego wojska. Na swoją bazę obrał Pyzdry. Mimo wysiłków nie przekształcił jednak ochotników w dobrze wyćwiczonych rekrutów. Kilukrotnie wygrywał z wojskami carskimi, ale już 8 maja w najkrwawszej ze wszystkich powstańczych konfrontacji w Wielkopolsce pod Ignacewem musiał uznać wyższość Moskali. Należy jednak podkreślić, iż starcia, w szczególności te omówione na kartach niniejszej publikacji, pokazały, że powstańcy mimo braku odpowiedniego przeszkolenia i trudności aprowizacyjnych stawiali zacieklej opór regularnym wojskom nieprzyjaciela i należy im się za to bohaterstwo ogromny szacunek⁵⁶.

Sytuacja w Królestwie Polskim uległa diametralnej zmianie po upadku powstania. Rozpoczęła się wówczas unifikacja z Cesarstwem i rusyfikacja ludności polskiej. Ze stanowisk w administracji usuwano polskich urzędników, zastępując ich osobami ściągniętymi z Rosji. Zwiększono o 400 tysięcy liczbę żołnierzy rosyjskich w Królestwie, rozpoczęto brutalne pacyfikacje na wsiach oraz konfiskatę majątków szlacheckich. Aresztowania stały się codziennością, a sądy wydawały liczne wyroki śmierci, które car „dobrodusznie” zamieniał na wieloletnie zesłania. Dane mówią o 669 wykonanych wyrokach śmierci oraz 38 tysiącach zesłanych osób. Jednym ze straconych przez sąd rosyjski był Traugutt. Wyrok wykonano 5 sierpnia o godz. 10 na warszawskiej Cytadeli w obecności 30-tysięcznego tłumu.

Dodatkowo należy wspomnieć, że ponad 10 tysięcy naszych rodaków udało się na emigrację z terenu Królestwa. Najczęściej wybieranym kierunkiem była Austria, przez którą wiodła dalsza droga na zachód Europy. Polaków objęto zakazem zrzeszania i stowarzyszania się; nie

można było prowadzić działalności kulturalno-oświatowej oraz politycznej. Represje nie ominęły duchowieństwa, któremu odebrano majątki ziemskie. Skasowano też zakony⁵⁷.

Konsekwencje nie ominęły także mieszkańców zaboru pruskiego, którzy w liczbie około 4000 wzięli czynny udział w powstaniu. W latach 1863-1864 przeprowadzano na terenach dawnego Wielkiego Księstwa Poznańskiego aresztowania osób podejrzewanych o wspieranie zrywu w Królestwie Polskim. Zarzutem, który przedstawiano aresztantom, była zdrada stanu. Najczęściej zasądzaną karą, głównie przez berlińskie sądy, było więzienie. Zaborcy ściśle współpracowali ze sobą w prześladowaniu Polaków. Wielkopolanie złapani na terenie Królestwa Polskiego trafiali do rosyjskich więzień lub na Syberię, a po powrocie do domu rodzinnego ponownie trafiali za kraty⁵⁸.

Pamięć o powstaniu styczniowym, heroicznym, a zarazem tragicznym w swoich konsekwencjach, była bardzo silna pośród patriotycznie nastawionej części społeczeństwa. Idee insurgenków kształtowały niepodległościowe myślenie i postawy, stając się podwaliną do podejmowania działań społecznych. Już na przełomie lat 60. i 70. XIX w. na terenie zaboru austriackiego powołano pierwsze organizacje zrzeszające weteranów powstania styczniowego, mające na celu niesienie im pomocy oraz pielęgnowanie tradycji niepodległościowej. Później, bo w 1913 r., również na terenie zaboru pruskiego w Poznaniu założono Towarzystwo Opieki nad Weteranami. Zmiany geopolityczne po I wojnie światowej umożliwiły zrzeszanie się weteranów także na terenie byłego zaboru rosyjskiego⁵⁹.

Podczas I wojny światowej odrodziła się idea upamiętnienia poległych w latach 1863-1864. W wielu miejscach lokalne społeczności przeprowadziły zbiórki i wystawiły na grobach powstańczych okazałe pomniki. Dotyczyło to także Wielkopolski. Stało się to możliwe dzięki zajęciu terenów dawnego Królestwa Polskiego

przez wojska niemieckie. Karta polska stała się dla Berlina atutem w walce z imperium rosyjskim i ważnym argumentem wykorzystywanym dla zyskania polskiego poparcia przeciw Rosjanom. Polacy wykorzystali sprzyjające okoliczności we własnych celach, umacniając narodową tożsamość i upamiętniając tych, o których nie można było wspominać przez ponad 50 lat carskich rządów.

Powstanie polskich formacji wojskowych przyczyniło się do ożywienia legendy powstańczego zrywu. Twórca Legionów Józef Piłsudski niejednokrotnie powtarzał swoim podkomendnym, że są oni bezpośrednimi spadkobiercami idei roku 1863. Sam Marszałek urodził się w dobie żałoby po upadku powstania, ale wojskowo-militarny aspekt oraz idea niepodległościowa zrywu stały się bardzo ważną częścią jego życia i pozostawionej spuścizny. Piłsudski dbał, aby pamięć o bohaterach była pielęgnowana i utrwalana. Ich przykład miał być dla oddziałów legionowych symbolem walki do końca o wolność i honor. Żołnierze Piłsudskiego ze swej strony zaangażowali się m.in. w odszukiwanie powstańczych mogił i otaczali te miejsca opieką, zaś żyjącym weteranom nieśli niezbędną pomoc. W II Rzeczypospolitej, tak jak i dziś, trwały dyskusje o zasadności wybuchu powstania. Józef Piłsudski zawsze bronił jego uczestników szczególnie przed oskarżeniami o lekkomyślność, słabość i głupotę z powodu podjęcia walki mimo wysokiego prawdopodobieństwa porażki⁶⁰.

1 sierpnia 1919 r. przywrócono ustawą najwyższe polskie odznaczenie *Virtuti Militari*. Akt prawny nadawał weteranom powstania 1863/1864 r. liczne przywileje, a także dodatkową pensję orderową. Pierwsze posiedzenie Kapituły zwołano w kolejną rocznicę powstania – 22 stycznia 1920 r. Podczas uroczystości odznaczono 59 weteranów. Ponadto uczestników zrywu uhonorowano także innymi odznaczeniami, takimi jak Krzyż Oficerski

Grób E. Calliera w grobowcu rodzinnym na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan w Poznaniu

Orderu Odrodzenia Polski, Medal Niepodległości, Krzyż Niepodległości oraz Krzyż Niepodległości z Mieczami. Dodatkowe świadczenia pieniężne poza weteranami otrzymały również wdowy po poległych insurgentach⁶¹.

Odzyskanie niepodległości po zakończeniu I wojny światowej to czas powoływania organizacji zrzeszających weteranów, inwalidów wojennych i więźniów politycznych. Jedną z ważniejszych było powstałe w 1921 r. Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Uczestnikom

Powstania 1863 r., któremu prezesował Stanisław Leski. Jego członkami honorowymi byli m.in. Józef Piłsudski, gen. Kazimierz Sosnkowski oraz gen. Felicjan Sławoj-Składkowski. Działalność statutowa stowarzyszeń miała wspólny mianownik, polegający na niesieniu pomocy uczestnikom powstania styczniowego i ich rodzinom w zakresie finansowym, medycznym i socjalnym. Prowadziły one również domy i przytuliska dla osób, które dożywały swych ostatnich dni w samotności⁶². Dla

przykładu można podać, że w Poznaniu dom dla weteranów mieścił się na Garbarach. W latach 30. mieszkało tam kilkunastu powstańców styczniowych. Żaden z nich nie dożył końca II wojny światowej⁶³.

Wrzesień 1939 r. i cały okres okupacji odsunął w cień bohaterów powstania 1863 r. Ten symboliczny wyłom zapełnili młodzi Polacy, którzy stanęli do obrony Ojczyzny w obliczu najpierw hitlerowskiego, a następnie stalinowskiego zagrożenia. To nowe pokolenie świadomych ludzi zostało wychowane

w wolnej Rzeczypospolitej, z szacunkiem dla spuścizny styczniowych weteranów i ich ideowego testamentu. Jakże podobna była ich sytuacja, kiedy stali na znacznie słabszej pozycji wobec Niemców i Rosjan we wrześniu 1939 r., a później również w sierpniu 1944 r. Jak w 1863 r., tak i w czasie II wojny światowej Polacy nie pogodzili się z utratą suwerenności. Cena jak zawsze okazała się wysoka, o czym przypominają nam dziś polskie cmentarze pełne mogił z lat 1939-1945⁶⁴.

W dobie Polski Rzeczypospolitej Ludowej antyrosyjski charakter powstania nie sprzyjał podnoszeniu go do rangi ważnego wydarzenia historycznego. Na początku lat 50. o styczniowym zrywie raczej nie mówiono, zajmując się nim jedynie w kontekście kwestii chłopskiej i walki klas. Po październiku 1956 r. nastąpiła eksplozja badań nad powstaniem, ale z pominięciem tematów drażliwych. Setna rocznica wybuchu zrywu miała charakter ogólnopolski, a rozpoczęła się od otwarcia wystawy na warszawskiej Cytadeli z udziałem władz państwowych, w tym I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki oraz przedstawiciela ambasady Związku Sowieckiego. Wystawę przygotowano oczywiście w duchu ideologii komunistycznej, pomijając wszelkie zagadnienia rosyjskiego terroru stosowanego wobec Polaków. Ciche zezwolenie na prowadzenie badań siłą rzeczy doprowadziło do publicznej debaty i wymiany poglądów na temat powstania i okoopowstaniowej tradycji. Władze komunistyczne od momentu, w którym dyskurs nad powstańczym zrywem zaczął wymykać się spod kontroli cenzury, zmuszone były do zastosowania taktyki przemilczania części wydarzeń z lat 1863-1864. O wiele lepiej miała się sprawa w przypadku opieki nad grobami i obiektami memorialnymi, gdyż zadanie to wzięły na siebie lokalne społeczności w całej Polsce. W ciągu zaledwie dwóch dekad od zakończenia II wojny światowej w efekcie ich

działań przywrócono pamięć lub odbudowano po hitlerowskich zniszczeniach wiele pomników i nagrobków. Dotyczyło to także terenu Wielkopolski. Podsumowując okres Polski Ludowej, można uznać, że pamiętano o powstaniu styczniowym na tyle, na ile mogło się ono wpisać w ramy ideologii komunistycznej⁶⁵.

Współcześnie pamięć o wybuchu styczniowego zrywu jest wciąż żywa. Zarówno na poziomie centralnym, jak i w poszczególnych regionach Rzeczypospolitej kolejne rocznice są obchodzone bardzo uroczysto, często przy udziale przedstawicieli najwyższych władz państwowych oraz samorządowych. Upamiętnieniom towarzyszą także okazjonalne wydawnictwa, wystawy, prelekcje oraz konferencje naukowe⁶⁶. Dużą rolę w zachowaniu pamięci o powstańcach odgrywają organizacje pozarządowe, które dbają o materialne dziedzictwo powstania, jakim są m.in. groby weteranów oraz miejsca pamięci. Dzięki zaangażowaniu osób z Polski lokalnej, wiele spośród obiektów przetrwało do dziś. Również Wojewoda Wielkopolski, ustawowo odpowiedzialny za opiekę nad grobami wojennymi, ze swej strony dokłada wszelkich starań, aby obiekty grobownictwa wojennego lat 1863-1864 objęte były szczególną opieką. Na wniosek samorządów regularnie przekazuje na ten cel środki finansowe, dokładając tym samym swoją cegiełkę do uczczenia pamięci poległych bohaterów.

Jedna z flag używana przez Polaków w powstaniu styczniowym

***

Niniejsza publikacja to już kolejny album wpisujący się w prowadzony od 2017 r. przez Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu projekt ewidencji grobów wojennych na obszarze województwa. W poprzednich latach przeprowadzono całłościowy spis grobów poległych i zmarłych w okresie walk o odzyskanie i utrwalenie niepodległości Polski, tj. z lat 1918-1921. Efektem finalnym tych prac stała się publikacja „Tobie, Polsko, na śmierć i na życie!”⁶⁸, powstała dzięki współpracy Wojewody Wielkopolskiego z poznańskim oddziałem IPN, oraz uzupełniającą ją spis miejsc spoczynku poległych i zmarłych w czasie walk o ustanowienie granic Rzeczypospolitej Polskiej, zaprezentowany w albumie „Za Boga i Ojczyznę”⁶⁹. Inauguracja prac nad publikacją o grobach wojennych powstańców styczniowych miała miejsce w 2021 r., będąc odpowiedzią na zbliżającą się wielkimi krokami 160. rocznicę wybuchu powstania w styczniu 2023 r. Całościowa identyfikacja miejsc spoczynku poległych i zmarłych powstańców styczniowych jest bardzo trudna, a w zasadzie należałoby powiedzieć wprost niemożliwa. Rosjanie zacierali ślady na mogiłach powstańców usuwając z nich wszelkie oznaczenia. Pamięć o obiektach grobowych była przechowywana przez lokalne społeczności, a czasami wyłącznie przez pojedyncze rodziny. Jej rozpowszechnienie stało się możliwe w związku z wycofaniem się Rosjan w okresie I wojny światowej, kiedy to zaczęto te miejsca znaczyć krzyżami, kopcami czy nawet pomnikami. II Rzeczypospolita ceniła w sposób niezwykle godny pamięć o tych, którzy oddali życie za wolność w 1863/1864 r. W latach 20. ufundowano wiele okazałych pomników nagrobnych oraz starano się odszukać już zapomniane miejsca spoczynku. Niestety, w części przypadków pozostały tak zwane prowizoryczne oznaczenia, w postaci np. drewnianych krzyży z datą 1863 r. W efekcie tego zjawiska do dziś piętrzą się problemy badawcze i nierzadko

trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy dany obiekt należy traktować jako grób, czy wyłącznie jako miejsce pamięci związane z jakimś wydarzeniem o charakterze militarnym z lat 1863-1864⁷⁰.

W tym albumie ujęte zostały groby, których charakter prawny określa ustawa o grobach i cmentarzach wojennych⁷¹. Za podstawę do przygotowania zestawienia obiektów z okresu powstania styczniowego posłużyły karty ewidencyjne przechowywane przez Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu⁷² oraz kilka ważnych publikacji. Pierwsza została wydana pod patronatem Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i nosi tytuł *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca pamięci*⁷³. Do pracy nad tą pozycją zaproszono przedstawicieli urzędów wojewódzkich oraz urzędów gmin z całej Polski. Z racji obszerności tematycznej, jak i ze względu na brak uprzedniej kwerendy źródłowej praca ta ma charakter bardzo ogólny i nie jest pozbawiona błędów. Druga pozycja to *Miejsca pamięci powstania styczniowego na terenie powstańczego województwa kaliskiego*. Dotyczy ona szeroko rozumianych obiektów memoratywnych, w tym także grobów, zlokalizowanych na styku kilku współczesnych województw, w tym Wielkopolski⁷⁴. Także ona nie jest pracą o charakterze wyczerpującym, choć z pewnością wniosła bardzo wiele nowych informacji do wydawałoby się znanego tematu. Niezwykle ważną pozycją jest też publikacja z 1929 r. *Pomniki bojowników o niepodległość*⁷⁵. To pierwsze w historii polskie opracowanie albumowe poświęcone miejscom spoczynku poległych w walce o niepodległość Polski w okresie zaborów. Na jej kartach znalazły się najstarsze znane fotografie grobów powstańców styczniowych z Wielkopolski, których skany ubogaciły ten album.

Zebrany w ten sposób materiał został przez nas uzupełniony dzięki kontaktom z placówkami kulturalno-oświatowymi, regionalistami, parafiami, zarządcami cmentarzy. W trak-

cie prac korzystaliśmy również z materiałów opublikowanych w prasie historycznej oraz na tematycznych witrynach internetowych prowadzonych przez regionalne stowarzyszenia historyczne.

Tak przygotowana lista obiektów stała się podstawą do przeprowadzenia ewidencji terenowej, w czasie której wykonaliśmy dokumentację fotograficzną oraz podstawowe pomiary techniczne. Dla każdego obiektu przygotowaliśmy i opublikowaliśmy na stronie internetowej Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu kartę ewidencyjną. Biorąc pod uwagę doświadczenia lat poprzednich, tam gdzie to było możliwe, staraliśmy się weryfikować zapisy na tablicach inskrypcyjnych korzystając z parafialnych akt stanu cywilnego. Finalnie na kartach publikacji znalazły się 34 obiekty grobowe, w których łącznie spoczywa min. 436 osób. 10 z nich to groby indywidualne, a 24 zbiorowe. Warto zaznaczyć, że w 4 mogiłach pochowano bliżej nieokreśloną liczbę powstańców. Wszystkie powyższe liczby należy więc uznać za wartości minimalne.

Na opis każdego z obiektów składają się informacje o ich położeniu, w tym o nazwie miejscowości, gminy, powiatu, dokładnej lokalizacji uzupełnionej koordynatami GPS, a ponadto o rodzaju grobu, a także liczbie pochowanych osób. Każdy z rozdziałów zawiera przepisana w oryginalnej formie treść tablicy inskrypcyjnej oraz aktualne zdjęcie obiektu. W zależności od dostępności źródeł archiwalnych rozdziały uzupełniono o krótką historię każdego grobu, dokładniejsze dane o pochowanych, notki biograficzne, zdjęcia archiwalne, wycinki z prasy (w postaci chociażby nekrologów czy portretów powstańców).

***

Chcemy wyrazić nasze serdecznie podziękowania Panu Wojewodzie Michałowi Zielińskiemu za zgodę na przygotowanie tej publikacji pod auspi-

cjami Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu. Wyrazy podziękowania kierujemy do Pana Jacka Woźniaka (Dyrektora Generalnego WUW), Pana Łukasza Krysztofiaka (Dyrektora Wydziału Nadzoru Prawnego WUW) oraz Pani Małgorzaty Drygas (Dyrektor Wydziału Organizacyjno-Administracyjnego WUW) za okazywaną pomoc i wsparcie w realizacji zadań związanych z przygotowaniem albumu. Dzięki Państwa przychylności i zaangażowaniu w ciągu 4 lat zrealizowaliśmy 3 duże projekty badawcze. Dziękujemy Pani Monice Donke-Cieślewicz, Dyrektor Wydziału Polityki Społecznej WUW, za okazane zaufanie i poparcie dla prowadzonych przez nas prac.

Składamy również szczerze wyrazy wdzięczności wszystkim osobom i instytucjom, dzięki którym możliwe było zgłębienie naszej wiedzy o losach poszczególnych opisanych w tym albumie obiektów, jak również pozyskanie ciekawych i unikalnych materiałów źródłowych i grafik, które ubogaciły naszą publikację. Wśród nich należy wymienić w pierwszej kolejności Archiwum Państwowe w Poznaniu wraz z Oddziałem w Koninie, jak również Archiwum Państwowe w Kaliszu i Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim.

Dziękujemy również wszystkim naszym współpracownikom z Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, których pomoc była nieodzowna w pomyślnej finalizacji prac nad tą publikacją.

***

Szczególne wyrazy podziękowania składamy na ręce Pana Franciszka Winieckiego. Dzięki Jego uprzejmości na kartach niniejszej publikacji znalazły się fotografie i skany nigdy wcześniej nieudostępnionych pamiątek z okresu powstania styczniowego, przechowywanych w jego archiwum rodzinnym. Są to unikalne dokumenty z oryginalnymi podpisami, m.in. dyktatora Mariana Langiewicza, jak również cenne

eksponaty w postaci krzyży czy medalików. To niezwykle rzadkie i wartościowe pamiątki po styczniowym zrywie z lat 1863-1864.

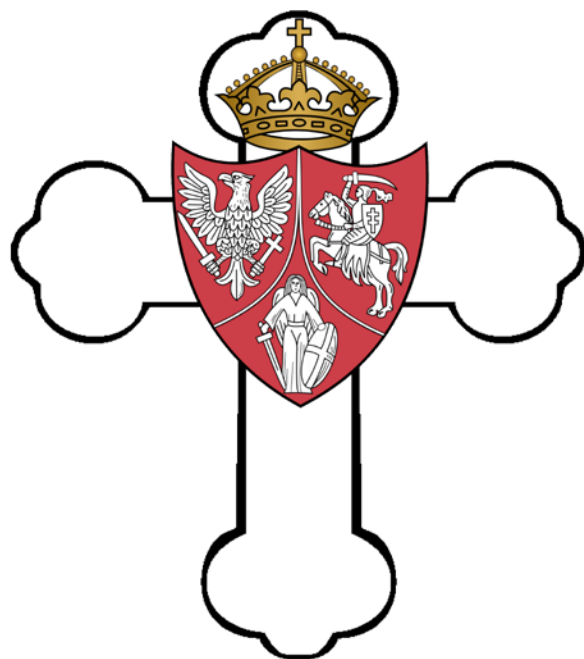
Opublikowanie tych materiałów było możliwe dzięki wsparciu Burmistrza Rogoźna Pana Romana Szuberskiego oraz Muzeum Regionalnego im. Wojciechy Dutkiewicz w Rogoźnie, które udzieliło nam szerokiego wsparcia oraz pomocy. Wyrazy szczerego podziękowania za tę owocną współpracę składamy na ręce Pani kustosz Małgorzaty Skwisz.

***

W pierwotnym założeniu nasz album miał stać się hołdem dla wszystkich Polaków, którzy oddali swoje życie w walce o odzyskanie wolności w latach 1863-1864 i spoczęli w wielkopolskiej ziemi. Życie jednak kolejny raz nas zaskoczyło. Kiedy w 2009 r. Francis Fukuyama wydał książkę pod tytułem *Koniec historii*, opowiadającą o zakończeniu konfliktów pomiędzy systemami politycznymi i triumfie liberalnej demokracji, wielu uznało to za wielce realny projekt. Ostatnie słowa wstępu do niniejszej publikacji powstały w czasie trwania agresji Rosji na Ukrainę, która zniszczyła wiarę w stabilność pokoju w Europie. Rosyjski imperializm, tak jak już wielokrotnie w przeszłości, ponownie podniósł głowę i stał się zagrożeniem dla najbliższych sąsiadów, a pewnie także i dla całego świata. W 1863 r. powstańcy styczniowi wystąpili zbrojnie przeciwko Rosji, bo pragnęli wolności. Marzyli o odzyskaniu niepodległości i samostanowieniu we własnym państwie. Dziś Ukraińcy walczą z tym samym wrogiem o te same wartości. Po niemal 160 latach historia zatoczyła kolejne koło.

W związku z powyższym pragniemy zadedykować ten album wszystkim tym, którzy w walce z rosyjskim ekspansjonizmem oddali życie za ideały demokracji, wolności i niepodległości.

Cześć ich pamięci!

WYKAZ GROBÓW WOJENNYCH
POWSTAŃCÓW STYCZNIOWYCH 1863–1864 r.
W WOJEWÓDZTWIE WIELKOPOLSKIM

Opracowanie:
Sławomir Józefiak
Bartosz Biegała

Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu 2022 r.

GMINA: Kłodawa

POWIAT: kolski

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ok. 11

Cmentarz Parafii pw. św. Dominika
w Bierzwienniej Długiej

INSKRYPCJE:

» na górnej płycie:

POWSTAŃCOM
STYCZNIOWYM
RODACY
1863-1995

» na dolnej płycie:

TU SPOCZYWAJĄ RANNI POWSTAŃCY
Z BITWY POD CIEPLINAMI (10.11.1863)
ZYGMUNT KESSLER Z WARSZAWY
JULIAN DZIERZBICKI Z WARSZAWY
ADAM WESOŁOWSKI - kpt. BYŁYCH
WOJSK POLSKICH
KSIĘGA ZMARŁYCH
ks. F. WIECZORKIEWICZ
2.V.1863r.
CZEŚĆ I CHWAŁA BOHATEROM

INFORMACJE DODATKOWE:

Pomnik nagrobny w obecnym kształcie został wybudowany w 1995 r. Dziś nie można jednoznacznie potwierdzić, czy został wystawiony na mogile powstańczej z 1863 r.

Na pomniku umieszczono dwie tablice pamiątkowe oraz figurkę orła w koronie zrywającego

Stan grobu w 2015 r.

łańcuchy, który symbolizuje Polskę odradzającą się do niepodległości w efekcie powstania.

W grobie mają spoczywać powstańcy zmarli w Witowie (ob. część wsi Rysiny, gm. Kłodawa, pow. kolski) z ran odniesionych w bitwie z Rosjanami pod położonym niedaleko Brdowem 29 kwietnia 1863 r.⁷⁶:

» Dzierzbicki Julian – urodzony ok. 1844 r., z Warszawy;

» Kessler Zygmunt Edward – urodzony 20 października 1841 r. w Warszawie, syn Leopolda i Praksedy (z d. Sobocka)⁷⁷, zmarł w Kępczynie (gm. Kłodawa, pow. kolski);

» Wesołowski Adam Aleksander – urodzony ok. 1801 r. w Koci-szewie (pow. włocławski), syn Jakuba i Józefy (z d. Czaplicka).

W księdze zgonów miejscowej parafii znajduje się również wpis o 8 nieznanym powstańcach w wieku ok. 26 lat (w tym kowal z Łę-czycy), których miejsce pochówku nie zostało określone. Oprócz nich są jeszcze inne zapisy dotyczące młodych mężczyzn, zmar-łych w początkach maja, często o nieznanym miejscu pochodzenia. Ze względu na brak danych źródłowych nie można jednak jedno-znacznie przypisać ich do listy poległych w powstaniu, a tym bar-dziej zaliczyć do grona pochowanych w opisywanym grobie.

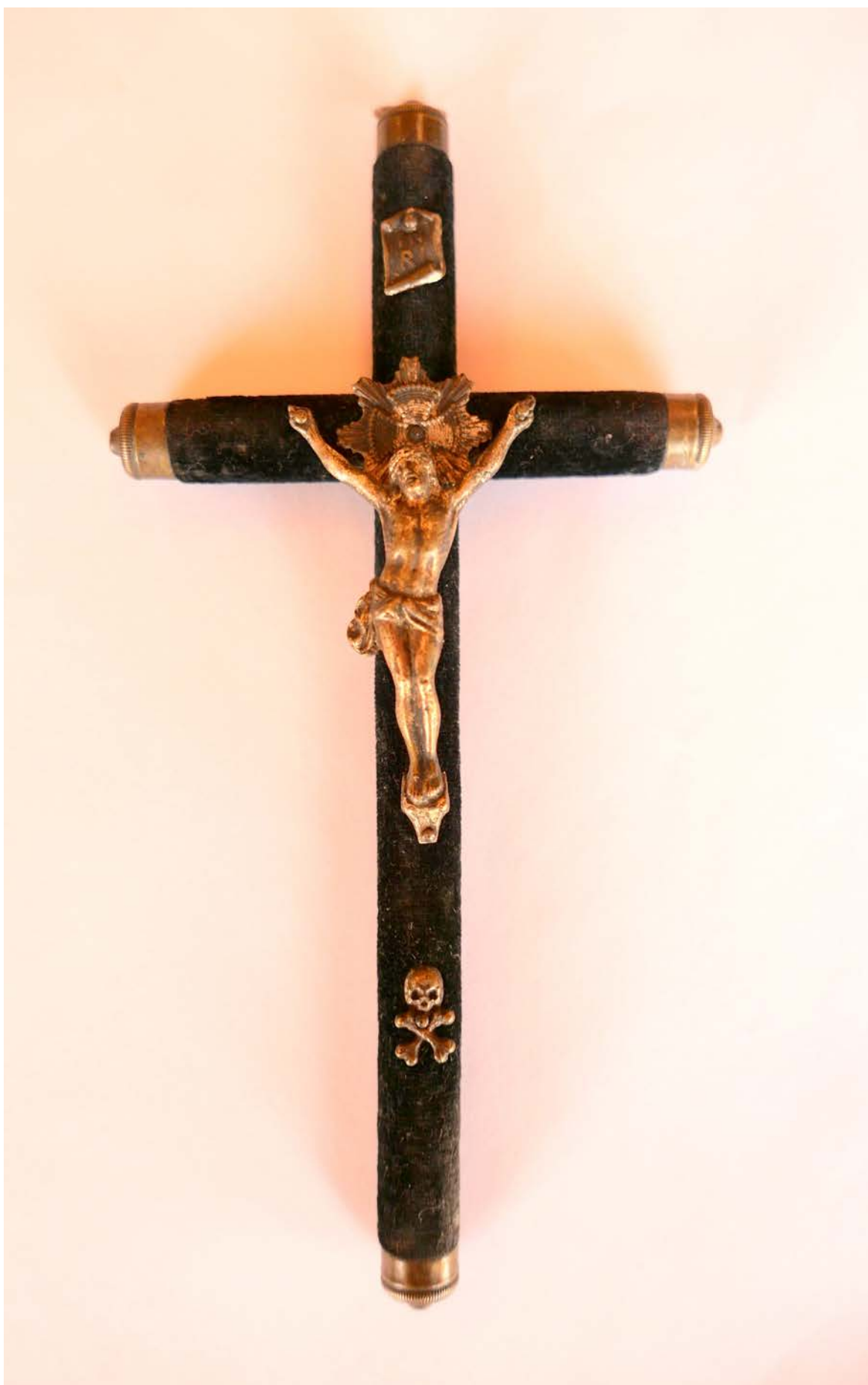

Napis na krzyżu:

O! SYNU
SŁUCHAJ
MNIE
OGNISKO
SIŁY NA
NOWO W
TWEM
SERCU
ROZPAŁĘ
DAM CI
NIE
PAMIĘĆ
PRZESZ
ŁOŚCI
DAM CI
NIE
WIEDZĘ
PRZYSZ
ŁOŚCI

GMINA: Babiak

POWIAT: kolski

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Wojciecha
w Brdowie

INSKRYPCJE:

✠
OBYWATELOWI FRANCUZKIEMU
PUŁKOWNIKOWI JUNGOWI
POLEGŁEMU W WALCE O NIEPODLEGŁOŚĆ
POLSKI POD BRDOWEM 29.KWIECZNIA 1863. R.
- - -
W 54.ROCZNICĘ JEGO BOCHATERSKIEGO
ZGONU D.29.KWIECZNIA 1917.R.
OBYWATELKI POLKI.

INFORMACJE DODATKOWE:

Leon Young (Junck⁷⁸) de Blankenheim – urodził się 13 grudnia 1837 r. w Chaumont (departament Górna Marna, region Grand Est, Francja), zmarł 29 kwietnia 1863 r. w Nowinach Brdowskich. Był synem Karla-Mathiasa (Charlesa-Mathieu) Juncka, Prusaka naturalizowanego we Francji

Za duszę s. p. pułkownika Leona hr. Junck de Blankenheim, poległego pod Brdowem dnia 29 kwietnia, odbędzie się w kościele św. Marcina dnia 29 maja w piątek, o godzinie 10 z rana, żałobne nabożeństwo. [1607]

Nekrolog poświęcony Leonowi Junckowi, „Dziennik Poznański” 1863.05.29 r. 5 nr 120, s. 4 [Biblioteka Kórnik PAN, www.wbc.poznan.pl]

Portret (Léona) Younga de Blankenheima (Zbiory Specjalne, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, <http://pauart.pl>, domena publiczna)

w 1818 r., kawalera Legii Honorowej, i Camille-Leocadie Audry. Służył w armii francuskiej jako podporucznik 88 Pułku Piechoty Liniowej, potem 92 Pułku Piechoty. W powstaniu styczniowym dowodził w stopniu pułkownika oddziałem ochotników z Poznańskiego. Odniosł zwycięstwo nad Rosjanami 26 kwietnia 1863 r.

✠ **Z pod Brdowa, 9 maja.** Dzień 5 maja pozostanie na zawsze pamiętnym dla mieszkańców Brdowa, jako dzień pogrzebu śp. pułkownika Youncka de Blankenheim, szlachetnego cudzoziemca, który pełen zapału dla świętej sprawy naszej pośpieszył z tylu innymi na polską ziemię, stanął ochotczo do walki z moskiewskim najazdem i po walce bohaterskiej poległ pod Brdowem dnia 29 kwietnia. W kilka dni po tej bitwie, chowano ciało szlachetnego wojownika, znalezione po bitwie odarte z szat i pokłute bagnietami, z głową rozciętą, z rękoma bez palcy, piersią mocno wypukłą. Około godziny 10 z rana, we wtorek, napłynął się kościół w Brdowie, obywatelstwem z całej okolicy. Duchowieństwo zakonne i świeckie odśpiewało wigilie, a pod ich koniec wyruszyło dwóch kapłanów wraz z ludem za miasto, przyjąć ciało walecznego pułkownika. Ukazała się z dala trumna kirem obita na rydwanie pogrzebowym, przystrojona w wieńce zielone. Wystąpiło z tłumu 6 żołnierzy z pod dowództwa ś.p. Youncka, obok nich 6 dziewcz w czarne i białe ubranych suknie, z wieńcami w ręku. Żołnierze wzięli trumnę na ramiona, dziewczę stanęły obok nich, zaśpiewano „Miserere“ wśród głośniego płaczu przytomnych, żałobny kondukt ruszył z wolna ku miastu. Postawiono trumnę w kościele na katafalku rzęśisto oświeconym i w kwiaty przybranym, a lud korne, za duszę poległego bohatera, zasyłał modły do Pana zastępów. Po skończeniu smutnych obrzędów, niesli ciało na cmentarz obywatele miasta Brdowa i żołnierze narodowi na przemiany. Nad grobem przemówił zakonnik gorącymi słowy, wzięwszy za treść swęj swęj mowy, żal Izraela po stracie mężnego Machabeusza. Przy spuszczeniu ciała do grobu, rozebrał lud przytomny listki wieńca z trumny na smutną pamiątkę, pomodlił się jeszcze cicho, rzewnie, wszyscy sobie wzajem uściskali dłonie i pocieszeni wyrazami: Bóg zasmuci, Bóg pocieszy, rozeszli się do domów pełni żywej nadziei w lepszą przyszłość.

Wiadomość o klęsce powstańców pod Brdowem, „Dziennik Poznański” 1863.05.17 r. 5 nr III, s. 3
(Biblioteka Kórnik PAN, www.bcp.poznan.pl)

pod Nową Wsią. Poległ w bitwie pod Brdowem 29 kwietnia 1863 r.

Miejscowe przekazy ustne podają, że 2 lata później został potajemnie ekshumowany przez rodzinę i przewieziony do Francji⁷⁹.

W 1917 r. staraniem miejscowego proboszcza Leona Jarosińskiego zebrano pieniądze, za które w grób wmurowano żelazną tabliczkę z napisem: „Obywatelowi francuskiemu pułkownikowi Jounkowi poległemu w walce o niepodległość Polski pod Brdowem 29-IV-1863 r. w 54 rocznicę jego bohaterskiego zgonu Obywatelki Polki”. Na obiekcie ustawiono też krzyż. Grób odnawiano następnie w latach 1958, 1993; w 2005 r. przeszlifowano lastryko; w 2008 r.

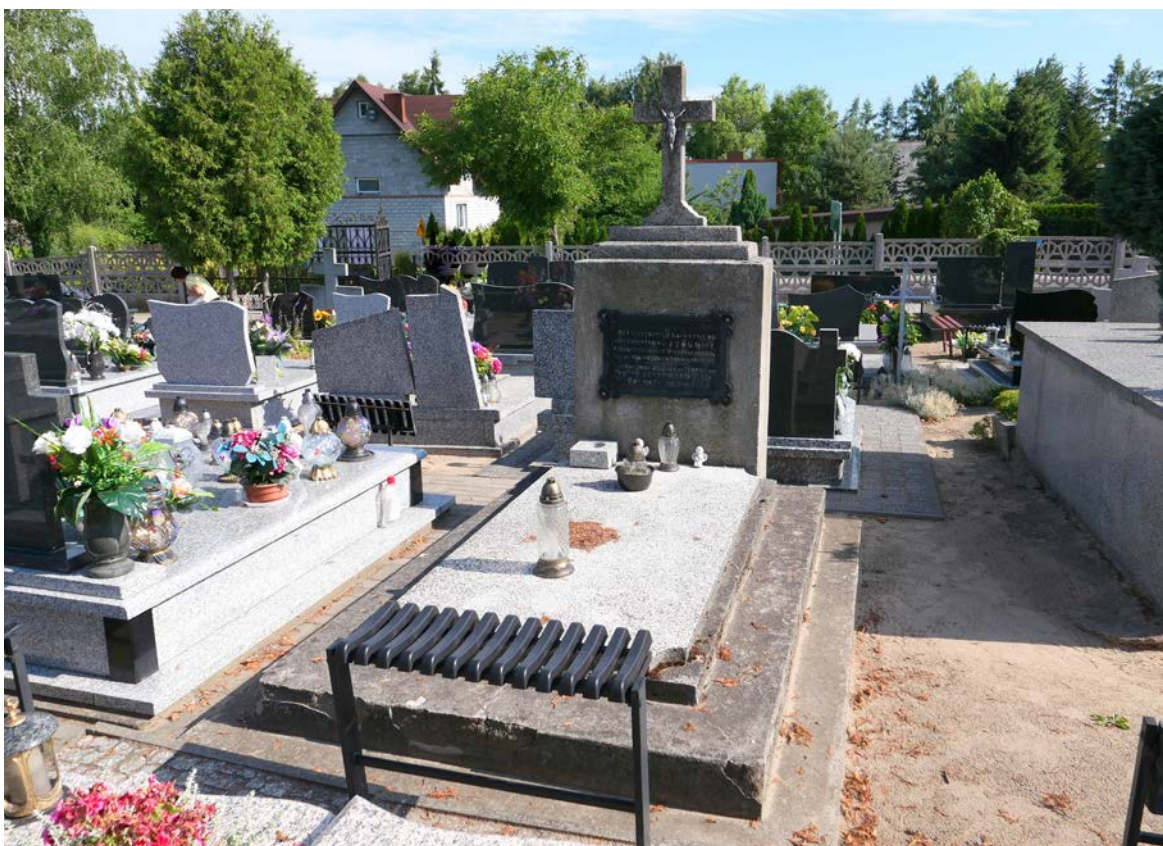
położono nową płytę z lastryko i wykonano renowację starej części nagrobka.

Wokół śmierci Francuza narosło wiele legend. Wyjaśnił je Robert Tomczak, który ustalił, że „(...) śmierć francuskiego oficera nastąpiła na skutek ran zadanych cięciem pałasza i postrzałem karabinowym oraz że rzeczywiście jego ciało zostało obrabowane przez żołnierzy rosyjskich, ponieważ palce u prawej ręki zostały odcięte wraz ze znajdującym się nań pierścieniem, a dodatkowo w tym dokładnym opisie nie zawarto opisu butów, które zresztą były podstawowym łupem w tego typu zmaganiach zbrojnych. Nie znajduje więc potwierdzenia fakt dekapitacji zwłok oficera oraz jego licznych ran ciętych”⁸⁰.

Stan grobu w 2015 r.

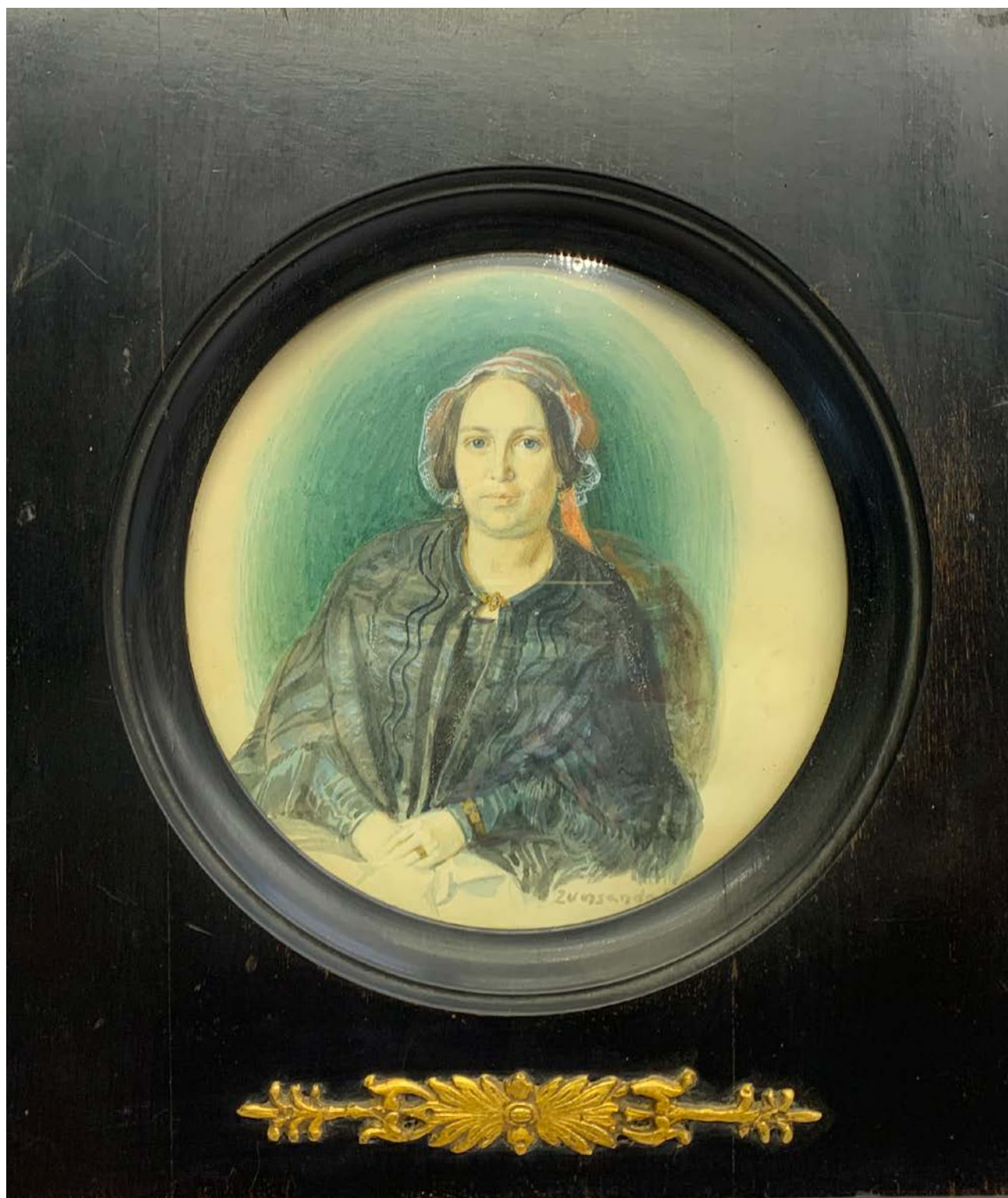

Stan grobu w 2021 r.

GMINA: Babiak

POWIAT: kolski

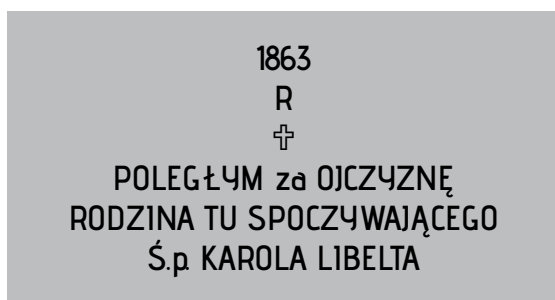
RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

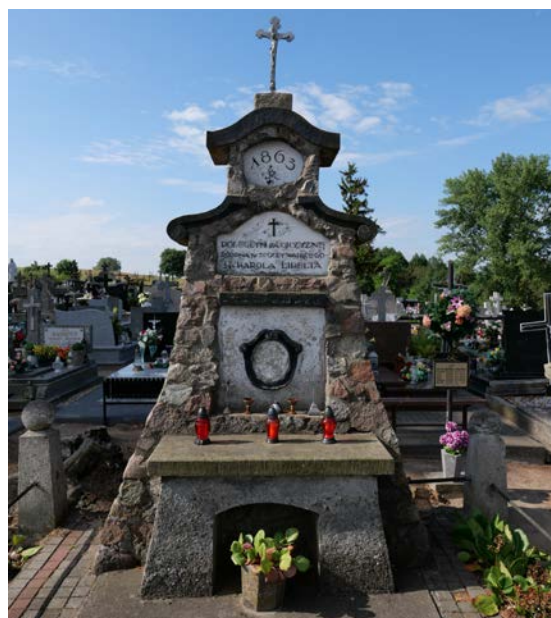

Cmentarz Parafii pw. św. Wojciecha
w Brdowie

INSKRYPCJE:

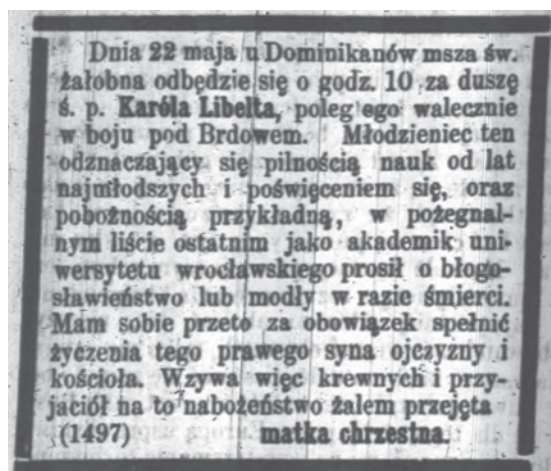
Zdjęcie z okresu międzywojennego – Pomnik Karola Libelta i mogiła 70 powstańców na cmentarzu w Brdowie, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 171)

Stan grobu w 2021 r.

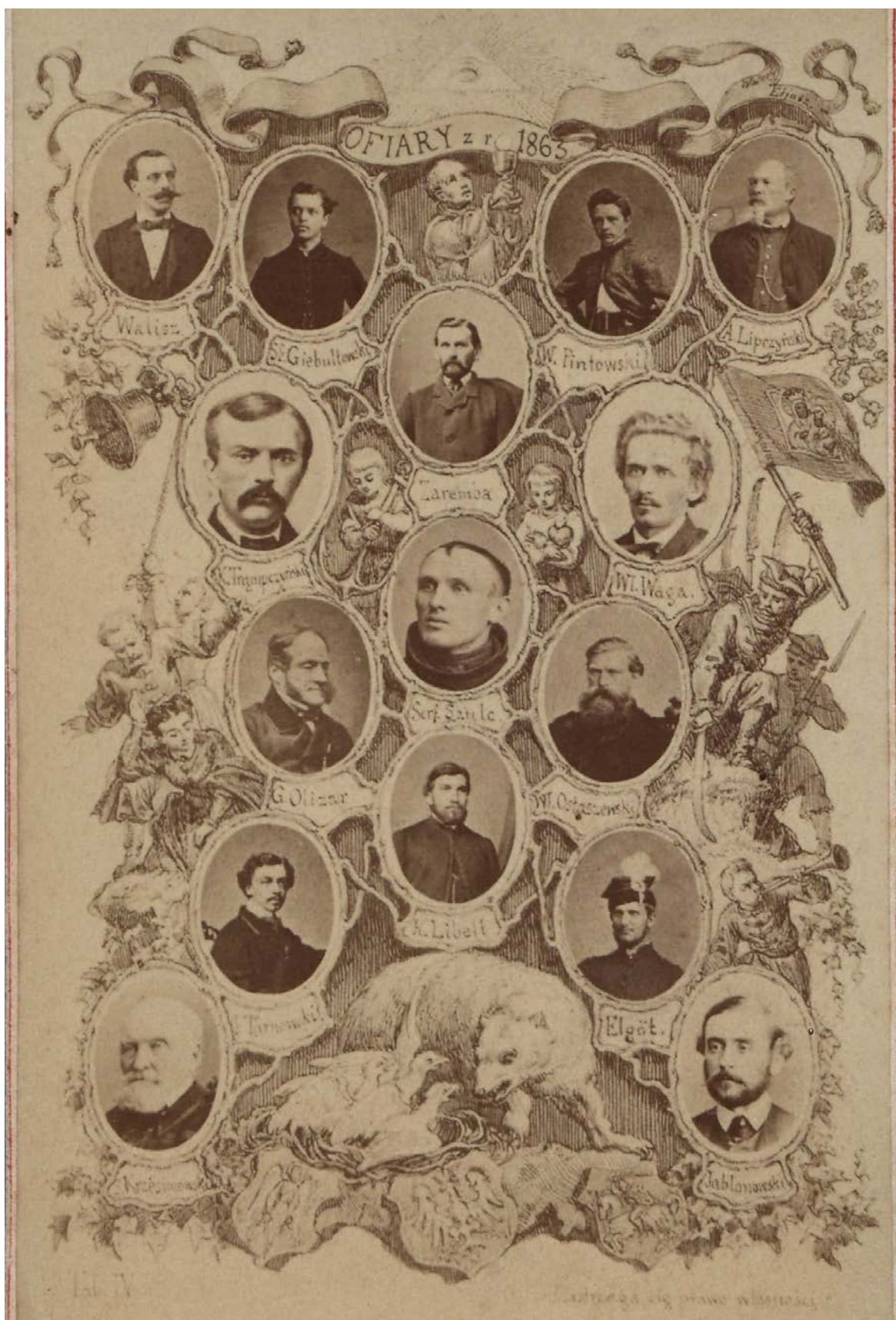
INFORMACJE DODATKOWE:

Libelt Karol Władysław Stanisław Jerzy (Georg) – urodził się 14 czerwca 1843 r. w Poznaniu⁸¹, zmarł 29 kwietnia 1863 r. w Nowinach Brdowskich. Był synem Karola, znanego poznańskiego literata i dziedzica dóbr Czeszewa, i Marii (z d. Schuman). Poległ w bitwie oddziału Leona Juncka de Blankenheima z Rosjanami pod Brdowem.

Nekrolog Karola Libelta, „Dziennik Poznański” 1863.05.20 R. 5 nr 113, s. 4 (Biblioteka Kórnik PAN, www.bcpoznan.pl)

[Uczestnicy powstania styczniowego]: Trąpczyński K., Władyczański Teofil, Tarnowski Juliusz, Szulc Wojciech, Jabłonowski, Lipczyński Antoni, Libelt Karol, Elgöt Wojciech, Olizar Gustaw, Giebuttowski Stefan, Krzesimowski Stanisław, Ostaszewski Władysław, Pintowski W., Walisz, Waga Władysław (www.polona.pl, domena publiczna) (dostęp: 20.04.2022 r.)

Stan grobu w 2015 r.

GMINA: Babiak

POWIAT: kolski

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ok. 68

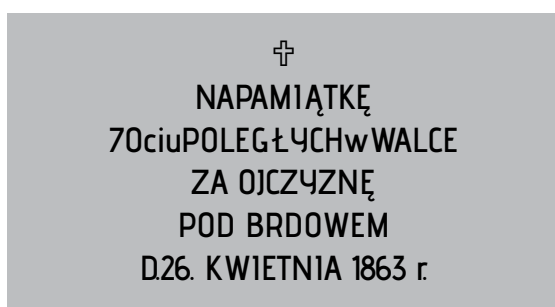

Cmentarz Parafii pw. św. Wojciecha
w Brdowie

Stan grobu w 2015 r.

INSKRYPCJE:

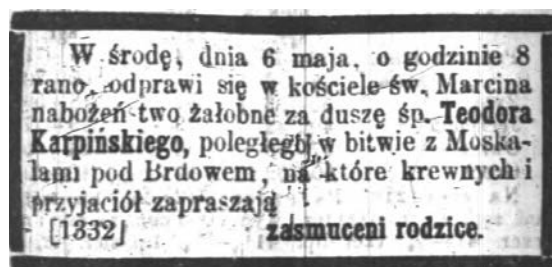
INFORMACJE DODATKOWE:

Powstańcy z oddziału Leona Juncka de Blakenheima, polegli w bitwie pod Brdowem 29 kwietnia 1863 r.⁸²:

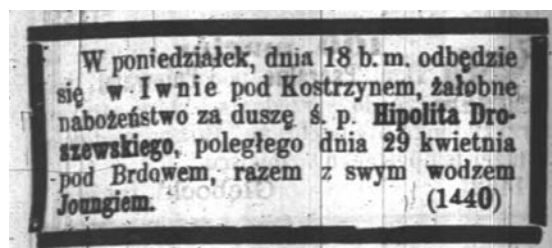
- » Andrzejewski August – urodził się ok. 1842 r., z Poznańskiego;
- » Berberski – Francuz, porucznik, dowódca 3. Kompanii Strzelców;
- » Buffet – Francuz, kpt.;

- » Cylski (Cilski) Kazimierz – aptekarz z Poznańskiego⁸³;
- » Czamański Michał – kowal;
- » Czermiński – stróż z Warszawy, kosynier;
- » Dąbrowski Julian – subiekt z Włocławka;
- » Droszewski (Doroszewski) Hipolit;
- » Drązkiewicz – rzeźnik z Buku, żonaty, pięćro dzieci;
- » Erech Tomasz – z Prus Zachodnich;
- » Gołqb – urodził się ok. 1839 r.;
- » Grzywaczewski – gimnazjalista z Poznańskiego;
- » Gustowski Wincenty – urodził się ok. 1836 r., pochodził z Piotrowic k. Konina, był adiutantem Younga;
- » Karpiński Teodor – gimnazjalista z Poznania;
- » Kopankiewicz Jan – syn Marcina, mistrza rzeźnickiego, czeladnik z Kórnika;
- » Leśniewski Mateusz – urodził się ok. 1823 r., z Kolonii Psary;
- » Libera Wojciech;
- » Łutowski Erazm – strażnik rogatkowy z Kaliskiego, były żołnierz;
- » Miotkowski – z Poznańskiego;
- » Neyman (Neuman) Mieczysław – gimnazjalista z Poznania;
- » Nieznanowski (Niczanowski) – włościanin z Poznańskiego;
- » Nowakowski Bronisław – ranny podczas bitwy, osaczony przez Rosjan, nie chcąc dostać się do niewoli, popełnił samobójstwo;
- » Nowiński Jan – syn gorzelnika z Kaliskiego;
- » Okęcki Michał – urodził się ok. 1843 r., uczeń drukarski;
- » Olszewski;
- » Palacz Wawrzyniec – pisarz gospodarczy w służbie u dzierżawcy Kutzniera z Górczyna koło Poznania;
- » Pieprz – zbiegły oficer pruski;
- » Piotrowski Adam – z Warszawy;
- » Płaksiński – z Prus Zachodnich;
- » Poleski (Polewski) – z Poznańskiego;
- » Romosiński Tadeusz – cieśla z Kaliskiego;

Nekrolog, „Dziennik Poznański” 1863.05.03 r5 nr 101, s. 3
(Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

Nekrolog, „Dziennik Poznański” 1863.05.14 r5 nr 109, s. 3
(Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

Nekrologi, „Dziennik Poznański” 1863.05.14 r5 nr 109, s. 4
(Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

- » Rozwadowski Stanisław – parobek, kosynier;
- » Rzęsiecki – służący z Warszawy;
- » Sakorski – urodził się ok. 1840 r., z Litwy;
- » Schupp Erazm – urodził się w 1831 r. w Koninie, syn Kacpra i Magdaleny (z d. Dąbrowska);
- » Skowroński – kpt.;
- » Sławiński Józef – urodził się ok. 1803 r., z Kaszubki;
- » Srokoczyński – z Poznańskiego;
- » Stefanowicz Mieczysław – kupiec z Buku;
- » Stroiński Józef – stolarz z Buku;
- » Szamacki (Szamocki) Jan – z Prus Zachodnich;
- » Szokalski – z Kłonów;

- » Szrajer Adam (lub Adolf) – urodził się ok. 1835 r., z Górnego Śląska, absolwent gimnazjum w Trzemesznie;
- » Trąpczyński Edmund;
- » Urbański Maciej;
- » Wańkowski (Wańgowski) Jan – były oficer pruski;
- » Wasilewski Aleksander – urodził się ok. 1793 r., weteran z powstania 1831 r., zastępca Younga;
- » Węsierski (Węgierski/Wąsierski) Władysław – z Poznańskiego, porucznik pruski z 54 Pułku Piechoty;

- » Wiesiołowski – kapitan strzelców, z Królestwa Polskiego.

Pozostali polegli (tj. 18 osób) pozostali nierozpoznani. W zbiorowym akcie zgonu spisano dokładne rysopisy poległych, z nazwiska identyfikując jedynie dowódców Francuza Juncka i Wasilewskiego oraz szeregowych powstańców: Andrzejewskiego, Leśniewskiego, Schuppa, Sławińskiego i Urbańskiego.

Sam grób został zniszczony podczas II wojny światowej. Odnowiono go w 1958 r.

BRDÓW

52°20'55.6"N 18°43'29.9"E
(52.348778, 18.724972)

GMINA: Babiak

POWIAT: kolski

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Wojciecha
w Brdowie

INSKRYPCJE:

TU
SPOCZYWAJĄ ZWŁOKI
Ś.PFRANCISZKA
ZŁOTNICKIEGO
PRZEŻYWSZY LAT 54
ZMARŁ D. 29 KWIET. 1863 R.
POZOSTAŁA ŻONA WRAZ
Z DZIECIAMI PROSI
O WESTCHNIENIE DO BOGA

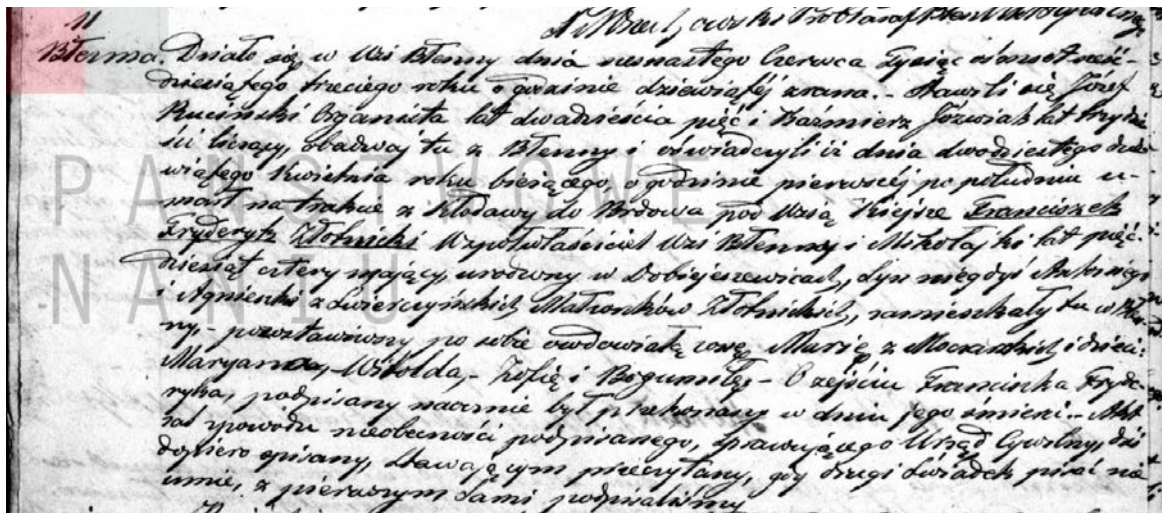
— W świętę jeszcze wszyscy mają pamięci owo ogłoszenie Dziennika Powszechnego, iż rząd rosyjski pozwala rannym powstańcom nieść pomoc, iż mianowicie osoby duchowne i lekarze bez najmniejszej przed rządem moskiewskim odpowiedzialności, mogą śpieszyć z usługą rannym. Otóż po środkowej nieszczęsnej bitwie pod Brdowem, gdzie waleczny oddział hr. Jouncka stracił wraz z bohaterem przywódcą przeszło 80 poległych i pomordowanych, około 60 rannych i 40 wziętych do niewoli przez Moskali, w kilka godzin po bitwie przybyli na pobojowisko obywatele Złotnicki z Białej, ks. Orzechowski i ks. Sipiński, aby nieść pomoc chętniejszą rannym, pozostawionym na placu boju. Ale Moskale porwawszy ich, związali i zbili, zabili człowieka, który ich powoził. Złotnickiemu Moskałe dwaj zdarli fatrę, a trzeci przystąpiwszy tuż do niego, zabił go wystrzałem w pierś.

[Okoliczności śmierci F. Złotnickiego] „Dziennik Poznański”
1863.05.08 r5 nr 105, s. 2 [PAN Biblioteka Kórnicka, www.wbcpl]

INFORMACJE DODATKOWE:

Złotnicki Franciszek Fryderyk – urodził się ok. 1809 r., zmarł 29 kwietnia 1863 r. w okoli-

cach Brdowa. Już po zakończeniu walk wioził na pole bitwy kapłana z ostatnią posługą dla ciężko rannych. Pod wsią Kiejsze (gm. Babiak, pow. kolski) bez żadnej przyczyny został zatrzymany i zabity przez patrol kozacki⁸⁴.

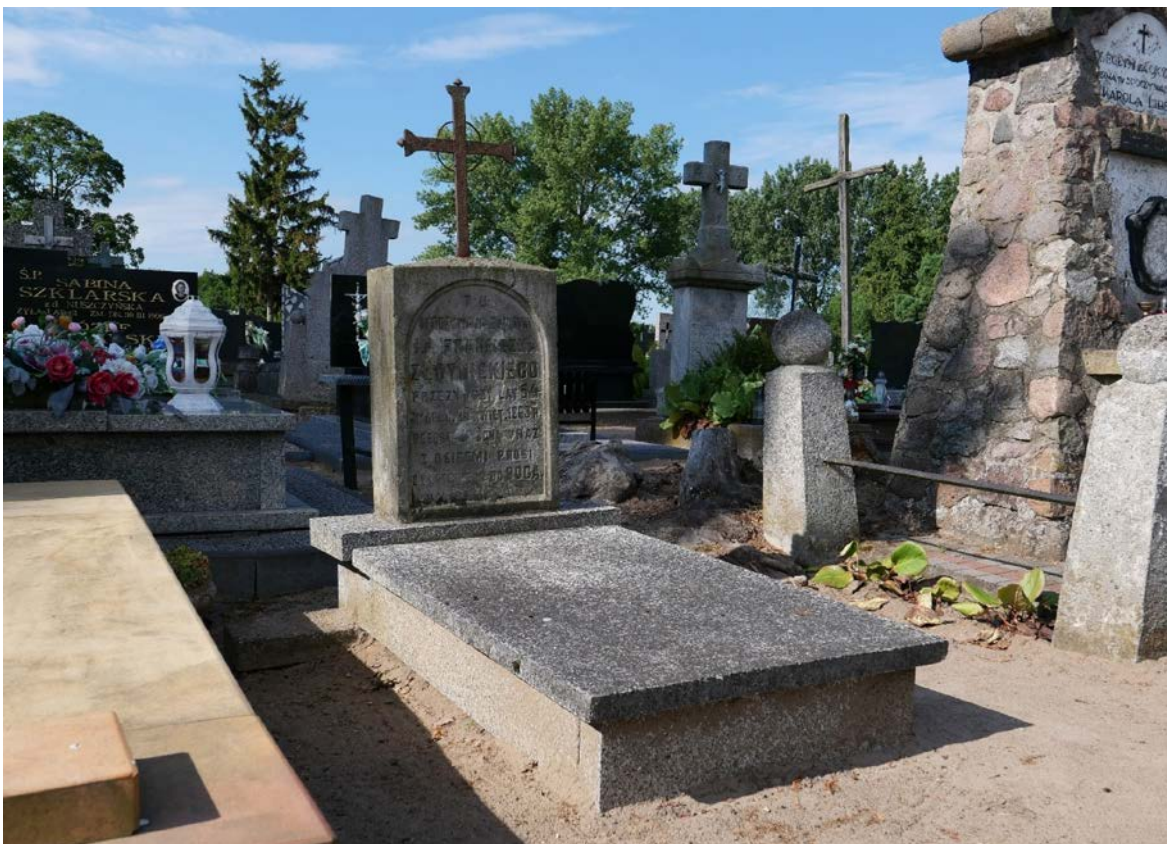

Akt zgonu F. Złotnickiego (APPOK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Błenna (pow. kolski), sygn. 54/728/0/-/42, 1863 r., k. 29)

Stan grobu w 2015 r.

Stan grobu w 2021 r.

BRONISZEWO

52°27'44.0"N 18°23'41.7"E
(52.462222, 18.394917)

GMINA: Wierzbinek

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Benona
w Broniszewie

INSKRYPCJE:

Ś†P
JÓZEF
WICHLIŃSKI
MAJĄC LAT 23
POLEGŁ W BITWIE POD
NOWĄ WSIĄ 21.11.1863r.
Prosi o westchnienie
do Boga

INFORMACJE DODATKOWE:

Wichliński Józef – urodził się ok. 1840 r.,
poległ w bitwie oddziału gen. Ludwika
Mierosławskiego pod Nową Wsią 21 lute-
go 1863 r.⁸⁵

Stan grobu w 2015 r.

DOBROSOŁOWO

52°20'38.6"N 18°04'24.1"E
(52.344056, 18.073361)

GMINA: Kazimierz Biskupi

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: min. 34

Cmentarz Parafii pw. św. Jakuba Apostoła
w Dobrosołowie

INSKRYPCJE:

PARAFIANIE
POWSTAŃCOM
STYCZNIOWYM
1863 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

Polegli 2 marca 1863 r. w bitwie pod Dobrosołowem z oddziału płk. Kazimierza Mielęckiego⁸⁶:

- » Ciesielski Władysław – urodził się ok. 1838 r. w Bielawach w Poznańskim, syn Łukasza i Marianny, wg przekazów ranny w walkach i dobity kolbami przez żołnierzy rosyjskich⁸⁷;
- » Dembiński Franciszek – urodził się ok. 1838 r., agronom, z Chabienic w Poznańskim;

— Głuche wieści od wczoraj, 3 marca, obiegają po Poznaniu o potyczkach stoczonych w pobliżu granicy Księstwa, pod Biniszewem, na pół drogi z Konina do Kazimierza, i pod wsią Mieczownicą ku Powidzowi; zdaje się iż dwa oddziały miały zamiar połączyć się z sobą, ale obadwa z osobna przez Rosjan były atakowane. Walka pod Mieczownicą miała trwać od 8 z rana do 1 w południe, w poniedziałek 2 marca; bój pod Biniszewem, rozpoczął się w niedzielę 1 marca, o godzinie 5 z południa, i nazajutrz o świcie się kontynuował. Ponieważ walka toczyła się tak blisko granicy Księstwa, rannych przewieziono na terytorium pruskie, aby pomoc lekarską im zapewnić i uchronić ich od możliwego wpadnięcia w ręce rosyjskich żołnierzy. W pogranicznych wioskach poznańskich Radłowie, Brudzewie, Skąpem, i innych, wedle Pos. Ztg. leżą ranni. Ponieważ w sobotę 28 lutego, jak powiada też

Początek pierwszej informacji prasowej w polskiej prasie zaboru pruskiego o bitwie pod Dobrosołowem i Mieczownicą. „Dziennik Poznański” 1863.03.05 r. 5 nr 52, s. 2 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl]

„Dziennik Poznański” 1863.03.14 r. 5 nr 60, s. 3 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl]

„Dziennik Poznański” 1863.05.20 r. 5 nr 113, s. 4 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl]

- » Dusiewicz Ignacy – urodził się ok. 1838 r., z Ośna Górnego;
- » Idzikiewicz Antoni – z Kórnika;
- » Jarocki Edward (Edmund);
- » Koszeniński (Koszeniuski, Koszczyński) Władysław – rolnik z Janopola z Poznańskiego;

- » Milewski – z Mikorzyna (pochowany w Licheniu);
- » Stefanowski Franciszek – urodził się ok. 1841 r., syn Pawła (rękawicznika) i Marianny (z d. Czajkowska);
- » Tirpitz Leopold – urodził się ok. 1839 r., praktykant leśny, z Kazimierza;
- » Ulatowski Witold – urodził się ok. 1840 r., syn Franciszka (ziemianina z okolic Kowalewa koło Włocławka) i Józefy (z d. Trzcńska)⁸⁸, major;
- » Węsierski Stanisław.

Łącznie w miejscowej księdze zgonów zarejestrowano 34 zmarłych powstańców⁸⁹.

Pierwotnie mogiła była zwieńczona drewnianym krzyżem⁹⁰.

Stan grobu w 2015 r.

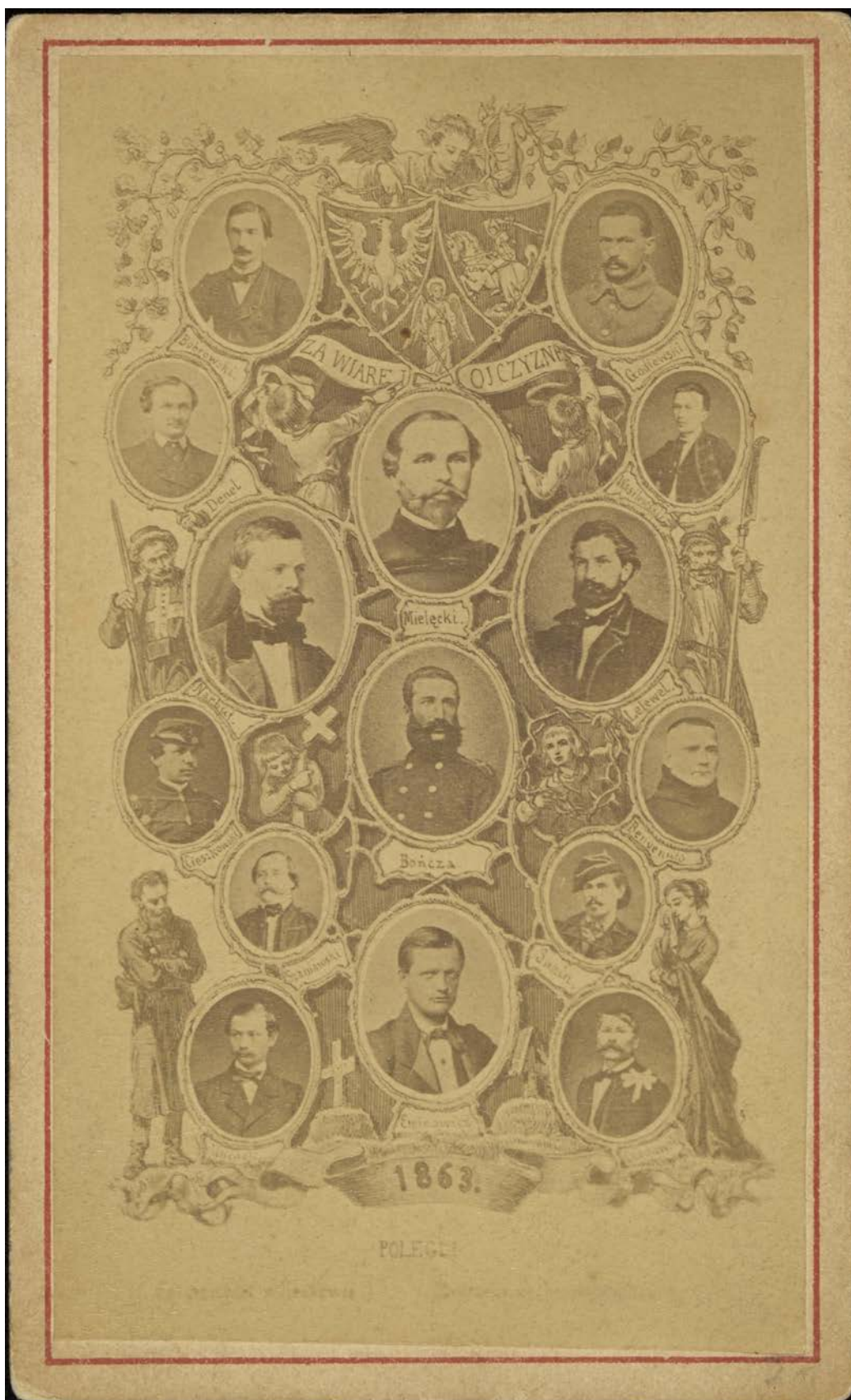

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Groby powstańców na cmentarzu w Dobroszowie, woj. łódzkie („Pomniki bojowników.”, s. 155)

Zdjęcie archiwalne (z zasobów WUW, brak daty)

Za Wiarę i Ojczyznę 1863 polegli: Błaszczyński Kazimierz Konrad, Szaniawski Aleksander, Mańkowski Walenty, Borelowski Marcin, Czachowski Dionizy, Cieszkowski Teodor, Eminowicz Władysław, Godlewski Franciszek, Mielęcki Kazimierz, Unrug Jan, Wasilewski Antoni, Suzin Paweł, Bobrowski Stefan, Dehnel Bolesław, Narbutt Kazimierz (www.pOLONA.pl, domena publiczna) (dostęp: 2012022 r.).

GRABOWA

52°04'57.0"N 18°08'20.4"E
(52.082500, 18.139000)

GMINA: Rychwał

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: nieznana

Las przy drodze Grabowa-Dąbroszyn,
ok. 50 m od szosy

INSKRYPCJE:

„POLEGŁYM
w POWSTANIU STYCZNIOWYM
1863 r.
W DOWÓD PAMIĘCI
ZARZĄD, RADA MIEJSKA
I SPOŁECZEŃSTWO
GMINY RYCHWAŁ.”
RYCHWAŁ, PAŹDZIERNIK 2002 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

Pochowani w tym miejscu to powstańcy polegli najprawdopodobniej w jednej z potyczek z Rosjanami w początkach maja 1863 r., wg miejscowej tradycji z oddziału płk. Edmunda Taczanowskiego. W 2002 r. odsłonięto na grobie nową tablicę. W 2008 r. przeprowadzono remont obiektu, a w 2010 r. ustawiono krzyż, przeniesiony z innego miejsca, niezwiązanego z powstaniem⁹¹.

Stan grobu w 2015 r.

GMINA: Rychwał

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 25

Cmentarz Parafii pw. św. Doroty
w Grochowach

INSKRYPCJE:

TU SPOCZYWAJĄ
Ś. P
KS CIEŚLAK
I 24 BOHATERÓW
KTÓRZY POLEGLI W ZWYCIĘSKIM BOJU
Z MOSKALAMI 30.05.1863 r.
NA POLACH WSI GROCHOWY

INFORMACJE DODATKOWE:

W mogile zostali pochowani powstańcy polegli w bitwie oddziału płk. Edmunda Calliera 30 maja 1863 r. pod Grochowami⁹². Tylko jedna osoba z tego grona została zidentyfikowana: ksiądz Stefan Cieślak (urodził się w 1835 r., pochodził z rodziny chłopskiej, był bernardynem); inni pozostają nieznani.

Stan grobu w 2015 r.

Zdjęcie archiwalne (z zasobów WUW, brak daty)

Staraniem proboszcza M. Godlewskiego na grobie ustawiono wysoki dębowy krzyż, otoczony z obu stron słupami w kształcie piramid. W centralnym miejscu wmurowano marmuro-

wą tabliczkę. Całość otoczono niską balustradą; a z tyłu umieszczono 3 metalowe krzyże. Przy kolejnej przebudowie wystawiono grób mурowany z niewielkich bloków granitu, otoczony 4 słupkami stanowiącymi jego integralną część i połączonymi żelaznym łańcuchem. W dniu 9 maja 1993 r. odsłonięto nową tablicę, a w 2009 r. ustawiono granitowy nagrobek⁹³. Obecnie w tylnej części znajduje się pomnik w postaci ściętego pod kątem muru, z przytwierdzonym metalowym wizerunkiem orła w koronie i tablicą; z prawej strony zlokalizowany jest murowany, złożony z niewielkich bloków granitu krzyż.

GMINA: Grodziec

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 14

Cmentarz Parafii pw. św. Wojciecha
Biskupa i Męczennika w Grodźcu

INSKRYPCJE:

» na pomniku:

BOHATEROM
O WOLNOŚĆ OJCZYZNY
Z 1863 ROKU
RODACY

» na płycie poziomej:

„Powstali, bo rozpacz kazała.
Bo nadto znęcały się katy.
Bo wszelka się miara przebrała.
Z kijami szli na armatę.”
/Z. Onyszkiewicz/
Mogiła 14 powstańców polskich
z oddziału płk. Edmunda Calliera,
którzy polegli 30 maja 1863 roku
pod Borowcem w bitwie z Rosjanami
zostali pochowani 2 czerwca 1863 roku /
Stanisław Łukomski 21 lat
Kazimierz Depczyński 24 lata
Marcin Hyżoniewicz
Ludwik Galiński
Sznajder
Pozostali polegli nieznani z imienia
i nazwiska.
Wszyscy młodzi oddali życie
za wierność Bogu i Ojczyźnie
Rodacy 2013

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Grób powstańców na cmentarzu w Grodźcu, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 188)

INFORMACJE DODATKOWE:

W dniu 31 maja 1863 r. oddział płk. Edmunda Calliera starł się pod Grodźcem z wojskami rosyjskimi. W efekcie walk zginęło 12 Polaków, których pochowano w mogile zbiorowej na miejscowym cmentarzu. Poległych upamiętniono już w 1917, wystawiając (nieistniejący już dziś) krzyż z inskrypcją: „BOHATEROM / O WOLNOŚĆ OJCZYZNY / Z r. 1863 / RODACY”⁹⁴. W okresie międzywojennym gmina

wzniosła na mogile pomnik. Do obecnego kształtu obiekt został przebudowany w 2014 r. Wśród pochowanych w tym miejscu osób zidentyfikowano następujące:

- » Depczyński Kazimierz – 24 lata;
- » Graliński Ludwik;
- » Hyżoniewicz (Chyżaniewski) Marcin;
- » Łukomski Stanisław – 21 lat;
- » Sznajder.

Pozostali nie zostali zidentyfikowani⁹⁵.

Stan grobu w 2015 r.

Urząd Gminy
Grodziec
Powiatu Konińskiego-Słupieckiego
No 273
23 czerwca 1921 r.
wieś Grodziec
poczta Konin⁹⁶

Rozporządzenie z dnia
14 czerwca 1921 r. L. dz. 2424/II.S.

Do
Starostwa w Słupcy

Donoszę, że na cmentarzu parafialnym w Grodźcu znajduje się jeden wspólny grób poległych powstańców w r. 1863. Na grobie Ks. proboszcz Jankowski obecnie przebywający w parafii Grodziec z własnych funduszy postawił pomnik z kamienia sztyrlowskiego w r. 1915 z widniejącym się napisem „Bohaterom za wolność Ojczyzny” Rodacy[?]1. Grób ten jest położony w środku cmentarza i znajduje się w stanie bardzo dobrym.

Do grobu złożono 16 ciał, których nazwiska nie wszystkie są znane. Zapisani zaś do ksiąg aktów metrykalnych z r. 1863 pod No No aktu treści następującej:

- No 16 aktu. Młodzieniec nieznany lat około 26
- No 17 - //- . - // - -// - lat 23
- No 18 - //- . - // - -// - lat 26
- No 19 aktu. Ludwik Graliński piekarz ze Stawiszyna lat [??]
- No 20 - //- . Osobnik nieznany lat około 36.
- No 21 - //- . Młodzieniec lat 24
- No 22 - //- . Osobnik nieznany lat 30.
- No 23 - //- . - // - -// - lat 22.
- No 24 - //- . nazwiskiem Sznajder z Ks. Poznańskiego lat [??]
- No 25 - //- . Nieznany osobnik lat 30.
- No 26 - //- . Dowódca wymienionych Marcin Chyżaniewski lat 42 kucharz z zawodu
- No 27. Nieznany młodzieniec lat 26.

Wymienieni zginęli w dniu 30 maja 1863 r. w walce z moskalami na łągu w okolicy Grodźca.

Grobów poległych powstańców rozsianych po polach i lasach z wyjątkiem wyszczególnionego w tutejszej okolicy niema.

WÓJT GMINY GRODZIEC Szymczewski
Pisarz Gminy Janczewski

"Powstał, bo rozpacz kazała.
Bo nadto znęcały się katy.
Bo wszelką się miarą przebrała.
Z Rygi szli na armaty."
/Z. Onyszkiewicz/

Mogiła 14 powstańców polskich
z oddziału płk. Edmunda Calliera,
którzy polegli 30 maja 1863 roku
pod Borowcem w bitwie z Rosjanami,
zostali pochowani 2 czerwca 1863 rok

Stanisław Łukomski 21 lat
Kazimierz Depczyński 24 lat
Marcin Hyżoniewicz
Ludwik Graliński
Sznajder

GMINA: Ślesin

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ok. 154

w centrum wsi

INSKRYPCJE:

» na pomniku od frontu (u góry):

**POLEGŁYM NA CHWAŁĘ
ŻYWYM NA OTUCHĘ**

» na pomniku od frontu (na dole):

**8 MAJA
1863**

» na pomniku od frontu (na dole):

**8 MAJA
1918**

» na pomniku od frontu (na dole):

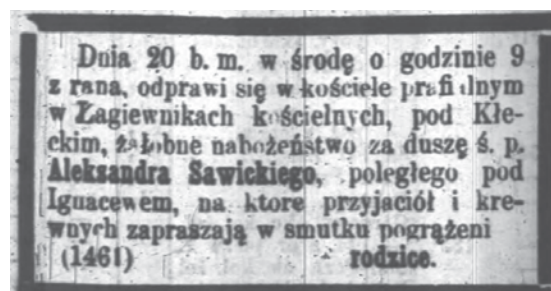
**22 LIPCA
1957**

INFORMACJE DODATKOWE:

W Ignacewie spoczęli powstańcy z oddziału płk. Edmunda Taczanowskiego polegli 8 maja 1863 r. Tuż po bitwie w tym miejscu ustawiono krzyż i kamień granitowy z wyrytymi szablami i datą bitwy. Kolejne działania podjęto dopiero pół wieku później – 8 maja 1918 r., kiedy to społeczny

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Pomnik na mogile powstańców w Ignacewie, woj. łódzkie („Pomniki bojowników.”, s. 174)

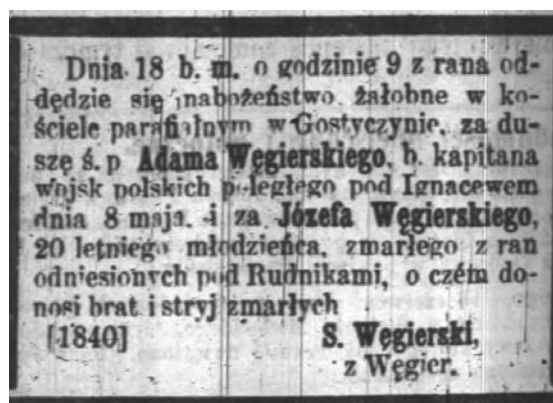
„Dziennik Poznański” 1863.03.14 r. 5 nr 60, s. 3 (Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

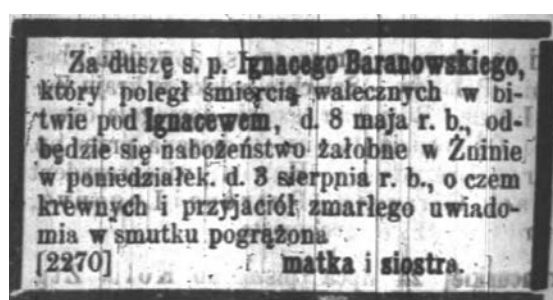
komitet odsłonił nowo wybudowany pomnik, ustawiony bezpośrednio na mogile⁹⁷. Stało się to możliwe głównie dzięki zaangażowaniu Władysława Rubacha, leśniczego ze wsi Leśnictwo, który przez ponad pół wieku opiekował się mogiłą w Ignaciewie⁹⁸. W 1933 r. przeprowadzono remont pomnika. Na początku II wojny światowej został zniszczony przez hitlerowców. Odbudowano go dopiero 22 lipca 1957 r., wcześniej – od 1945 r. – stał w tym miejscu krzyż. W 1993 r. przeprowadzono remont pomnika⁹⁹. W 150. rocznicę powstania, 9 czerwca 2013 r., obok grobu ustawiono tabliczkę informacyjną¹⁰⁰.

„Dziennik Poznański” 1863.06.18 r. 5 nr 136, s. 3 (Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

„Dziennik Poznański” 1863.06.16 r. 5 nr 134, s. 4 (Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

„Dziennik Poznański” 1863.07.29 r. 5 nr 170, s. 3 (Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl)

Stan grobu w 2015 r.

Powstańcy z oddziału płk. Edmunda Taczanowskiego polegli w bitwie z Rosjanami pod Ignacewem 8 maja 1863 r.¹⁰¹.

- » Andrzejewski Gustaw – z Goli k. Gostynia;
- » Baliński Józef – ukończył szkołę w Lublinie, pracował w fabryce żelaza w Warszawie;
- » Baranowski Ignacy – ok. 40 lat, rolnik z Poznńskiego;

- » Błażejewski – z Poznańskiego;
- » Błociszewski Stanisław – 20 lat, urodził się i mieszkał w Przedstawiu, był synem Antoniego (herbu Ostoja) i Rozalii (z d. Skarżyńska), absolwent szkoły w Głogowie;
- » Bojacki – włościanin spod Łowicza, 45 lat;
- » Bojemski Wenanty – urodził się w Kutnie;
- » Broeckere Maksymilian – urodził się 2 stycznia 1832 r. w Przytocznie (pow. międzyrzecki, woj. lubuskie), był synem Ludwika i Prowidencji

- (z d. Brudzewska), pracował jako dzierżawca wsi Sławoszewo (Wielkie Księstwo Poznańskie), w oddziale pełnił funkcję kwatermistrza¹⁰²;
- » Budner (Buchner) Antoni – urodził się ok. 1843 r., syn Marcina i Marianny, z Wierzbia (gm. Sompolno, pow. koniński), kosynier;
- » Chojnacki Wojciech – z Pleszewa;
- » Coiński Wojciech – krawiec z Gniezna;
- » Dąbrowski Michał – 46 lat, syn Stanisława (bednarza) i Tekli, żonaty z Aleksandrą (z d. Kicińska), ojciec: Weroniki i Józefy, pompier z Konina;
- » Degórski Michał – z Poznańskiego;
- » Dobrzański – kpt., dowódca 2 Kompanii Kosynierów;
- » Drogowski Władysław – oficer strzelców;
- » Dzierżanowski – oficer strzelców;
- » Felczyński – aplikant gubernialny w Piotrkowie;
- » Fuksztein – Żyd z Kaliskiego;
- » Fulmiński – kawalerzysta, pseud. Kaczor;
- » Jackowski Michał – urodził się ok. 1843 r., z Pomarzanowic w Poznańskim;
- » Jackowski Mieczysław – urodził się ok. 1845 r. w miejscowości Zora na Podolu, syn Maksymiliana (w 1863 r. komisarza cywilnego na powiat średzki), od 1850 r. mieszkał w Wielkopolsce;
- » Jasiński – terminator szewski z Warszawy;
- » Jaskułowski – z Podlasia;
- » Kostański Ludwik – 28 lat, syn Walentego, kleryk z Kiełczewa pod Poznaniem;
- » Kościelniak Paweł – uczeń handlowy z Pleszewa;
- » Kowalski (Kowalczewski) – terminator szewski z Płocka;
- » Kozakiewicz (Kozankiewicz) Jan – z Pleszewa;
- » Kożuchowski Ignacy – urodził się ok. 1840 r. w Chylinie¹⁰³, syn Tadeusza i Konstancji (z d. Goślinowska);
- » Kraciński (Krasiński) Jan – kolonista spod Warszawy;
- » Krzesimski;

Juliusz Kossak, *Bitwa pod Ignacewem*, przed 1893 r. (domena publiczna) (dostęp: 2012022 r)

- » Kubecki – z Tuliszkowa;
- » Lewandowicz Walenty – 17 lat, ogrodnik z Jarocina;
- » Majewski Szymon – urodził się ok. 1834 r., syn Józefa (ekonoma) i Anastazji (z d. Kuźnicka), zmarł z ran;
- » Maliko – włościanin z Kujaw;
- » Małecki Antoni;
- » Mielcarek Tomasz – urodził się ok. 1833 r., syn Mateusza i Kunegundy (z d. Lewandowska), żonaty z Marianną (z d. Kowalska), ojciec Franciszka, Mikołaja i Marcina, z Powiercia (gm. Koło, pow. kolski) w parafii Grzegorzew;
- » Murzynowski – dowódca pododdziału;
- » Niemierzyński Józef – urzędnik kolei warszawsko-wiedeńskiej;
- » Numiński – tkacz ze Zgierza;
- » Oberski – tkacz z Poznańskiego;
- » Olszewski Marcin – urodził się ok. 1848 r., terminator spod Warszawy;
- » Ortymiński – syn szlachcica z Płockiego;
- » Pławieński (Pławiński);
- » Podgórski Aleksander – z Tarnopolskiego;
- » Przybyłowicz Józef – z Pleszewa;
- » Radowicz Romuald – z Jarocina;
- » Sarnowski – rzemieślnik;
- » Sawicki Aleksander – syn Edwarda (dziedzica z Rybna) i Antoniny (z d. Brudzewska), oficer (miejsce pochówku nieznane¹⁰⁴);
- » Sierakowski Tomasz – z Mazowsza;
- » Sikorski Władysław – gimnazjalista z Tarnowa;
- » Słowiński Andrzej – z Pleszewa;
- » Sokolnicki Piotr – urodził się 1 sierpnia 1845 r., syn Tadeusza i Kazimiery, gimnazjalista z Poznania;
- » Sokołowski – czeladnik kowalski z Poznańskiego;
- » Strzelecki Michał (w akcie zgonu Marcelli) – urodził się ok. 1813 r., był oficerem austriackim, uczestnikiem powstania krakowskiego z 1846 r. i walk na Węgrzech w 1849 r.¹⁰⁵, w powstaniu służył w stopniu majora, a w oddziale pełnił funkcję szefa sztabu;
- » Styczyński Ludwik – urodził się ok. 1817 r. w Poznaniu, syn Pawła (chirurga) i Franciszki (z d. Zakrzewicz), żonaty z Anną (z d. Bajońska), ojciec Tadeusza (ekonoma w Pomianach

k. Dobrzynia), ranny w trakcie bitwy pod Ignacem, po walce dobity przez Rosjan kolbami¹⁰⁶;

- » Szulczewski Wincenty – krawiec z Gniezna;
- » Thiel Michał – urodził się w 1831 r. w Chwałkowie, był dowódcą kosynierów;
- » Topczarński – syn ogrodnika, kosynier;
- » Traskowski Erazm – podoficer z Poznańskiego;
- » Tupasiński – urodził się ok. 1847 r., syn dzierżawcy z Poznańskiego;
- » Urbanowski – z Warszawy;
- » Walichnowski Teodor;
- » Węgierski Adam – kpt., dowódca strzelców, lat 70, urodził się we wsi Sucha (ob. Stara Sucha, gm. Nowa Sucha, pow. sochaczewski, woj. mazowiecki), przed powstaniem mieszkał w Piaskach (ob. Lututów, pow. wierszowski, woj. łódzkie), żonaty z Konstancją,

ojciec Władysława, Leona, Teresy, Marianny i Józefa¹⁰⁷;

- » Wieluński Edmund;
- » Wroniecki Stanisław – z Pleszewa;
- » Wróblewski Jan – z Powidza k. Gniezna;
- » Zaborowski Nikodem – syn dziedzica dóbr Wyganowa;
- » Żółtowski Mścisław – kpt., syn Antoniego (dziedzica dóbr Zajączkowa) i Seweryny (z d. Łaskowska), dowódca 7 Kompanii Strzelców.

Inni pozostają nieznani.

Dodatkowo należy dodać, że w tym miejscu pochowano najprawdopodobniej poległych w starciu z 9 czerwca 1863 r., w tym Aleksego Szałkowskiego (absolwenta gimnazjum w Trzemesznie, lat 22, z Podgórza w Poznańskim) i Ignacego Fiałkowskiego (lat 24, z Oporowa) oraz dwóch niezidentyfikowanych¹⁰⁸.

[Portret Edmunda Taczanowskiego, ca 1863] (www.polona.pl, domena publiczna) [dostęp: 2.01.2022 r].

[Uczestnicy powstania styczniowego, post 1863] (www.polona.pl, domena publiczna) [dostęp: 2.01.2022 r].

GMINA: Kazimierz Biskupi

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 4

w lesie, niedaleko leśniczówki Smuczyn

INSKRYPCJE:

» na blaszanej tabliczce na krzyżu:

**Powstańcom 1863 roku poległym
w walce o wolność Ojczyzny**

**Związek Bojowników o Wolność
i Demokrację
w Kazimierzu Biskupim w 1986 r.**

» na pionowej płycie:

**POWSTAŃCOM
1863 - ROKU
POLEGŁYM W WALCE
O WOLNOŚĆ OJCZYZNY
KAZIMIERZ BISKUPI 1998 r.**

INFORMACJE DODATKOWE:

W mogile spoczęli powstańcy z oddziału płk. Kazimierza Mielęckiego, polegli w bitwie z Rosjanami 1 marca 1863 r. pod klasztorem w Bieniszewie¹⁰⁹: Rybiński, Suligowski, Kozłowski oraz 1 nieznany¹¹⁰. W 1986 r. w miejscu lokalni kombataneci ustawili metalowy krzyż z inskrypcją. W 1998 r. wybudowano nagrobek, a całość ogrodzono¹¹¹.

Stan grobu w 2015 r.

GMINA: Kleczew

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ponad 18

Cmentarz Parafii pw. św. Andrzeja
Apostoła w Kleczewie

INSKRYPCJE:

» na tablicy u nasady krzyża:

**POLEGŁYM
BOHATEROM
1863**

» na płycie na pomniku:

**✠
GLORIA VICTIS
POLEGŁYM BOHATEROM
1863
SAMORZĄD GMINY I MIASTA KLECZEW
KLECZEW, STYCZEŃ 2013**

INFORMACJE DODATKOWE:

W kleczewskim grobie zostali pochowani powstańcy z oddziału płk. Edmunda Calliera polegli w bitwie pod Kleczewem 10 czerwca 1863 r. (śmierć poniosło w niej 45 powstańców) oraz być może także ranni pod Olszowym Młynem 22 marca 1863 r.¹¹² i zmarli w lazarecie w Kleczewie z ran, a wśród nich¹¹³:

- » Bogucki Antoni – urodził się ok. 1833 r., pochodził z Wielkiego Księstwa Poznańskiego;
- » Bogusławski Józef – urodził się ok. 1833 r., z guberni radomskiej;

- » Dzieciątkowski Jan – urodził się ok. 1833 r., przed wybuchem powstania mieszkał w Gąsiorowie (gm. Kościelec, pow. kolski);
  - » Jabłoński Ludwik – lat 27, syn Stanisława i Agnieszki (z d. Strumińska), żonaty z Antoniną (z d. Radomską), ojciec Julianny i Walerii;
  - » Jarczyński Andrzej – syn Józefa i Antoniny (z d. Studzińska), urodził się i mieszkał w Wygodzie;
  - » von Kranitz Gustaw – oficer gwardii wojska pruskiego, ok. 35 lat, zmarł 12 czerwca 1863 r.¹¹⁴;
  - » Kuczak (Kuczek) Mateusz – urodził się ok. 1838 r.;
  - » Marcinkowski Antoni – urodził się ok. 1815 r.;
  - » Mierzyński Henryk – urodził się w 1801 r. w Ołgonowie k. Brześcia Kujawskiego, powstaniec listopadowy, major, przed wybuchem powstania mieszkał w Krowicach (gm. Lubraniec, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie);
  - » Radziejewski – urodził się ok. 1836 r., ze Słodowej [?];
  - » Rybczyński Adam – urodził się między 1828 a 1838 r., pochodził z Nieszawy [?];
  - » Sikorski Jakub – urodził się ok. 1843 r., z Brześcia Kujawskiego (pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie);
  - » Stankiewicz Wojciech;
  - » Stasiński Józef – urodził się ok. 1833 r.;
  - » Suchodolski Zygmunt – urodził się ok. 1843 r., syn Ludwika, pisarz;
  - » Wrzesiński Antoni – urodził się ok. 1815 r.;
  - » Wyrębowski Paweł – urodził się ok. 1846 r.;
  - » Zieliński Roch – urodził się ok. 1838 r.¹¹⁵;
  - » Zimmermann Jan (lub Kazimierz) – dane niepewne.
- Aż 22 poległych to osoby niezidentyfikowane. Pierwotnie grób tworzył kopczyk z kamieni polnych, z ustawionym na nim krzyżem metalowym z blaszaną tabliczką z napisem. W 2013 r. mieszkańcy Kleczewa ufundowali kolejną tablicę pamiątkową, jak również tablicę informacyjną przy wejściu na cmentarz¹¹⁶.

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Groby powstańców na cmentarzu w Kleczewie, woj. łódzkie („Pomniki bojowników.”, s. 189)

Stan grobu w 2015 r.

Stan grobu w 2021 r.

w Warszawie

10^{go} Maja 1863

J. P. Strabioz

Wypadki ostatnich dni w raty istocie
potwierdziły opinie jakie głosiliś przy
naszym spotkaniu się w Wawreckich.
Ze skuteczną przypuszcza iż gdybyśmy wtedy
poradziła za Troszę radę, ratkiem inaczej
wypadki potoczyłyby się mogły. Może nawet
Giebiniski byłby bealony.
Klameras jednak prosi nam myślenie
jak rozmiatać to, co się już stało.
Majgorska to, że Francuski poradzi
na straty a nie ma kim go zastąpić.
Ja ludzi nie mam, Rabiniski z wielkim
kłopotem ledwo nastawia potarcie
a na Kwerach nie ma komu uspokoić
chłopskich ruchawek. Młot tam nawet
z domu nosa wytyglić nie może, co dopiero
myślenie o transportach, zapotrzebowaniu czy
stałe działających kurjerach.
A Sobieskiemu jedyną nadzieję, to wrócić
pomysłnie, zataśkany wyrostko nad podnie.
Ludzie ma wyposzczytych co po kwaterach
stoją, broni ma i pieniądze, czego u nas
zawsze niedostatek. Zaprawiamy więc do
siebie w przyszłość sobotę dla omówienia
spraw najpilniejszych.

Ja wierzę
A. Gucyński

do Dyktatora Markowicza

z Łukowa 12 Maja
1863

Proszę Cię abyś mnie nie umawiał z Janem
Utrianem. Ciesząc się rozumny ale wcale
nie znający naszego położenia.

Jemu się zdaje że tu jakieś prawa obowiązują
a tu Dzikie Pola, nie Europa.

Niech inostry byłby pomocny ale my teraz
z rad jego konystać nie możemy.

Umajeliście się gwałtem wobec tego Jana
ale nie robicie mu kontaktów do nasi
ludzie nie potrzebują kupy na nochy.

Marian Langiewicz

GMINA: Konin

POWIAT: Konin

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Andrzeja
Apostoła w Koninie

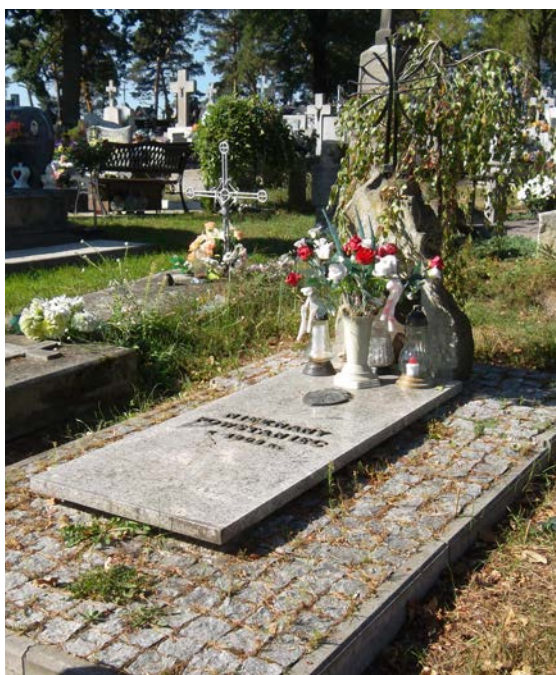
INSKRYPCJE:

» na płycie wierzchniej:

**NIEZNANY
POWSTANIEC
Z 1863 r.**

INFORMACJE DODATKOWE:

Probucki Franciszek – urodził się około 1839 r., zmarł 24 marca 1863 r. w Gosławicach; był synem Franciszka¹¹⁷.

Stan grobu w 2015 r.

Przed 1993 r. grób wyglądał nieco inaczej – przykrywała go płyta granitowa z napisem z metalowych liter: „Nieznany powstaniec z 1863 r.”, nad nim brązowa plakietka z inskrypcją „Boże zbaw Polskę” i symbolicznym wizerunkiem Orła w koronie i Pogoni; u wezgłównia stał kamień z metalowym krzyżem, obok większy głaz z metalową tabliczką z informacją o wydarzeniach z 1863 r.¹¹⁸

» na tablicy informacyjnej:

**DNIA 22 MARCA 1863 ROKU DOSZŁO
W OKOLICACH GOSŁAWIC DO BITWY
MIĘDZY ODDZIAŁAMI POWSTAŃCZYMI
KAZIMIERZA MIEŁĘCKIEGO I EDMUNDA
CALLIERA (W SUMIE ok. 500 OSÓB)
A KOLUMNĄ WOJSK ROSYJSKICH
POD WODZĄ KSIĘCIA EMILA
WITTGENSTEINA.
W BITWIE „POD OLSZAKIEM” PADŁO
ZABITYCH KILKUNASTU POLAKÓW,
STRATY ROSYJSKIE BYŁY DUŻO
WIĘKSZE. MIEJSCOWY GRÓB
UCHODZI wg TRADYCJI ZA MOGIŁĘ
POWSTAŃCZĄ.
W GOSŁAWICACH MIEŚCIŁ SIĘ W TYM
CZASIE SZPITAL POWSTAŃCZY
WKTÓRYM DN 24 MARCA 1863 r.
ZMARŁ POWSTANIEC, 24-LETNI
STUDENT MEDYCYNY FRANCISZEK**

KONIN

52°12'10.1"N 18°16'03.4"E
(52.202806, 18.267611)

GMINA: Konin

POWIAT: Konin

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Bartłomieja
w Koninie

INSKRYPCJE:

...TOBIE PANIE
ZAUFAŁEM...
O. MAKSYMILIAN TAREJWO
KAPUCYN UR.16.8.1834 R.
KAPELAN POWSTANIA STYCZNIOWEGO
EMISARIUSZ RZĄDU NARODOWEGO
ZAMĘCZONY I POWIESZONY PRZEZ
MOSKALI
19.7.1984 R. W KONINIE 19.7.1864 R.

Stan grobu w 2015 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

Tarejwo Maksymilian – urodził się 16 sierpnia 1834 r. w Prenach k. Marianpola (Litwa), zmarł 19 lipca 1864 r. w Koninie; na chrzcie nadano mu imię Józef; Maximus to jego imię zakonne. Był synem Antoniego i Elżbiety (z d. Markiewicz). Od 1854 r. odbywał nowicjat u kapucynów w Lubartowie, następnie został skierowany na studia teologiczne w Lublinie. Od 1862 r. pełnił posługę w Łądzie.

W 1863 r. został kapelanem wojskowym. Służył w oddziale Kazimierza Mielęckiego, potem gen. Edmunda Taczanowskiego. Znany był pod przezwiskami „Ksiądz Maks”, „Dąb”, „Piorunek”. Został ranny w głowę odłamkiem granatu podczas bitwy pod Ignacem, co spowodowało, że na krótko przeniósł się na teren Poznańskiego, do Śremu. Do powstania powrócił już jako naczelnik organizacji ludowej w powiecie konińskim, które to stanowisko zaoferował mu Józef Oksiński. Ukrywał się w łądzkim klasztorze i, mimo wielokrotnych przeszukiwań regularnie przeprowadzanych przez Rosjan od 9 marca 1864 r., długo pozostawał nieuchwytny. Aresztowano go dopiero w nocy 15/16 czerwca 1864 r. w Łądzie. Został stracony w Koninie na błoniach – miejsce to obecnie nazywa się Walem Tarejwy¹⁹.

Ciało zakonnika pochowano w bezimiennym grobie na miejscu egzekucji, a następnie cały

teren Rosjanie stratowali końmi dla ukrycia mogiły. Mieszkańcy Konina odnaleźli jednak mogiłę, po czym ekshumowali i potajemnie przenieśli szczątki zakonnika na cmentarz. Po 1918 r. ustawiono na jego grobie tabliczkę informacyjną: „Tu spoczywają zwłoki śp. Ojca Maksymiliana Tarejwy, Zakonu OO. Kapucynów, Kapelana Powstańców Polskich. Zamordowanego przez Moskali w Koninie dnia 9 lipca 1864 roku. Cześć jego świetlanej duszy. Niechaj odpoczywa w pokoju!”¹²⁰.

Według tradycji z konińskiego cmentarza trumnę wykradli później mieszkańcy Łądu i pochowali ją przy ścianie północnego ramienia transeptu łudeckiego opactwa, przy czym przekaz ten nie został potwierdzony źródłowo bądź też badaniami archeologicznymi.

KRASZEWICE

52°12'10.1"N 18°16'03.4"E
(52.202806, 18.267611)

GMINA: Kraszewice

POWIAT: ostrzeszowski

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Apostołów
Piotra i Pawła w Kraszewicach

INSKRYPCJE:

Ś. P
ROMAN
PIKULSKI
POWSTANIEC
STYCZNIOWY
1863
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI

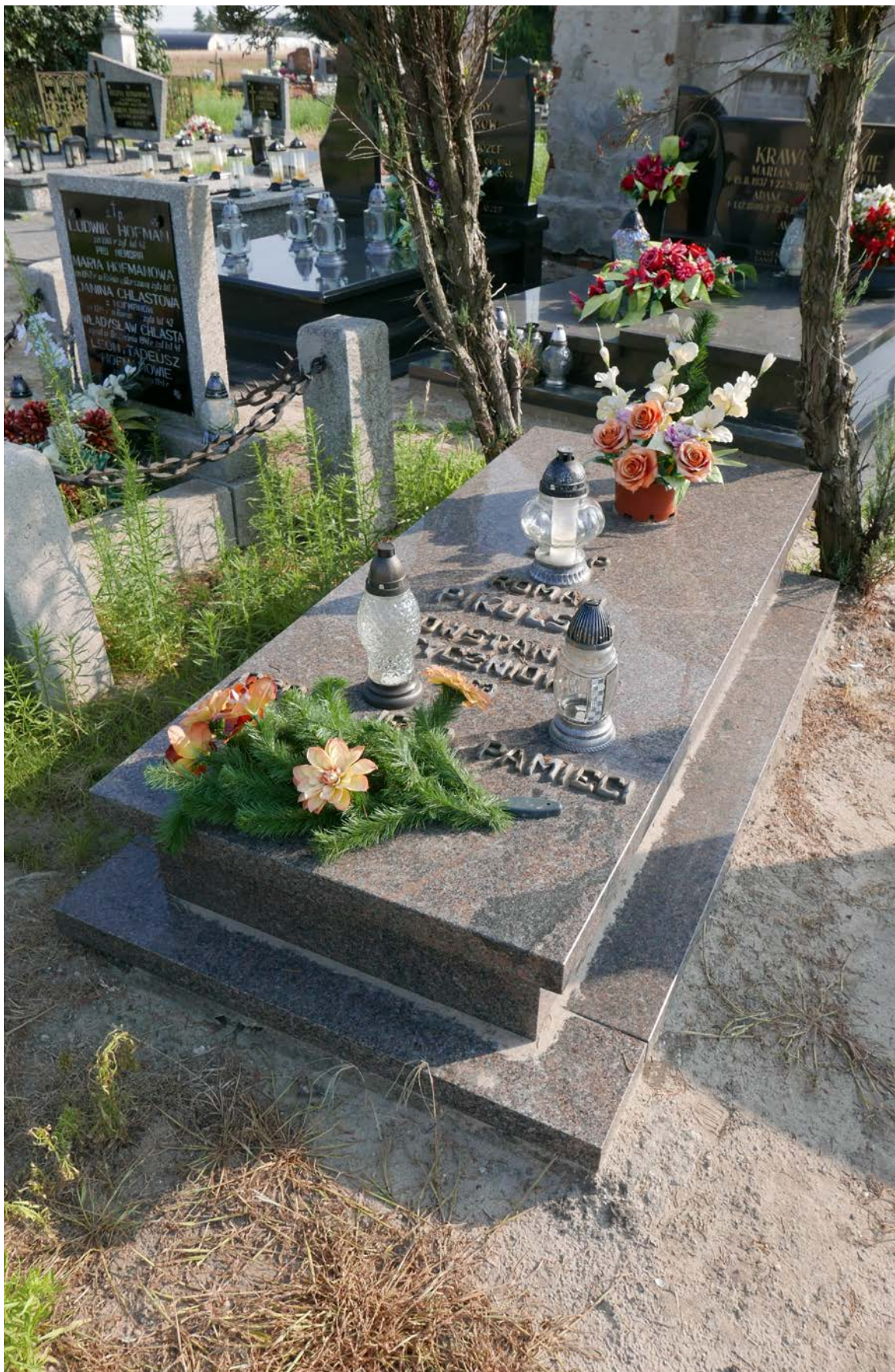
INFORMACJE DODATKOWE:

Pikulski Roman – syn Antoniego, nauczyciela z Kraszewic; brat Leona; uczeń szkoły w Kaliszu; ranny w bitwie pod Kuźnicą Grabowską 26 lutego 1863 r., przywiązany przez kozaków do konia i wleczony, aż skończył; na miejscu tego zdarzenia na drzewie powieszono krzyż¹²¹.

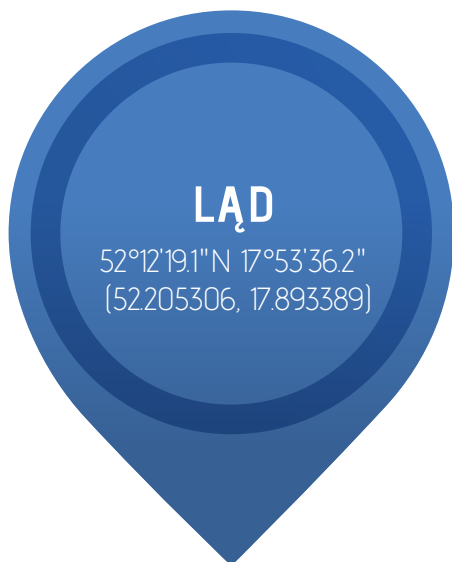
Stan grobu w 2015 r.

Stan grobu w 2021 r.

GMINA: Łądek

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 3

plac przy kościele pocysterskim
w Łądzie

Urząd Gminy
Cionżeń[...]¹²²

Do
Starostwa Słupeckiego

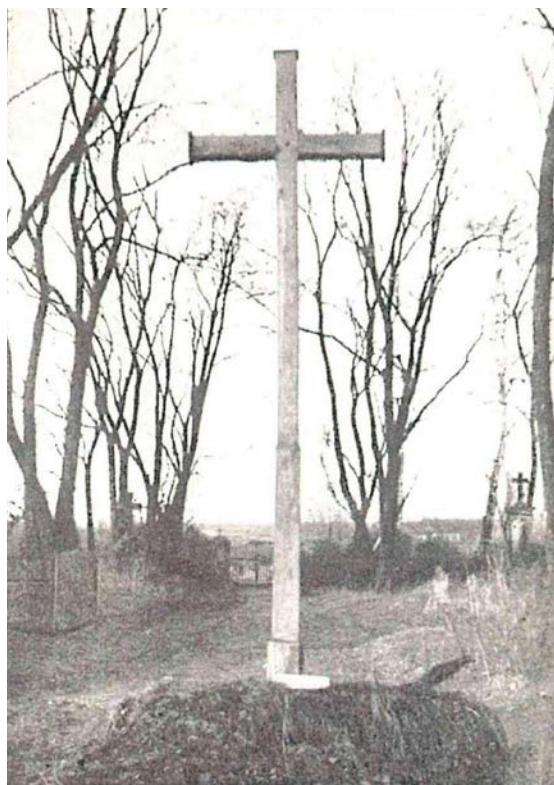
Stosownie do polecenia z dnia 14 czerwca
r[okul.b[ie]żącego]. za Nr2424-III-3.

Urząd Gminy donosi, na zasadzie zeznań
ludności że na cmentarzu poklasztornym
w Łądzie zostały pochowane 3 wyłowione
z wody ciała powstańców z roku 1863,
o niewiadomych nazwiskach.

Grób ich jest zrównany z ziemią, a obecnie
rośnie na nim klomb kwiatów.

Wójt Gminy: [podpis nieczytelny]

- » Czermiński Klemens – urodził się ok. 1835 r. w Zabokrzycach k. Łęczycy, syn Ferdynanda, porucznika Wojsk Polskich, i Ludwika z Chrzanowskich, zamieszkały w Kole;
- » Grabowski Henryk – urodził się ok. listopada 1840 r. w Dobrzykowie k. Gostynia, syn Macieja i Marianny (z d. Gumińska), zamieszkały w Brudzewie (pow. koniński);

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Grób powstańców na cmentarzu w Łądku, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 163)

INSKRYPCJE:

MOGIŁA
POWSTAŃCÓW
1863

INFORMACJE DODATKOWE:

Grób jest położony na terenie Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego / opactwa Najświętszej Maryi Panny i św. Mikołaja w Łądzie. Spoczywają w nim trzej powstańcy z oddziału gen. Edmunda Taczanowskiego polegli w walce z Rosjanami 12 lipca 1863 r.¹²³:

» Syrokomla-Zagrodzki Władysław – urodził się ok. stycznia 1846 r. na Pradze k. Warszawy, syn Wincentego i Magdaleny (z d. Schobe), zmarł z ran 13 lipca.

Na cokole latarni wieńczącej łądzką kopułę wyryto staranny, choć nie do końca czytelny napis: „Była bitwa w La... z Mo/ skalami d. 12 Lipca 1863 ro.../ Około go... 2, do 3-ej po połu... / Polaków pole.. 3 pod dowó... / Necze... .. skiego...”¹²⁴.

Stan grobu w 2021 r.

LICHEN' STARY

52°19'04.5"N 18°21'21.4"E
(52.317917, 18.355944)

GMINA: Ślesin

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: nieznana

Cmentarz Parafii pw. św. Doroty
w Licheniu Starym

INSKRYPCJE:

» na tablicy po lewej stronie:

PONAD
WŁASNE ŻYCIE
MILSZA NAM
BYŁA WOLNOŚĆ
ŚWIĘTEJ WIARY
I NIEPODLEGŁOŚĆ
UKOCHANEJ
OJCZYZNY

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Grób Witolda Turno,
dowódcy oddziału z partii Taczanowskiego, na cmentarzu
w Licheniu, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 175)

» na tablicy po prawej stronie :

PAMIĘCI
POWSTAŃCÓW
POLEGŁYCH POD
IGNACEWEM 6 V 1863r.
POCHOWANYCH RAZEM
ZE SWYM DOWÓDCĄ
WITOLDEM TURNO
NA CMENTARZU
LICHENSKIM
POMNIK WYSTAWIONO
W ROKU 1991

INFORMACJE DODATKOWE:

W Licheniu zostali pochowani powstańcy zmarli z ran odniesionych w bitwie pod Ignacem 8 maja 1863 r. Przeważali w tej grupie wycofujący się kosynierzy dowodzeni przez Michała Sokolnickiego. W większości pozostali nieznani. Wśród nich znaleźli się¹²⁵:

- » Kozankiewicz Stanisław – ok. 40 lat, zamieszkały w Pleszewie, zmarł 10 maja 1863 r. w Licheniu;
- » Turno Witold Stefan Julian (ew. Juliusz) Józef Augustyn – urodził się 21 maja 1835 r. w Objezierzu (gm. Oborniki, pow. obornicki), był synem Wincentego (herbu Kotwice) i Heleny (z d. Kwilecka), mieszkał w Słopanowie

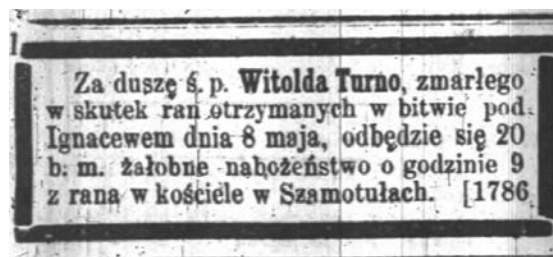

(gm. Obrzycko, pow. szamotulski), dołączył do oddziału Taczanowskiego, w którym w stopniu pułkownika objął dowództwo nad strzelcami, zmarł 9 maja 1863 r. w Licheniu.

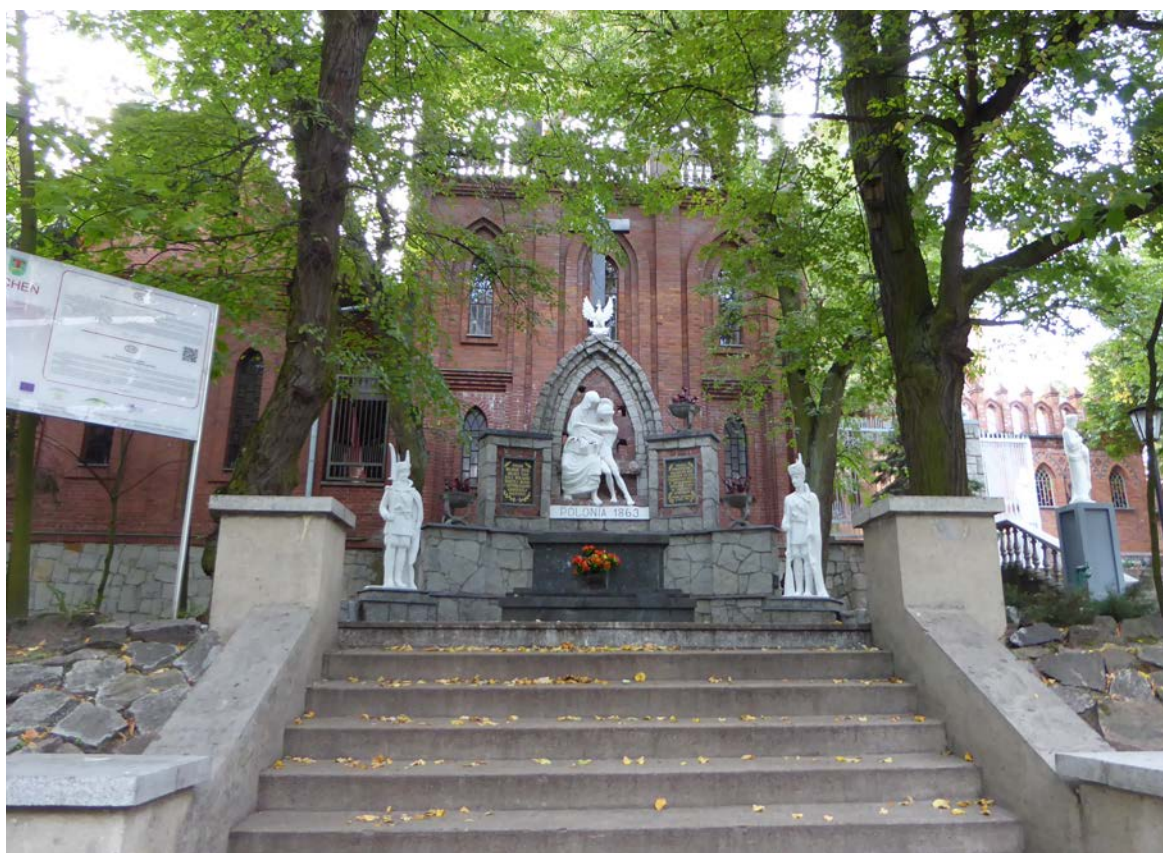
Pierwotnie mogiła miała kształt obelisku. W 1967 r. obok grobu, przykrytego betonową płytą z drewnianym krzyżem, ustawiono pomnik w kształcie ściany z łupanego granitu polnego z dwiema tablicami i orłem. Obecny kształt nadano obiektowi w 1991 r. (wg projektu art. O. Bajkowskiej). W 2013 r. ustawiono tablicę informacyjną¹²⁶.

W. Turno wywodził się z rodziny o silnych korzeniach patriotycznych – jego dziadek był żołnierzem napoleońskim, a ojciec powstańcem listopadowym i uczestnikiem Wiosny Ludów. Zdobył dobre wykształcenie w Paryżu (szkoła politechniczna) i Berlinie (szkoła wojskowa); odbył też służbę wojskową w armii pruskiej. W początkach 1863 r. przygotowywał w Po-

znańskim oddział powstańczy, ale został aresztowany przez Prusaków. W więzieniu spędził niemal cały marzec. 26 kwietnia dołączył do oddziału kpt. E. Faucheux w Słupcy. Podczas bitwy o Pyzdry przejął dowództwo z rąk ranego dowódcy. Nominowany na pułkownika przez E. Taczanowskiego, zasłużył się w starciach pod Oleścem i Kołem. Raniony w trakcie walk pod Ignacem, wyniesiony z pola bitwy przez swoich żołnierzy, był leczony w Licheniu, gdzie zmarł i został pochowany¹²⁷.

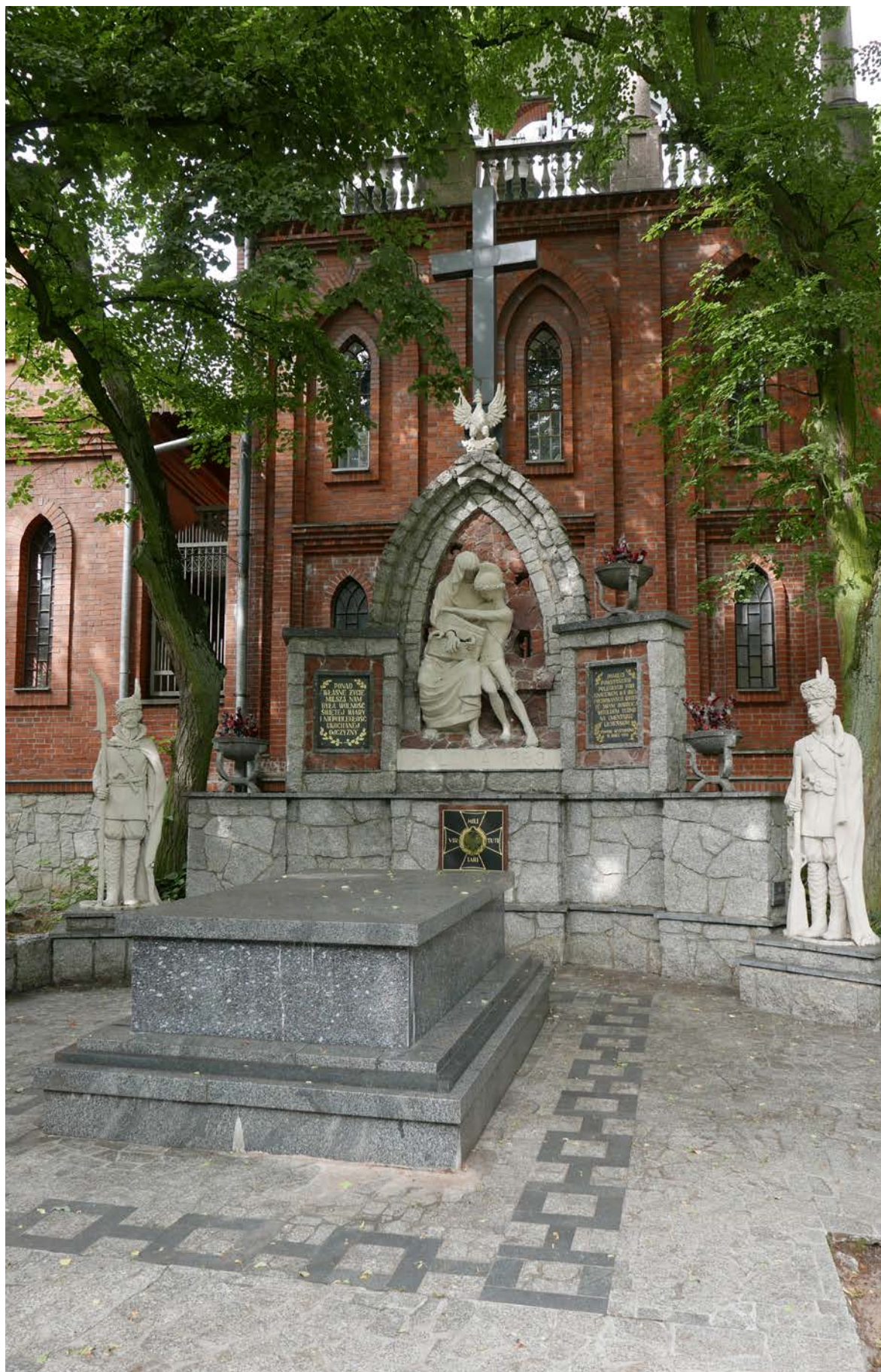

Nekrolog W. Turno, „Dziennik Poznański” 1863.06.12 r5 nr 131, s. 3 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.bcpoznan.pl]

Stan grobu w 2015 r.

[Portret Witolda Turno] (www.polona.pl, domena publiczna) (dostęp: 2012022 r).

Panie M. Jorze

Po naszej ostatniej rozmowie wytylnota
kilka nowych faktów, które z konieczności
zmianić muszą część naszych planów. —

Kapitana Gorcekiego do Dresna wyśłać
nie możemy, bo go mają i mogą ~~i mogą~~
stać na granicy. W tej chwili nie mamy
tu ertowiska, ~~co by mogło z niego pro-~~
wadzić rozmowy i nasz statek się odzileka. —

Co się tyczy owych czterech Oficerów co
mieli Moskwa, pozwolę by iść z nami,
do wyjazdu już po nich ertowiska którzy
ich zaprowadzi do Liebie, bo ja muszę
pilnie wyjechać i rozmówić się z niemi
nie będąc miał sposobności. Wybadaj co
to za ludzie i czy ufaj im wolno.

Marek Langiewicz

Panie Stanisłuki

Wygląda Ci estowicka
co pomocy będzie, najgł
wymienicie teren waszych
przynależności obywateli. -

Stwierdza się do jego rad, że tak
teren jak ludność okoliczności i sta-
sunek z niemi od dawna ma
znajome. Dojdzie enac'a jego przy-
bycie. - Wiesz też Wam trochę
pieniędzy na opoklenie potrzeb
najpilniejszych.

Obywatel Kapitał
Rogowski

z rokiem Dyktatoru

GMINA: Babiak

POWIAT: kolski

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 18

północno-wschodni skraj wsi Lucynowo

INFORMACJE DODATKOWE:

Pomnik zlokalizowany jest po północnej stronie asfaltowej drogi prowadzącej z Lucynowa do Ciepleinek. Obiekt został całkowicie przebudowany w 2017 r. ze środków

INSKRYPCJE:

» u góry:

W HOŁDZIE
POWSTAŃCOM STYCZNIOWYM
WALCZĄCYM
W BITWIE POD CIEPLINAMI
W DN. 10.02.1863 R.
PAMIĘTAMY

Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Gminy Babiak¹²⁸. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że mamy w tym wypadku do czynienia z obiektem o charakterze memorialnym, ale w rzeczywistości jest to grób wojenny, w którym spoczywa 18 poległych powstańców styczniowych – najprawdopodobniej ofiar bitwy stoczonej 10 lutego 1863 r. pod Cieplinami. Po stronie polskiej oddziałami dowodził Kazimierz Mielęcki, a na czele kolumny rosyjskiej stał mjr Nielidow. Obecny stan badań nie pozwala jednoznacznie stwierdzić, czy szóstka z nich wymieniona na tablicy inskrypcyjnej to faktycznie zidentyfikowane ofiary.

Pierwszy pomnik w tym miejscu odsłonięto 23 sierpnia 1926 r. Wykonany był z kamienia

» na dole:

BOHATEROM POLEGŁYM
POD CIEPLINAMI

Społeczeństwo
Gminy Izbica Kujawska
2018 r.

FELIKS BALIŃSKI
KAZIMIERZ BARCIŃSKI
WITOLD ERLICKI
GUSTAW JÓZEFOWICZ
KACPER SCHUPP
JÓZEF STĘPOWSKI
JULIAN WERESZCZYŃSKI
N.N.

polnego. W centralnej części wyrzeźbiono orła, a nieco niżej zamieszczono inskrypcję: „10-II-1863. – Bohaterom poległym za wolność Ojczyzny”¹²⁹.

W czasie II wojny światowej monument zniszczono. Od 1975 r., po przeprowadzonej reformie terytorialno-administracyjnej, miejsce spoczynku insurgentów przeszło spod jurysdykcji gminy Izbica Kujawska pod zarząd gminy Babiak. W 1983 r. przy zaangażowaniu władz gminnych ustawiono tablicę pamiątkową odnoszącą

się do bitwy pod Nową Wsią, która odbyła się 29 kwietnia 1863 r.¹³⁰

Upływ czasu, w szczególności liczony od momentu zniszczenia pomnika przez Niemców, zatarł informację, iż jest to miejsce grzebalne. Praca regionalistów, polegająca chociażby na dotarciu do Kronik Diecezji z 1926 r., potwierdziła przypuszczenia o dokonanych pochówkach. Pozwoliło to na wciągnięcie obiektu do ewidencji grobów i cmentarzy wojennych na terenie Wielkopolski i objęcie stałą opieką.

Stan grobu w 2022 r.

ŁASZCZYN

51°38'22.4"N 16°51'47.4"E
(51.639556, 16.863167)

GMINA: Rawicz

POWIAT: rawicki

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Marcina
w Łaszczynie

INSKRYPCJE:

» na płycie wierzchniej:

Tu spoczywa
Stefan Bobrowski
członek Rządu Narodowego
Naczelnik m. Warszawy

*1838 r. †1863 r.

***

Rodzina i koledzy uniwersytetu
Kijowskiego wielkiemu
patryocie i najlepszemu
przyjacielowi Kamień
ten położyli w r. 1894

» na metalowej płytce:

W rocznicę śmierci Patrona
12 IV 1863 – 12 IV 1970 roku
Zespół Szkół Zawodowych
im. Stefan Bobrzyńskiego
w Rawiczu

INFORMACJE DODATKOWE:

Bobrowski Stefan – urodził się 17 stycznia 1841 r. w Terechowie (ob. Терехове, rejon berdyczowski, obwód żytomierski, Ukraina).

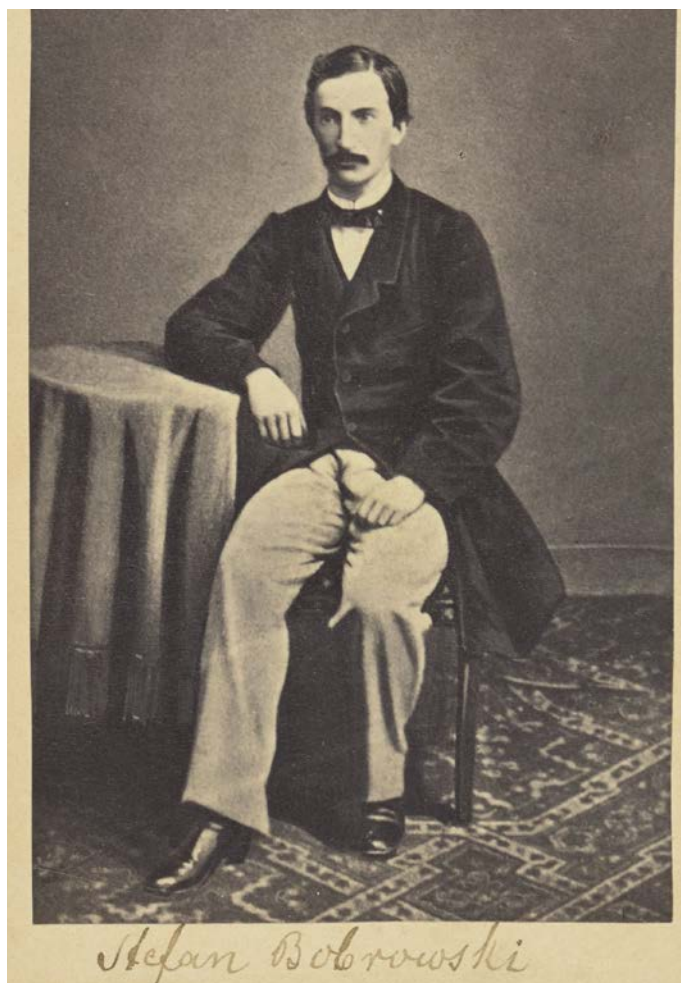

Zdjęcie archiwalne (zasób WUW)

Studiował w Petersburgu i Kijowie, gdzie dołączył do stronnictwa „czerwonych”. W styczniu 1863 r. został członkiem Komitetu Centralnego, potem Tymczasowego Rządu Narodowego jako przewodniczący Komisji Wykonawczej Rządu Narodowego i naczelnik Warszawy.

Zginął 12 kwietnia 1863 r. w Łaszczynie w pojedynku sprowokowanym przez hrabiego Adama Grabowskiego, reprezentującego rywalizujący obóz polityczny we władzach powstańczych. Bobrowski był krótkowidzem, dlatego stając do pojedynku z Grabowskim, który służył w wojsku pruskim, nie miał najmniejszych szans na przeżycie. W miejscu śmierci, w Lesie Łaszczyńskim niedaleko Rawicza, znajduje się głaz upamiętniający tamto wydarzenie¹³¹.

[Portret Stefana Bobrowskiego] (www.pOLONA.pl, domena publiczna) (dostęp: 2012/2022 r.)

Stan grobu w 2015 r.

MIECZOWNICA

52°21'29.3"N 17°58'29.8"E
(52.358139, 17.974944)

GMINA: Ostrowite

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ponad 26

na skrzyżowaniu przy wjeździe
do wsi od strony wschodniej

INSKRYPCJE:

GLORIA VICTIS.
W HOŁDZIE POWSTAŃCOM 1863 R.
TU SPOCZYWAJĄCYM.
POLEGLI W WALCE O WOLNOŚĆ POLSKI.
DNIA 28. LUTEGO 1863 r. WIECZNA
CZEŚĆ ICH ŚWIETLANEJ PAMIĘCI.

INFORMACJE DODATKOWE:

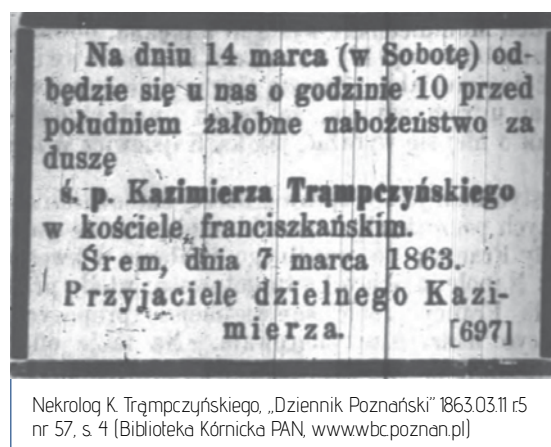
W Mieczownicy pochowano powstańców z oddziału Antoniego Garczyńskiego poległych w bitwie z 2 marca 1863 r. Kilka lat po powstaniu Leopold Chrzanowski, właściciel tamtejszego majątku, kazał ustawić pomnik na mogile, który został następnie zniszczony przez Rosjan. Ówczesny proboszcz parafii Giewartów przyczynił się do usypania na wspólnej mogile kopca o 10 m długości i 3 m wysokości¹³².

W 1916 r. zbudowano nowy pomnik w formie dwuczęściowej kapliczki z metalowym krucyfiksem. W okresie międzywojennym grób miał formę dużego kopca ziemnego. Obiekt zniszczono w 1940 r., a odbudowano w 1953 r. Następnie zamieniono tabliczkę na obecną, zawierającą błędną datę. Kolejne prace remontowe przeprowadzono w latach 1966, 1984 i 1985¹³³.

W dniu 3 maja 2007 r. z inicjatywy miejscowych działaczy ustawiono tabliczkę informacyjną i mapę, które skradziono przed 2013 r. Kolejną tabliczkę informacyjną dodano 3 maja 2013 r.¹³⁴

Obecnie obiekt tworzą dwa płaskie groby ziemne i zlokalizowana od frontu murowana kapliczka. Mogiły są otoczone betonowymi pobielanymi krawężnikami, z małymi kulami wieńczącymi narożniki i trzema metalowymi krzyżami w szczycie. Pomnik jest złożony z trzech brył ze szlifowanych kamieni polnych, ułożonych jedna na drugiej i zwieńczonych metalowym krzyżem, z przymocowaną od frontu tablicą memoratywną.

W 2022 r. Gmina planuje przeprowadzenie prac remontowych (ze środków Wojewody Wielkopolskiego) oraz badań archeologicznych na mogiłach (ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego).

***

W księdze zgonów parafii Giewartów znajdują się informacje o niektórych poległych pod Mieczownicą 2 marca 1863 r., wśród których zidentyfikowano zaledwie dwóch¹³⁵:

- » Poniński Józef – ok. 23 lata, syn Henryka i Emilii, z Komornik (Wielkie Księstwo Poznańskie);
  - » Starczewski Stanisław – ok. 39 lat, rządcą w Świniarach (Wielkie Księstwo Poznańskie).
- M. Jarecki ustalił, że pod Mieczownicą śmierć ponieśli¹³⁶:
- » Dąbrowski Franciszek;
  - » Domański Józef;
  - » Eitner Józef – gimnazjalista z Trzemeszna;
  - » Florkowski – magazynier;
  - » Jagła – gimnazjalista z Trzemeszna;
  - » Kentzer Roman – urodził się 13 lutego 1844 r. w Mąkowsku, był synem Jana Chryzostoma i Anny (z d. Słomska), gimnazjalista z Trzemeszna;
  - » Koszczyński Władysław – gimnazjalista z Trzemeszna;
  - » Kościelski Antoni;
  - » Kozłowski – student Szkoły Głównej;
  - » Krąkowski – gimnazjalista z Trzemeszna;
  - » Kubacki Tomasz – karczmarz, lat 80 (zabity w drodze z dworu do karczmy w Dołach);

- » Laskowski Alfons;
- » Matczyński Nepomucen;
- » Nawrocki Józef – gimnazjalista z Trzemeszna;
- » Paulus Walenty – gimnazjalista z Trzemeszna;
- » Pawłowski Antoni – uczeń szewski z Poznania;
- » Pławiński Bolesław – gimnazjalista z Trzemeszna;
- » Różnowicz Kazimierz – gimnazjalista z Trzemeszna;
- » Rybiński;
- » Sąchocki Władysław – gimnazjalista z Trzemeszna;
- » Suligowski;
- » Szulc Antoni – ogrodnik;
- » Szupe Kacper – z Konina;
- » Wichliński Antoni (ksiądz; ekshumowany później przez rodzinę do Łuczyna w powiecie inowrocławskim)¹³⁷;
- » Wolszleger Antoni – ziemianin z Chraplewa (gm. Szubin, pow. nakielski, woj. kujawsko-pomorskie)¹³⁸.

Wśród poległych znaleźli się również: Kazimierz Trąpczyński i Edward Kozielski (gimnazjalista z Trzemeszna)¹³⁹. Możemy tylko domniemywać, w jakim miejscu zostali pochowani, przy czym istnieje duże prawdopodobieństwo, że większość z nich spoczywa właśnie w opisywanym obiekcie.

Zdjęcie z okresu międzywojennego („Pomniki bojowników...”, s. 157)

Pożegnalny list Romana Kentznera do rodziny¹⁴⁰

Trzemeszno d. 28.2.1863
[Poległ: 2.III.63.]

Kochani Rodzice!

Miłość ojczyzny przemogła w mem sercu miłość rodziców, i dla tego, pomimo wszelkich Twych przestróg najdroższy Ojcze, udaję się w podróż do braci naszych w Królestwie, abym i ja dołożył się mą prawicą i dopomógł im ku wyswobodzeniu się z pod jarzma maskiewskiego. Przepraszam Cię stokroć drogi Ojcze, że to bez Twego pozwolenia uczyniłem i zaklinam Cię i proszę na Boga, daruj mi to, i udziel mi Twoje ojcowskie błogosławieństwo. Przyznaję ja to wprowadzić że wiele Wam tym mojem postępkem uczynię zmartwienia, zwłaszcza że tak wiele mo-
zołów i kłopotów ponieść musieliście, nim żeście mnie tak daleko przyprowadzili, ale im więk-
sza ofiara zmiej strony, tem większa będzie zastuga przed Bogiem i Ojczyzną. Ponieważ zaś z całego Gimnazjum kto tylko miał tyle sił, ruszył do Polski, dla tego ja, wyrodnym byłbym synem i wstydzic bym się musiał przed całym światem, gdybym tego nie uczynił. Nie miejcie o mnie strachu, szczególnie Ty najdroższa Matko, bo Bóg o mnie pieczę mieć będzie, albowiem gdym miał odchodzić, usprawiedliwiłem się przed Bogiem przez spowiedź świętą, i krzyżami się obłożyłem. Żegnam Ciebie, drogi Ojcze i proszę jeszcze raz jak najusilniej abyś mi ojcowskie błogosławieństwo udzielić raczył. Żegnam Ciebie najdroższa Matko aby mógł wroga bić, a mnie aby kule omijały. Żegnam wreszcie całą rodzinę braci i siostry. Przepraszam Cię drogi Ojcze że swą ręką tego nie pisał bo mi ręka drżała, i spieszylem się bardzo a więc tylko dyktowałem.

Roman Kencor.

Przyjedź drogi Ojcze do Trzemeszna i zabierz wszystkie rzeczy i książki dla brata, a gospodynę zapłacić.

Stan grobu w 2015 r.

Obecny kształt mogiły

MYSZAKÓWEK

52°08'26.4"N 17°48'31.4"E
[52.140667, 17.8087]

GMINA: Zagórz

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: nieznany

na wschodnim skraju wsi, przy szosie
Pyzdry-Rychwał

INSKRYPCJE:

1863
POLEGŁYM
ZA
WOLNOŚĆ
OJCZYZNY

INFORMACJE DODATKOWE:

Obiekt upamiętnia powstańców z oddziału Pankracego Wodzińskiego, rozbitego przez Rosjan w bitwie 27 lutego 1863 r. Według niepotwierdzonych w źródłach pisanych przekazów ustnych po starciu kilku Polaków zostało powieszonych na dębie, pod którym następnie usypano im mogiłę¹⁴¹. Po powstaniu mieszkańcy wsi postawili na wzniesieniu drewniany krzyż. Sam pomnik w obecnym kształcie odsłonięto w 1989 r.¹⁴²

Proszę raz jeszcze przemyśleć sprawę
nominacji Czynatela Rol. Pisatem już
że do rzeczy dyplomatycznych zupełnie
się nie nadaje, bo to gorzka i chęć ryk.
Mamy wielu ludzi stosowniejszych do tego,
a ten lepiej stela niż dyskubuje.
Lecam na decyzję.

Proszę dać Czynatelowi Międzyrzeskiemu
pismo stosowne, by mógł na granicy
transport przejeździć, o którym przed
tygodniem mieliśmy informację.
Ludzi mu dać ile potrzeba. On sam
nie co dalej czynić i ma do
wielkie potracenie czasu. Marian Langiewicz.

do Dyrektora Głównego

Proszę raczyć się jak
najdalej posunąć
dyskusję o innych
sprawach i bliższych
wielkością miłości
na spotkaniach w wt. 2.

Co tyczy się instrukcji
postępowania z oficerami
Moskiewskimi co na nam
stronę się składają, to nie
będzie postanowione na
najbliższym posiedze-
niach Rady.

Niniejszym nakazuję zatrzymać
u siebie Janusza Berntsona
do wyjaśnienia jego związku z
Mroczkowskim. Należy to wykonać
nie unikając, aby obwiniony
nie zdołał.

NOWA WIEŚ

52°18'112"N 18°00'48.8"E
[52.303111, 18.013556]

GMINA: Słupca

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 3

w centrum wsi

INSKRYPCJE:

» przy wejściu:

MOGIŁA
3 powstańców konnych strzelców
płk MATYSIEWICZA
Polegli w walce 7 lipca 1863 roku

» na grobie:

MOGIŁA
3 POWSTAŃCÓW STRZELCÓW
KONNYCH POLEGLI W WALCE
7 LIPCA 1863 roku

INFORMACJE DODATKOWE:

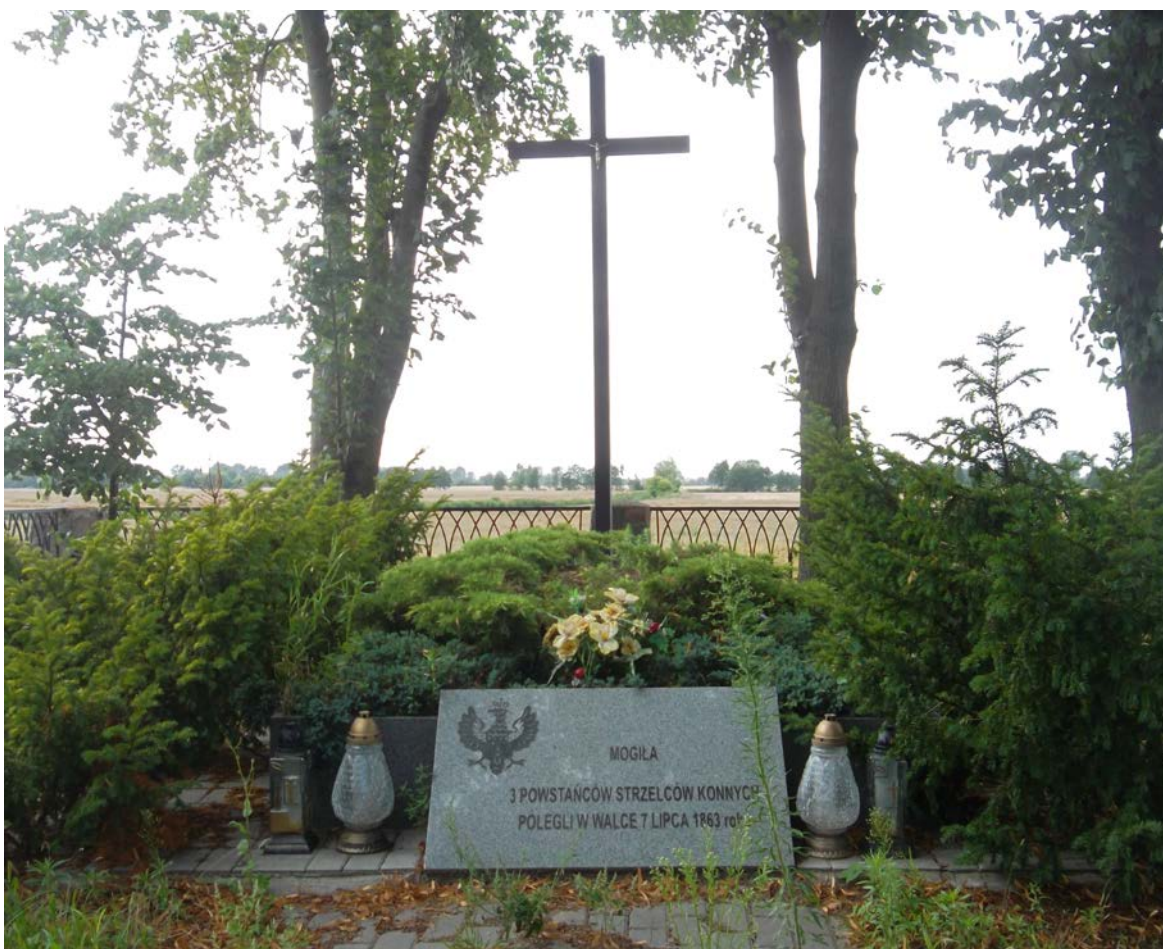
Mogiła kryje szczątki powstańców styczniowych w wieku 22–25 lat ze zwiadu z oddziału

żandarmerii Aleksandra Matusiewicza, poległych w potyczce z Rosjanami 7 lipca 1863 r. pod Nową Wsią¹⁴³. Mogiła została przebudowana w 2013 r. – poświęcono wówczas nową tablicę¹⁴⁴.

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Groby powstańców pod Nową Wsią, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 194)

Stan grobu w 2015 r.

Stan grobu w 2021 r.

ORCHOWO

52°29'37.5"N 18°00'57.1"E
(52.493750, 18.015861)

GMINA: Orchowó

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

przy kościele pw. Wszystkich Świętych
w Orchowie

INSKRYPCJE:

✝
Ś.P.
Waleryan Kucharski
syn
Ignacego Kucharskiego
i
Florentyny z Nawrockich
licząc lat 19
✝ w Orchowie 30. Maja 1863 r.
wskutek ran odebranych
w bitwie pod Olszową
dnia 22. Marca 1863 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

Kucharski Walerian – urodził się ok. 1844 r. w Brześnicy k. Dolska (gm. Dolsk, pow. śremski), zmarł 30 maja 1863 r. w Orchowie; był synem Ignacego i Florentyny (z d. Nawrocka); miał starszego brata Nikodema¹⁴⁵.

Przypuszcza się, że pochowanie powstańca przy kościele, jak również samo zachowanie nagrobka jest dużą zasługą ówczesnego proboszcza ks. Nikodema Siega, wielkiego patrioty, skazanego przez władze niemieckie na banicję w 1874 r.¹⁴⁶

Stan grobu w 2015 r.

PYZDRY

52°10'16.9"N 17°41'35.7"E
[52.171361, 17.693250]

GMINA: Pyzdry

POWIAT: wrzesiński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: min. 11

Cmentarz Parafii pw. Narodzenia NMP
w Pyzdrach

INSKRYPCJE:

» tablica frontowa:

BOHATEROM 1863
POLEGŁYM W BITWIE
POD PYZDRAM
RODACY W PYZDRACH
W X ROCZNICĘ NIEPODLEGŁOŚCI
MŁODZIEŻ GIMNAZJALNA
TĘ PŁYTĘ UFUNDOWAŁA 1928

» na płycie nagrobnej:

BOHATEROM
POLEGŁYM /
ZA
OJCZYZNĘ
SPOŁECZEŃSTWO
PYZDR

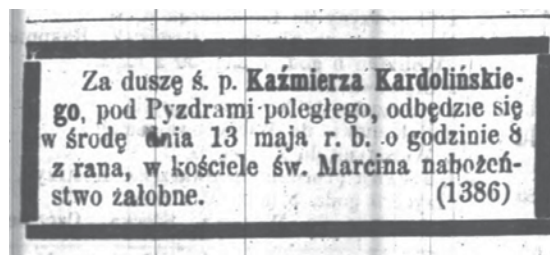
INFORMACJE DODATKOWE:

Powstańcy z oddziału płk. Edmunda Taczanowskiego, polegli lub zmarli z ran odniesionych w bitwie z Rosjanami 29 kwietnia 1863 r. pod Pyzdrami, zostali pochowani na miejscowym cmentarzu. Zgodnie z zachowanymi przekazami byli to¹⁴⁷:

- » Hutta Telesfor – ok. 25 lat, z Poznańskiego;
- » Kardoliński Kazimierz – 30 lat;

» tablica z tyłu pomnika:

POLEGLI Z ODDZIAŁU
GEN EDMUNDA TACZANOWSKIEGO
Ś. † P
JANKOWSKI FELIKS
KOŹMIŃSKI KONSTANTY
PETIT, HUTTA TELESFOR
URBANIAK TOMASZ
RADZICKI I
MIERCZYŃSKI MAKS
GŁOWACKI MIECZ.
KARDALINSKI
SIEKIERSKI KONSTANTY
SZCZEPAŃSKI

Nekrolog K. Kardolińskiego, „Dziennik Poznański” 1863.05.12 r.5
nr 107, s. 3 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.wbc.poznan.pl]

- » Koźmiński Konstanty – 23 lata;
- » Mierczyński Maksymilian – 20 lat, zamieszkały w Gosławicach (obecnie część Konina);
- » Petit-Feucheux – Francuz z Paryża, 45 lat;

- » Radzicki Jan – 24 lata, z Warszawy;
  - » Siekierski Konstanty;
  - » Urbaniak Tomasz – 28 lat, z Poznańskiego.
- Pod Pyzdrami śmiertelnie ranni zostali także¹⁴⁸:
- » Głowiński Mieczysław – 23 lata, z Wągrowca, zmarł 5 maja 1863 r.;
  - » Jankowski Feliks – 34 lata, herbu Poraj, właściciel Woli Bronickiej, zmarł 28 kwietnia 1863 r.;
  - » Micharzewicz Ignacy – 26 lat, z Ratynia k. Szamotuł, zmarł 19 maja 1863 r.;
  - » Szczepański Stanisław – 22 lata, zamieszkały w Poznaniu, student Akademii Berlińskiej,

ranny przy przekraczaniu granicy, zmarł w szpitalu 15 lipca 1863 r.

W 1905 r. ze składek Związku Walki Czynnej i inicjatywy ks. Szczęsnego Starkiewicza na mogile ustawiono obelisk. Pierwszą tablicę ustawiła młodzież gimnazjalna w 1928 r., drugą ufundowali mieszkańcy Pyzdr w 1983 r. W 1981 r. grób przykryto płytą z lastryko¹⁴⁹. W 2018 r. staraniem miejscowych władz oraz społeczników przeprowadzono kapitalny remont nagrobka, wymieniając m.in. elementy lastrykowe na granitowe.

Magistrat
m. Pyzdr
pow. Słupeckiego
dnia 2 lipca 1921 r.
No 1073¹⁵⁰

Do STAROSTWA SŁUPECKIEGO.

Wypełniając polecenie Starostwa z dnia 14-go czerwca r[ok]u b[ieżącego] za L. 2424/II.3, Magistrat załącza przy niniejszym wykaz poległych powstańców w roku 1863, pochowanych na tutejszym cmentarzu i szkic (fotografja) wspólnej mogiły z wystawionym w roku 1905 pomnikiem, oraz donosi, że pomnik i wyryty na nim napis potrzebuje odrestaurowania, ponieważ władze rosyjskie napis na nim obrzuciły cementem.

Więcej grobów poległych powstańców w latach 1831, 1848 i 1863 w obrębie tutejszego miasta niema.

BURMISTRZ [podpis nieczytelny]

SEKRETARZ [podpis nieczytelny]

WYKAZ¹⁵¹

poległych pod Pyzdrami powstańców w roku 1863, pochowanych w wspólnej mogile na cmentarzu miejscowym, o których wiadomości zaczerpnięte zostały, od miejscowego urzędu Parafjalnego z aktów zejścia za rok 1863 i od miejscowych weteranów

NAZWISKO I IMIĘ.	Kiedy zmarł.	Skąd pochodził.	Wiek.	UWAGI.
PACHOWICZ Władysław.	21 kwietnia.	miasto Pyzdry	około 24 l.	
JANKOWSKI Feliks.	" "	własc. wsi Wola Branicka, pow. Łęczyca.	" 24.	
PETIT /Francuz/	29 "	Paryż /Francji/	" 40.	
Hutta Telesfor.	" "	Księstwa Poznańskiego.	" 25.	
KOŹMIŃSKI Konstanty.	" "	Nie wiadomo.	" 23.	
Urbaniak Tomasz.	" "	Księstwa Poznańskiego.	" 28	
Kardoliński Kazimierz	" "	Niewiadomo.	" 30.	
Mierczyński Maksymiljan	"	wsi Gosławice pow. Konin	" 20.	
Radzicki Jan.	30 "	Warszawy.	" 24.	
Głownicki Mieczysław	5 maja.	miasta Wągrowca Ks. Poznańskie.	" 23.	
Micharzewicz Ignacy	19"	wsi Bytom pow Szamotulski Ks. Poznańskie	" 26.	
Szczepański Stanisław student Akademji Berlińskiej	15 lipca.	z miasta Poznania.	" 22.	

Pyzdry dnia 2 lipca 1921 roku.
BURMISTRZ [podpis nieczytelny]

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Pomnik ku czci powstańców na cmentarzu w Pyzdrach, woj. łódzkie („Pomniki bojowników.”, s. 155)

Stan grobu w 2015 r.

RÓŻNOWA

52°22'311"N 18°14'39.0"E
(52.375306, 18.244167)

GMINA: Ślesin

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 2-12

przy drodze wojewódzkiej 263, obok skrzyżowania na Helenowo i Józwin

INSKRYPCJE:

1863
TYM KTÓRZY MIELI ODWAGĘ
ZGINĄĆ ZA OJCZYZNĘ
1963

INFORMACJE DODATKOWE:

W dniu 9 września 1928 r. odsłonięto pierwszy pomnik, zniszczony w czasie II wojny światowej. Obecny wystawiono w 1963 r. W 2013 r. dodano tablicę informacyjną¹⁵².

W grobie pochowano powstańców z oddziału płk. Edmunda Taczanowskiego zmarłych z ran odniesionych w bitwie pod Ignacewem 8 maja 1863 r.

Stan grobu w 2015 r.

SADLNO

52°27'015"N 18°27'57.7"E
(52.450417, 18.466028)

GMINA: Wierzbiniek

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ok. 28

Cmentarz Parafii pw. św. Mikołaja
w Sadlnie

INSKRYPCJE:

POLEGŁYM POD
NOWĄ WSIAŁ bohaterom
z roku 1863
30 ROCZNICĘ LUDOWEGO
WOJSKA POLSKIEGO
SPOŁECZEŃSTWO GMINY
>WIERZBINEK 1973<
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI

INFORMACJE DODATKOWE:

W Sadlnie spoczęli powstańcy z oddziałów Ludwika Mierosławskiego i Kazimierza Miełckiego, polegli w bitwie 21 lutego 1863 r. pod Nową Wsią. W akcie zgonu zapisano, że było to 28 osób¹⁵³.

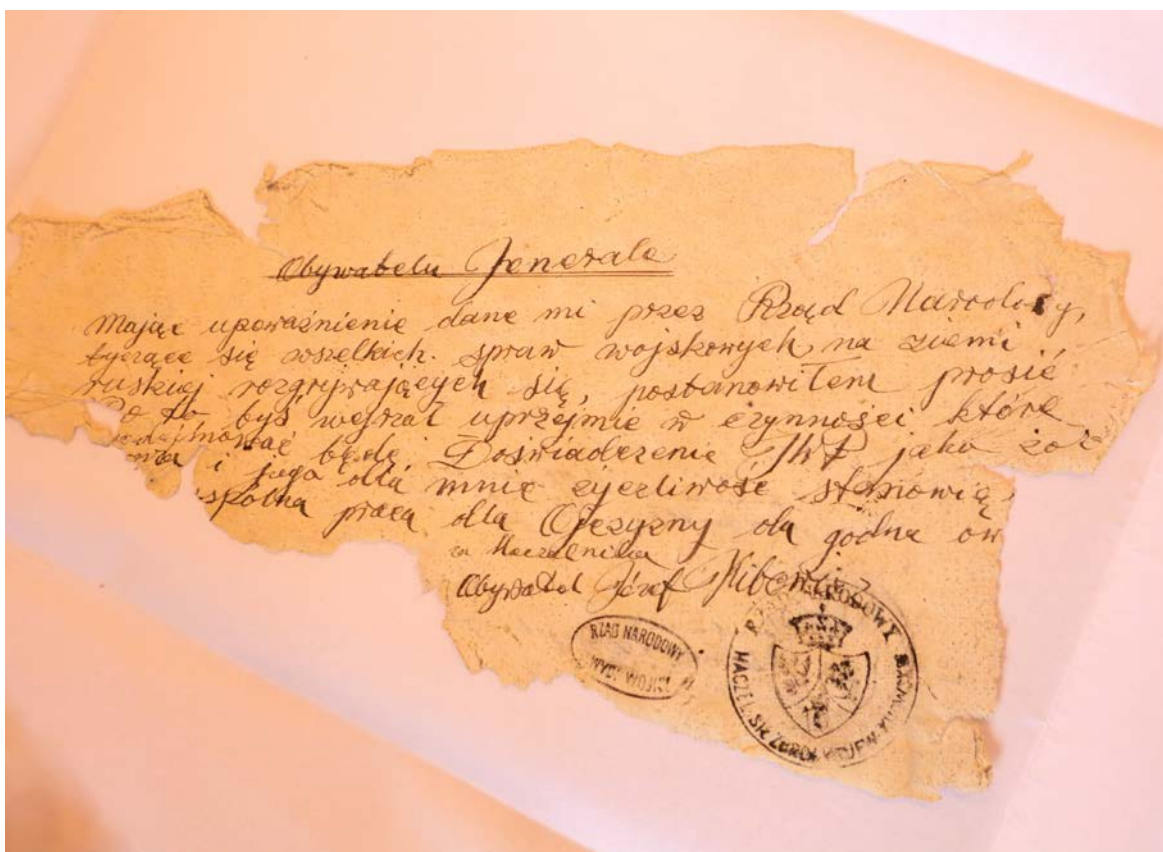
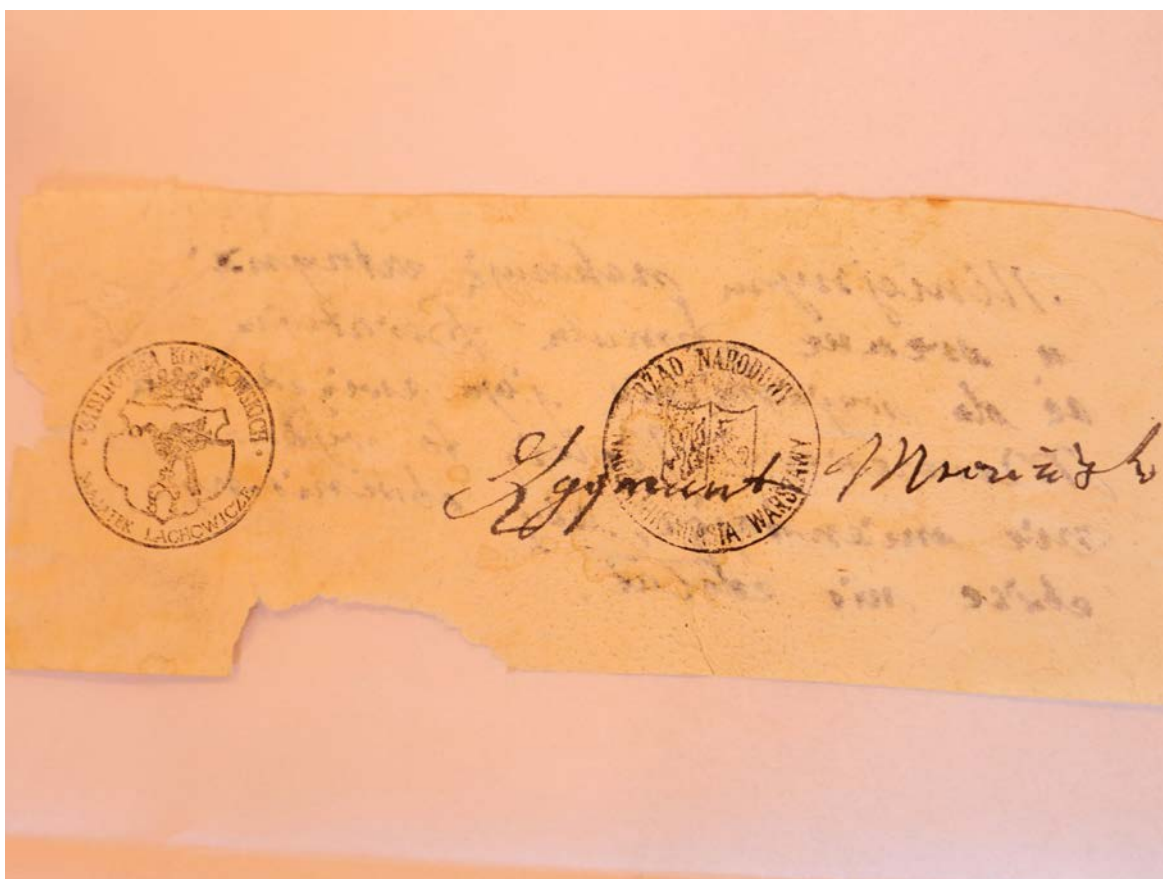
Stan grobu w 2021 r.

Stan grobu w 2015 r.

Upoważniam niniejszym Obywatela
Rogata - Ostrowskiego do odebrania dokładnych
raportów z przebiegu potyczki pod Barczewicami.
Trzeba nam koniecznie dowieść drog i sposobów
jakimi Moskwa doszła do tak ścisłych wiadomości
o naszych siłach i uzbrojeniu. -
W razie wykrycia zdrady, natychmiast podjąć niezbędne
śledztwo i niniejszą ukazać zgodnie z prawem.

do Obywatela Borowskiego

Ze względu na działania przedsiębiorstwa
za radą Obywatela, wyjątkowo powołałem do siebie
sprawczy byłekratyckich naszych posterunków, które
powierzone są i wymienione sprawiedliwie
winowajcy tam gdzie go znajdziemy.

10^{go} Kwietnia 1863

SŁAWOSZEWO

52°22'36.5"N 18°13'54.5"E
(52.376806, 18.231806)

GMINA: Kleczew

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: nieznana

na skrzyżowaniu DW263 z drogą do wsi
Sławoszewo

INSKRYPCJE:

» na pomniku od frontu (u góry):

Powstańcom
z 1863 r.
wdzięczni
Rodacy
1928

» na pomniku od frontu (na dole):

BOHATERSKIM POWSTAŃCOM
ZNISZCZONY POMNIK
PRZEZ HITLEROWCÓW
ODBUDOWALI
WDZIĘCZNI RODACY
20.7.1963.

Stan grobu w 2015 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

W grobie pochowano poległych w jednej z bitew: pod Lubomyślą, Różnową, Sławoszewem w początkach marca 1863 r. lub pod Ślesinem (Mikorzynem) 22 marca 1863 r. W dniu

9 września 1928 r. odsłonięto pierwszy pomnik, zniszczony następnie przez hitlerowców w 1939 r. Obecny wystawiono w 1963 r. W 2010 r. zbudowano ogrodzenie i nasadzo-
no krzewy, a 3 lata później dodano tablicę in-
formacyjną¹⁵⁴.

SŁUPCA

52°23'19.5"N 18°25'016"E
(52.388750, 18.417111)

GMINA: Słupca

POWIAT: słupecki

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 3

Cmentarz Parafii pw. św. Wawrzyńca
w Słupcy

INSKRYPCJE:

śp
Ks. Atanazy KARWOWSKI
Kapel. wojsk. powst. 1863.
przeżył lat 32.
Młodzież harcerska.

INFORMACJE DODATKOWE:

Karwowski Atanazy – zmarł 15 lipca 1863 r. w wyniku ran poniesionych 7 lipca 1863 r. pod Grzybkowem (gm. Słupca, pow. słupecki); był kapelanem powstańczym¹⁵⁵.

Stan grobu w 2015 r.

SOMPOLNO

52°23'25.5"N 18°30'46.3"E
(52.390417, 18.512861)

GMINA: Sompolno

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 6

Cmentarz Parafii pw. św. Marii
Magdaleny w Sompolnie

INSKRYPCJE:

» na tablicy po lewej stronie:

**POWSTAŃCOM
1863 R.**

» na płycie nagrobnej:

**POWSTAŃCOM z 1863
JÓZEF BIEŻYŃSKI
CIEŚLIŃSKI
WITOLD GROMKIEWICZ
MAKOWSKI
JÓZEF ORŁOWSKI
LUCJAN ZABOROWSKI
SPÓŁECZEŃSTWO
SOMPOLNA**

INFORMACJE DODATKOWE:

Pierwotnie na mogile stał brzozyowy krzyż. Pochowano w niej powstańców poległych w bitwie z Rosjanami pod Ruszkowem (gm. Wierzbinek, pow. koniński) 10 kwietnia 1863 r. Wśród nich znaleźli się:

- » Bieżyński (Bieżański) Józef – lat 44, urodził się w m. Zeroga(?), syn Jana Nepomucena i Antoniny (z d. Marchocka), zam. w Lipnie(?), żonaty z Michaliną (z d. Cieślińska)¹⁵⁶;
- » Cieśliński (Olesiński);

- » Gronkiewicz (Gromkiewicz) Witold – lat 21, syn Jana i Eleonory (z d. Jankowska), zam. w Kowalu (pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie)¹⁵⁷;
- » Makowski;
- » Orłowski Józef Napoleon – urodził się 31 grudnia 1841 r. w m. Różopole (ob. Półwiosek Lubstowski, gm. Ślesin, pow. koniński), syn Antoniego i Modesty (z d. Strzeszewska)¹⁵⁸, zm. 12 maja 1863 r. w Sompolnie¹⁵⁹;
- » Zaborowski Lucjan – urodził się 5 stycznia 1835 r. w m. Zalew (gm. Lutomiersk, pow. pabianicki, woj. łódzkie), syn Józefa i Pelagii (z d. Otocka)¹⁶⁰, żonaty z Walentyną (z d. Radziwińska)¹⁶¹.

Zdjęcie archiwalne (zasób WUW)

Stan grobu w 2015 r.

Stan grobu w 2021 r.

STAWISZYN

51°54'51.7"N 18°06'32.8"E
(51.914361, 18.109111)

GMINA: Stawiszyn

POWIAT: kaliski

RODZAJ OBIEKTU: grób indywidualny

LICZBA POCHOWANYCH: 1

Cmentarz Parafii pw. św. Bartłomieja
Apostoła w Stawiszynie

INSKRYPCJE:

✝ Ś. P.

Józef
BOROWSKI
ZAMORDOWANY w CZASIE
POWSTANIA STYCZNIOWEGO
w 1863r.

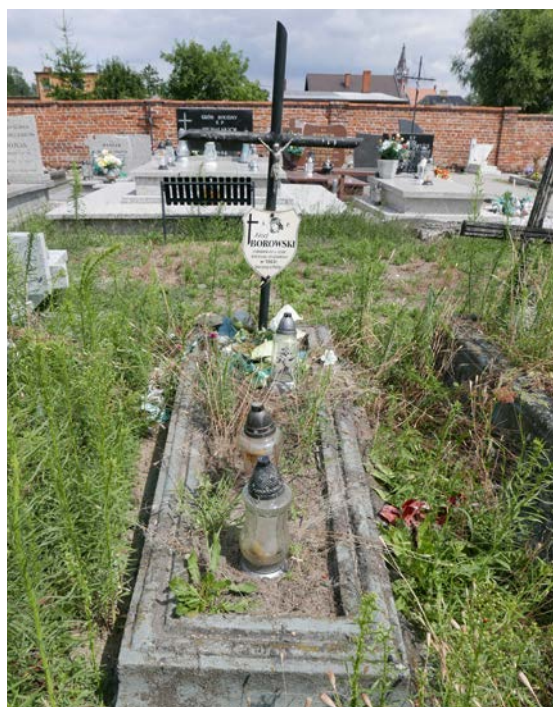
Spoczywaj w Pokoju

Stan grobu w 2015 r.

INFORMACJE DODATKOWE:

Borowski Józef był młynarzem; został stracony przez powieszenie przez Rosjan 29 grudnia 1863 r. za dostarczanie powstańcom koni¹⁶². W momencie śmierci miał niespełna 20 lat. Pierwotnie pochowany w miejscu egzekucji, został potajemnie przeniesiony przez rodzinę na cmentarz¹⁶³. W miejscu wykonania wyroku pozostał krzyż, który zniszczyli Niemcy podczas II wojny światowej. W obecnym (2022) roku planowana jest przebudowa obiektu z wykorzystaniem środków finansowych Wojewody Wielkopolskiego.

SZYMANOWICE

52°03'24.5"N 17°44'40.0"E
(52.056806, 17.744444)

GMINA: Gizałki

POWIAT: pleszewski

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 9-11

Cmentarz Parafii pw. św. Jana
Chrzciela w Szymanowicach

INSKRYPCJE:

» u góry:

POLSKO
ABYŚ ZMARTWYCHWSTAWAŁA
ODDALIŚMY ŻYCIE
POWSTAŃCY 1863

» na dole:

DOM.
BOLESŁAW
GWAROŃSKI
ur. w Wilnie
zm. 1910

INFORMACJE DODATKOWE:

W grobie spoczywają: weteran powstania styczniowego Bolesław Andrzej Gawroński oraz około 10 powstańców (z Henrykiem Soudeixem na czele), poległych w bitwie z Rosjanami 15 lipca 1863 r. pod Rudą Wieczyńską¹⁶⁴. Pierwotnie insurgentów pochowano na miejscu bitwy (z tej mogiły pozostał krzyż przy drodze Kalisz-Września), następnie przeniesiono ich na cmentarz w Szymanowicach. W 1983 r. grób był murowany ze szklaną tablicą z napisem: „BOHATERZY / Powstania Styczni / -wego 1863 r.”. W 1992 r. prochy poległych ekshumowano do grobu Bolesława Gawrońskiego¹⁶⁵, weterana z 1863 r.*

Stan grobu w 2015 r.

34 - 1 - 2

sygnatura

Szymanowice

miejsowość

Tablica nagrobna

treść fotografii

Lucjan Kłonica 5.09.1983.

autor i data fotografii

numer negatywu

uwagi

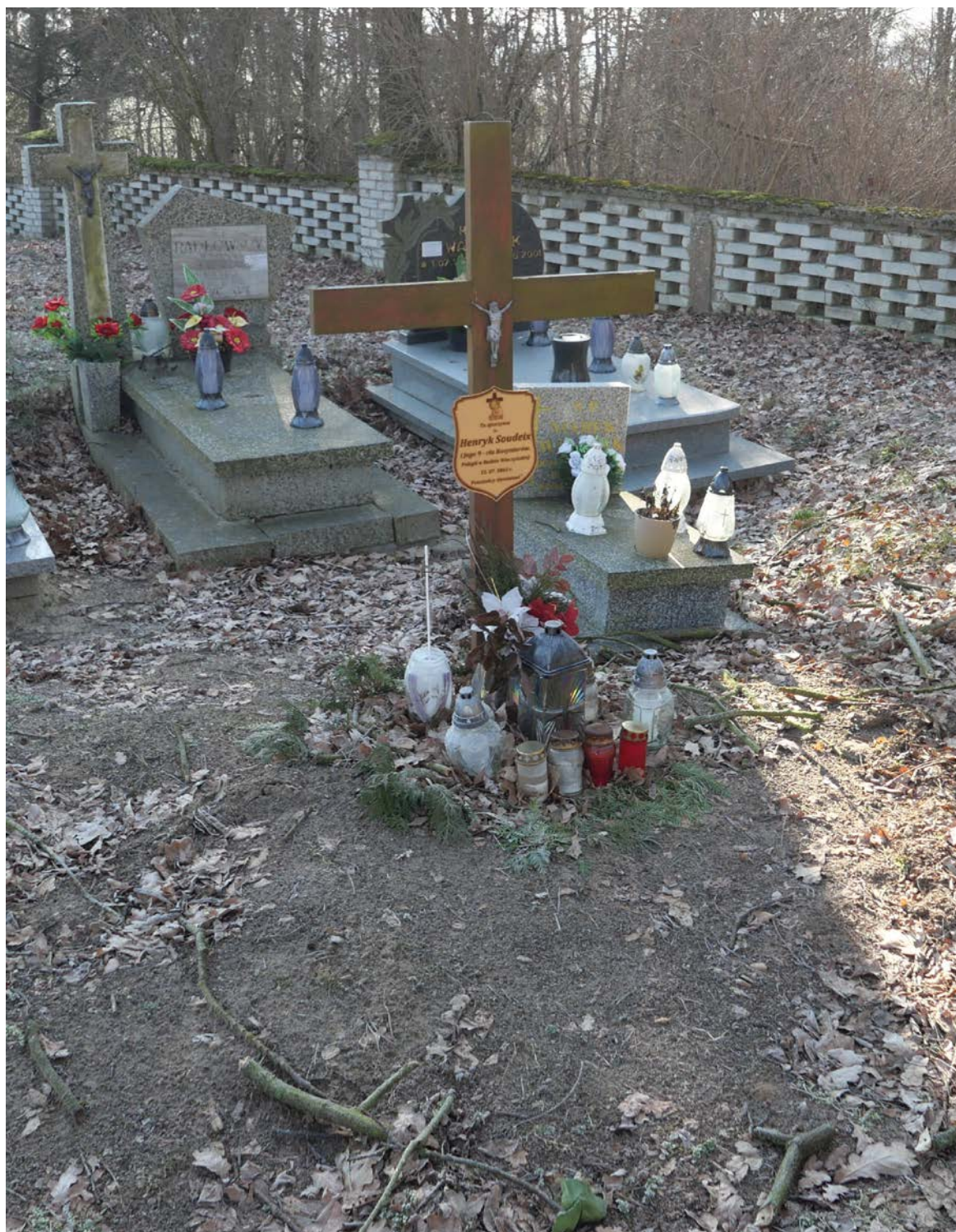
Karta ewidencyjna mogił powstańców styczniowych na cmentarzu w Szymanowicach, fot. Lucjan Kłonica, 5.10.1983 r (źródło: APK, WOKOPWiM, sygn. 11/1118/0/-/88, sygn. karty: 84/34, k. 2)

*Z dużą dozą prawdopodobieństwa należy stwierdzić, że właściwym miejscem pochówku poległych powstańców jest nieoznaczona mogiła położona w dalszej części cmentarza. Według najnowszych ustaleń dokonana w 1992 r.

ekshumacja miała jedynie symboliczny charakter. W związku z tym toczy się obecnie postępowanie, którego celem ma być ostateczne ustalenie, który z obiektów ma charakter grobu wojennego.

Pierwotne miejsce pochówku powstańców na cmentarzu w Szymanowicach

D[owódz]l-two Okręgu Generalnego Łódzkiego
Urząd Opieki nad Grobami Wojskowymi.
L. dz. 300¹⁶⁶

Łódź, dnia 9.VI.1921 r.

Do
Starostwa Słupeckiego

Ministerstwo Spraw Wojskowych, Sekcja Wyznań Niekatolickich i Op[iekil.n]lad].
Gr[obami].Wojen[nymi]. pismem z dnia 3 czerwca r[okul. b]ieżącego. L.4672, poleciło
tut[ejszemu]. Urzędowi, ażeby nadesłać dokładne informacje o istniejących w O[kręgu
l.G[eneralnego.L[Łódzkim]. grobach, poległych powstańców w latach 1831, 1848 i 1863
i sporządzić szkice, zaopatrzone uwagami o stanie w jakim groby te obecnie się
znajdują.-

Wobec powyższych danych, Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi uprasza Starostwo
o polecenie podwładnym mu organom, żeby zebrały wyżej wspomniane informacje. Przy
zbieraniu tych informacji, należy zwrócić szczególną uwagę, na rozsiane po lasach
i polach, a zupełnie zaniedbane lub zapomniane mogiły, orjentując się według wskazań
miejscowej ludności.

O nadesłanie tych informacji Urząd uprasza w jaknajkrótszym czasie.

Naczelnik Urzędu Dąbrowski
Urz[ędnik].W[ojskowy].Xr[angi]

URZĄD GMINY
„SZYMANOWICE”
5 NOV. 1921 Otrzym.
Nr. 535¹⁶⁷

Star[ostwo] Słupca gmina Szymanowice 1921 r.

W odpowiedzi na okólnik Starostwa Słupeckiego w sprawie grobów poległych powstańców
wyd[anego]. dn[ia]. 14-VI-1921 l. 2424/II.S. zaznaczam iż stary parafianin ze wsi
Szymanowic Łoziński zeznaje czego był świadkiem w czasie powstania (1863r) gdy
sieczone pierwsze żyto. W Rudzie gm. Szymanowice zginęło 3 powstańców. Jeden z nich
francuz, gdy się schował w stawku, żołnierz rosyjski strzelił mu w głowę; drugi został
zabity w sadzie dworskim, trzeci na tak zw. Półku. (Czwarty ranny obok mostku od
Strony Szymanowic niedaleko dawnego szynku - przyszedł do siebie).

We Wronowie (też gminy) zginęło siedmiu. Wszyscy leżą pochowani w jednym wspólnym
grobie na cmentarzu w Szymanowicach na wschód od kaplicy (więcej ku południowi) bliżej
granicy cmentarzowej; miejsce mniej-więcej oznaczone czterema małymi drewnianymi
klinami świeżo wbitymi w ziemię. Dotąd nie ma żadnej odznaki w tym miejscu któraby
świadczyła o bohaterach, w tym miejscu są dzisiaj późniejsze groby porośnięte trawą.
Pożądane jest, aby w tym miejscu stanął jakiś pomniczek, tak też projektowano za
czasów rosyjskich.

Zebrał
Ks. Władysław Ulatowski
wikariusz.

ŚLESIN

52°22'36.1"N 18°18'32.3"E
[52.376694, 18.308972]

GMINA: Ślesin

POWIAT: koniński

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: 7

Cmentarz Parafii pw. św. Mikołaja
i Dobrego Pasterza w Ślesinie

INSKRYPCJE:

» u góry:

Ś.P
JÓZEF MILEWSKI
UR. 11 MAJA 1800 R.
✠ 22 STYCZNIA 1875 R.
I SYN JEGO
CELESTYN MILEWSKI
UR. 6 KWIECZNIA 1842 R.
✠ 10 MAJA 1863 R.

» na dole:

O PRACOWNIKU, W ŻYCIA PEŁNYM TRUDU,
ODDANY CAŁKIEM PRZEZ CZYNY I CHĘCI
DLA DOBRA BLIŹNICH, DLA BIEDNYCH DLA LUDU,
SPOKÓJ TWEJ DUSZY! CZEŚĆ TWEJ PAMIĘCI,
I CELESTYNIE COŚ SZEDŁ OJCA TOREM,
A MŁODE ŻYCIE ODDAŁEŚ W OFIERZE...
NIECH PRZESZŁOŚĆ WASZA BĘDZIE DLA NAS WZOREM
A DUCHY WASZE NIECH NIEBO ZABIERZE.

Zdjęcie z okresu międzywojennego - Grób Celestyna Milewskiego poległego w bitwie pod Nową Wsią na cmentarzu w Ślesinie, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 240)

się stało, i dobrym siwem na przyszłość. [Od czasu Pławie i walk Lubomirskiego, a piękne nasze równiny nie były świadkami tyle heroicznego poświęcenia i przelewu krwi z sprawę narodową. Z ciężko rannych raz po raz przybywa nowa mogiła. Niedawno ze Słomkowa odprowadzono na cmentarz ślesieński zwłoki jednego z najzaciewniejszych i najzdolniejszych młodzieńców ziemi naszej. Celestyn Milewski, syn powszechnie szanowanego obywatela z konińskiego powiatu, ulubieniec młodzieży uniwersyteckiej w Berlinie i Wrocławiu z którymi kolegował, i od których wysoko był ceniony, po dwutygodniowych mękach oddał w ofierze życie i pozostawił po sobie głęboki żal u wszystkich, co go znali. W potyczce pod Nową wsią, jako ochotnik wybiega przed szeregi i wzywa kolegów do przyłączenia się, aby wspierać już walczący oddział Jouncka, kiedy przyrzucą się do sztucera ażeby pierwszy strzał wysłać w szeregi moskiewskie, przed ściąganiem cyngla kula w piersi go ugadza i po kilkutygodniowej chorobie życie mu odbiera. Herbst, Tułodziecki, wkrótce po nim, w tym samym łomu, [mimo najstaranniejszej opieki, chlubnie żywota dokonali.

Fragment artykułu z opisem śmierci C. Milewskiego, „Dziennik Poznański” 1863.06.03 r5 nr 124, s. 2 [Biblioteka Kórnicka PAN, www.bcpoznan.pl]

INFORMACJE DODATKOWE:

W mogile spoczywają powstańcy zmarli z ran odniesionych w bitwach pod Mikorzynem 22 marca 1863 r. i Nową Wsią 26 kwietnia 1863 r., a wśród nich:

- » Milewski Celestyn – urodził się 6 kwietnia 1842 r., był synem Józefa (11 maja 1800 r.–22 stycznia 1875 r., właściciela majątku Mikorzyn) i Konstancji (z d. Wierzchlejska); ranny śmiertelnie pod Ignacem 8 maja 1863 r., zmarł 10 maja 1863 r. w Słomkowie.

Pozostali pozostają nieznanymi¹⁶⁸.

Stan grobu w 2015 r.

Mikorzyn¹⁶⁹

Działo się to w Ślesinie dnia ósmnastego / trzydziestego marca tysiąc ósmset sześćdziesiątego trzeciego roku o godzinie wpół do siódmej popołudniu. Stawili się Franciszek Grzelak, komornik rolny lat trzydzięści, i Błażej Bandowski, wódarz dworski lat 30 sześć mający, obydwaj w wsi Mikorzynie zamieszkali. I oświadczyli iż dnia dziesiątego marca / dwudziestego drugiego / roku bieżącego o godzinie siódmej z rana przywieziono do wsi Mikorzyna z placu bitwy czterech zabitych powstańców potyczce z wojskami rosyjskimi w lasach kazimierskich zaszczej; poległych z imienia i nazwiska i zamieszkania nieznanych, w wieku około lat dwadzieścia cztery, osiemnaście, dwadzieścia sześć i dwadzieścia dwa mieć mogących. Po przekonaniu się naocznie podpisanego o zejściu powyższych czterech osób, akt ten przeczytany stawającym i przez nas tylko podpisany, gdyż świadkowie oświadczyli, że pisać nie umieją.

Xiądz Wiktor Piński Urzędnik Cywilny Ślesieński.

Biskupie¹⁷⁰

Działo się mieście Ślesinie dnia / dwudziestego piątego marca / szóstego kwietnia tysiąc ósmset sześćdziesiątego trzeciego roku o godzinie piątej po południu. Stawili się Antoni Gniazdowski, rządcą Biskupia lat sześćdziesiąt mający, i Bartłomiej Lewandowski, karbowy lat czterdzieści dwa mający, i oświadczyli iż w tejże wsi dnia wczorajszego o godzinie dziesiątej rano przed południem umarł Adam Tuszyński / kawaler / ranny w potyczce, lat trzydzięści mający na teraz w Biskupiu zostający, pochodzący z Wielkiego Xięstwa Poznańskiego z miejsca urodzenia i z imion swych rodziców niewiadomych. Pozostawił podobno rodziców. Osoby tym aktem objęte są katolikami. Po przekonaniu się naocznie podpisanego o zejściu Adama Tuszyńskiego, akt ten przeczytany i przez pierwszego świadka podpisany, gdyż drugi świadek pisać nie umie.

Xiądz Wiktor Piński Urzędnik Cywilny Ślesieński.

No 45.

Góry (las)¹⁷¹

Działo się w Przedczu dnia dziewiątego maja tysiąc ósmset sześćdziesiątego trzeciego roku o godzinie trzeciej z południa. Odebrawszy dziś reskrypt Sądu Policji Prostej Okręgu Łęczyckiego z dnia wczorajszego za Numerem trzystą czterdziestym ósmym wzywający o spisanie aktu zejścia człowieka nieznanego w lesie Góry nieżywo znalezionej z wsi Rybna Powiatu Włocławskiego pochodzącego podpisany natychmiast zawezwał Wójta Gminy Przedecz o dostawienie świadków znających tego człowieka. Stawili się więc Bogumił Muth, kowal lat czterdzieści dwa, i Wojciech Szmagaj, rolnik lat czterdzieści sześć liczący, obadwa z Rybna, oświadczając, iż znaleziony nieżywo w dniu trzecim maja roku bieżącego w lesie Góry pod Przedczem człowiek jest Jan Marcin Kienitz, uczeń kowalski z Rybna, lat dwadzieścia cztery liczący, młodzian, syn Krzysztofa byłego kowala i Ewy niewiadomej z domu zmartych, niewiadomy z miejsca urodzenia. Akt ten stawającym, niepiszącym, przeczytanym został.

[podpis nieczytelny]

Jednogłośnym zelanem
 W. ercenki W. Łade nasupek,
 kara ma być adekwatna
 do winy i zgodna z duchem
 naszych ustaw.
 Za Marynki
 Maryn

Obywatelu Generale
 Mając upoważnienie dane mi przez Rząd Narodowy,
 wyrażę się co do wszelkich spraw wojskowych, na ziemi
 ruskiej rozpraszających się, postanowitem prosić
 o to byś wezwał uprzejmie i czynności które
 doświadczenie będzie. Doświadczenie jest jako że
 i jego była mnie szczególną stacją
 spólna praca dla Ojczyzny dla godnie on
 w Warszawie
 Obywatel Józef Piłsudski

Upoważniam niniejszym Obywatela
Rogata - Osbornskiego do odebrania dokładnych
raportów z przebiegu potyczki pod Baranowicami.
Trzeba nam koniecznie poznać drogę i sposoby
jakimi Moskwa doszła do tak ścisłych wiadomości
o naszych siłach i uzbrojeniu. -
W razie wykrycia zdrady, natychmiast podjąć niezbędne
śledztwa i winowajcę ukarać zgodnie z prawem.

GMINA: Koźminek

POWIAT: kaliski

RODZAJ OBIEKTU: grób zbiorowy

LICZBA POCHOWANYCH: ok. 13

Cmentarz Parafii pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty w Koźminku

INSKRYPCJE:

» na płycie pionowej:

**TU SPOCZYWAJĄ
POWSTAŃCY STYCZNIOWI
POLEGLI POD KOŹMINKIEM
4 LISTOPADA 1863 R.**

» na płycie wierzchniej:

**ŚP
STANISŁAW BUCZYŃSKI Z TURKU, LAT 20
WOJCIECH KORYTKOWSKI Z KALISZA, LAT 21
KONSTANTY KOSTRO Z TURKU, LAT 21
WŁADYSŁAW MATYBORSKI Z TURKU, LAT 19
PRUSINOWSKI Z PYZDR, LAT 30
WENDA Z TURKU, LAT 22
JÓZEF ŻURAWIŃSKI Z INOWROCŁAWIA, LAT 26
ORAZ CO NAJMNIEJ 6 NIEZNANYCH**

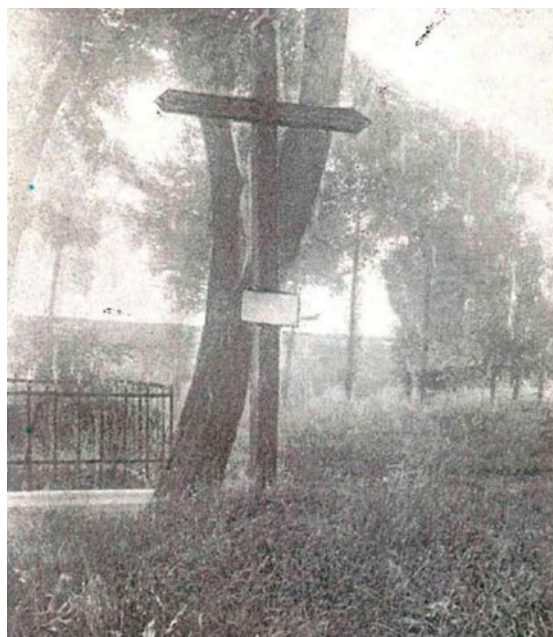
INFORMACJE DODATKOWE:

W dniu 29 października 1863 r. na polach Osuchowa koło Koźminka oddział powstańczy Wojciecha Korytkowskiego został zaskoczony przez rotę piechoty moskiewskiej i 30 kozaków i w ostatecznym rozrachunku rozbity. Lista pochowanych została umieszczona na inskrypcji nagrobnej przy okazji wymiany nagrobka z 2016 r.¹⁷²

Należy dodać, że być może pochowano w tym grobie również następujące osoby:

- » Cieślak Marcin – 26 lat, z Poznańskiego, zmarł 10 listopada 1863 r. w Koźminku¹⁷³;
- » Jucinowski Franciszek – 30 lat, z Poznania, zmarł 5 listopada 1863 r. w Koźminku¹⁷⁴;
- » Kołodziejczak Szymon – 26 lat, z Kościelnej Wsi, zmarł 13 listopada 1863 r. w Koźminku¹⁷⁵.

Według niesprawdzonych informacji w tym miejscu spoczywają również powstańcy polegli w starciu pod Żychowem koło Liskowa.

Zdjęcie z okresu międzywojennego – Mogiła powstańca Wojciecha Korytkowskiego na cmentarzu w Złotnikach, woj. łódzkie („Pomniki bojowników...”, s. 207)

W przypadku potwierdzenia tego wydarzenia łączna liczba pochowanych osiągnęłaby wówczas 30 osób. Niestety, dla tego przekazu brakuje jakichkolwiek zapisów źródłowych¹⁷⁶.

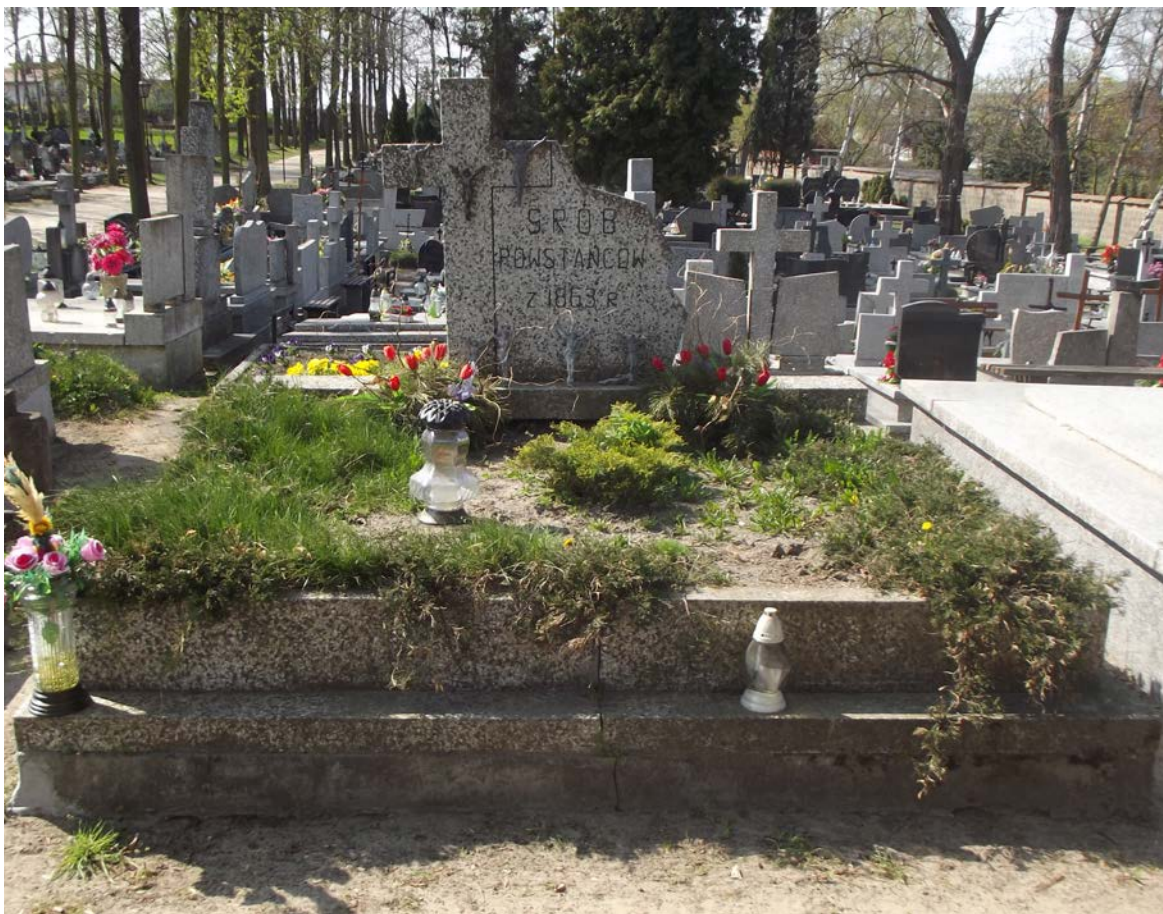
Grób został ufundowany przez parafian Koźminka. Pierwotnie miał formę ziemne-

go kopca z drewnianym krzyżem. W latach 80. XX w. został przebudowany¹⁷⁷. W 2016 r. przeprowadzono jego kolejną przebudowę ze środków Wojewody Wielkopolskiego, zastępując elementy lastrykowe granitowym nagrobkiem¹⁷⁸.

APK, Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa, sygn. 11/1118/0/-/88 (sygn. karty: 40)

Stan grobu w 2015 r.

ZAKOŃCZENIE

Ze względu na zakres terytorialny niepodległościowego zrywu z 1863–1864 r. na terenie województwa wielkopolskiego znajduje się niewielka liczba grobów wojennych powstańców styczniowych. Z pewnością jednak stanowią one wyjątkowe pomniki historii, wpisujące się w długą tradycję walk o odzyskanie niepodległości. Już sam fakt ich zachowania świadczy o ich wyjątkowej roli w budowaniu pamięci historycznej lokalnych społeczności. W przypadku przeprowadzonej przez nas ewidencji spotykaliśmy się często z sytuacjami likwidacji wielu grobów objętych ustawową ochroną. Warto przy tym podkreślić, że jedynie dla obiektów, co do których posiadamy bogaty materiał archiwalny, jesteśmy w stanie odtworzyć miejsca pochówku. W większości przypadków jest to niestety niemożliwe. Na szczęście przeprowadzone czynności badawcze do omawianego okresu nie ujawniły żadnej tego typu degradacji grobu wojennego na przestrzeni ostatnich lat. Oczywiście mowa tu o potwierdzonych miejscach pochówku. Już wcześniej zaznaczonym problemem są krzyże, tabliczki lub inne trwałe obiekty, na których umieszczono datę 1863. Wymagają one osobnego wyjaśnienia w postaci badań archeologicznych, które jednoznacznie ustalą, czy mamy do czynienia z miejscem spoczynku powstańców, czy też ze zwykłym upamiętnieniem. Obecnie w Wielkopolskim Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu prowadzimy kilka tego typu spraw.

W miejscowości Łączewna w gm. Przedecz według przekazów ma znajdować się miejsce pochówku pięciu powstańców, którzy polegli 20 listopada 1863 r. w czasie bitwy z rosyjskimi huzarami nieopodal wsi. Z początkiem ubiegłego wieku doszło w tym miejscu do wybierania piasku, które ujawniło ludzkie szczątki, jednak zakopano je ponownie. Nieco później przeprowadzono także badania georadarowe. Ich wynik uprawdopodobnia, iż mamy do czynienia z miej-

scem grzebalnym. Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu postuluje przeprowadzenie na wyznaczonym obszarze profesjonalnych badań archeologicznych, a w przypadku odnalezienia szczątków dokonanie ekshumacji i pochówku insurgentów na najbliższym terytorialnie cmentarzu. Wojewoda Wielkopolski gotowy jest na sfinansowanie całego przedsięwzięcia, aby godnie uczcić poległych powstańców, jednak władze gminy na obecnym etapie nie deklarują współpracy w realizacji przedsięwzięcia¹⁷⁹.

Kolejny obiekt wymagający dodatkowych badań zlokalizowano we wsi Korzecznik w gm. Kłodawa. Uznawany jest on w tradycji za bezimienną mogiłę poległych powstańców. Prawdopodobnie mowa tu o szczątkach insurgentów, którzy oddali życie w bitwie pod Cieplinami 10 lutego 1863 r. Z przekazów ustnych wiemy, że w okresie międzywojennym miejsce to znaczył drewniany krzyż, zniszczony następnie przez władze niemieckie w czasie II wojny światowej. Prace nad wyjaśnieniem statusu miejsca rozpoczęły się już w 2014 r. Planowano przeprowadzić w tym miejscu badania sondażowo-ekshumacyjne. Niestety likwidacja Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa wstrzymała przedsięwzięcie. W ostatnich latach Wojewoda Wielkopolski zaprosił do współpracy w tym temacie władze gminy oraz Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu. W przypadku odnalezienia szczątków ludzkich w tym miejscu zostaną one podjęte i złożone na cmentarzu parafialnym w Bierzwiennej Długiej w gm. Kłodawa¹⁸⁰. Również w Piskorach w gm. Blizanów zgodnie z przekazami ustnymi znajduje się grób nieznanego z imienia i nazwiska powstańca. W okresie międzywojennym miejsce oznaczone było drewnianym krzyżem i ogrodzone płotem. Nie ma pewności, czy obiekt uległ zniszczeniu jeszcze w czasie II wojny światowej, czy później. Wojewoda Wielkopolski zlecił w 2021 r. przeprowadzenie

Potencjalny grób powstańców styczniowych w Łączewnej (stan w 2022 r)

Okazjonalna kapliczka poświęcona pamięci powstańców styczniowych, położona w odległości około kilometra od domniemanego grobu w kierunku wsi Zbijewo (stan w 2022 r).

pierwszego etapu badań archeologicznych. Obecnie trwa drugi etap, który ostatecznie potwierdzi lub zaprzeczy pochówkowi wojennemu w tym miejscu¹⁸¹.

Podobnie prace archeologiczne na domniemanej mogile powstańczej ma przeprowadzić Gmina Koźminek w pow. kaliskim. W tym przypadku

w grę wchodzi ustalenie, czy w pierwotnym miejscu pochówku z listopada 1863 r., zlokalizowanym w lesie na Murowańcu, zachowały się jakiegolwiek szczątki nieprzeniesione do grobu wojennego na cmentarz parafialny do Złotnik. O dalszym postępowaniu w tej sprawie władze zadecydują po uzyskaniu ostatecznych efektów badań.

Domniemana mogiła wojenna w lesie na Murowańcu w gm. Koźminek

Zaewidencjonowane przez nas groby wojenne z okresu powstania styczniowego znajdują się w różnym stopniu zachowania. Niezbędne jest podjęcie działań rewitalizacyjnych tych obiektów, które ewidentnie są naznaczone upływem czasu. To wspólny wysiłek, który musi podjąć wiele instytucji i organów administracji. Ważna jest tutaj przede

wszystkim współpraca Wojewody z władzami samorządu terytorialnego. Wierzymy, że w ciągu kolejnych dwóch lub trzech lat uda się odrestaurować obiekty, które tego wymagają, a także ostatecznie rozstrzygnąć sprawy domniemanych miejsc pochówku poległych bohaterów z lat 1863–1864 zachowanych w województwie wielkopolskim.

1. J. Zdrada, *Powstanie styczniowe*, <https://muzhp.pl/pl/c/983/powstanie-styczniowe> (dostęp: 17.02.2022).
2. E. Szpak, *Bić się czy nie bić – wywiad z prof. Jerzym Zdradą o powstaniu styczniowym*, część 1, <https://muzhp.pl/pl/c/985/bic-sie-czy-nie-bic-wywiad-z-prof-jerzym-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-czesc-1> (dostęp: 18.02.2022).
3. Tamże.
4. D. Kiszczak, *Rozmowa o powstaniu styczniowym z profesorem Wiesławem Śladkowskim*, <https://www.lscdn.pl/pl/publikacje/publikacje-pozostale/3926,Rozmowa-o-powstaniu-styczniowym-z-profesorem-Wieslawem-Sladkowskim.html> (dostęp: 18.02.2022).
5. E. Szpak, dz. cyt.
6. Taże, *Bić się czy nie bić – wywiad z prof. Jerzym Zdradą o powstaniu styczniowym*, część 2, <https://muzhp.pl/pl/c/988/bic-sie-czy-nie-bic-wywiad-z-prof-jerzym-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-czesc-2> (dostęp: 21.02.2022); D. Kiszczak, dz. cyt.
7. S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983, s. 142–145; Aleksander Wielopolski na czele rządu Królestwa Polskiego, <https://muzhp.pl/pl/e/1501/aleksander-wielopolski-na-czele-rzadu-krolestwa-polskiego> (dostęp: 21.02.2022).
8. Tamże, s. 60–63.
9. Tamże, s. 84–86, 104–106; *Prof. Zdrada o powstaniu styczniowym: Wojska rosyjskie stosowały odpowiedzialność zbiorową*, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/prof-jerzy-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-wojska-rosyjskie-stosowaly> – (dostęp: 21.02.2022).
10. Organizacja zrzeszająca ziemian w Królestwie Polskim, za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwo-Rolnicze-w-Krolestwie-Polskim;3988474.html> (dostęp: 21.02.2022).
11. Przedstawicielstwo społeczności Warszawy wobec administracji rosyjskiej i nieformalna władza w mieście, za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Delegacja-Miejska;3891519.html> (dostęp: 21.02.2022).
12. S. Kieniewicz, dz. cyt., s. 146–150; *Prof. Zdrada o powstaniu...*
13. Tamże, s. 197–203.
14. Tamże, s. 206–207, 257–259.
15. J. Zdrada, *Tajemne państwo polskie 1862–1864*, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/prof-jerzy-zdrada-tajemne-panstwo-polskie-1862-1864> – (dostęp: 21.02.2022).
16. Archiwum Państwowe w Radomiu, *Zbiór afiszów, plakatów i druków ulotnych do 1939 roku*, sygn. 2679, brak strony.
17. M. Grzeszczak, *Ignacewo 1863*, Warszawa 2016, s. 7.
18. Tamże, s. 22–24.
19. *Materiały źródłowe do dziejów powstania styczniowego w zasobie archiwum państwowego w Kaliszu*, red. G. Schendler, Kalisz 2013, s. 44–45.
20. Tamże, s. 44–47, 54–55, 57.
21. Tamże, s. 58, 68–69.
22. A. Wojtkowski, *Manifestacje religijno-patriotyczne w Wielkopolsce przed powstaniem styczniowym*. „Kronika Miasta Poznania” 2013, s. 51–53.
23. A. Czubiński, *Powstanie 1863–1864 roku we wschodniej Wielkopolsce*, Poznań 1993, s. 14, 19.
24. Tamże, s. 20.
25. Urodził się w 1837 r., zmarł w 1897 r., powstaniec styczniowy związany z „czerwonymi”, zwolennik współpracy z „białymi”, za: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Awejde-Oskar;3872737.html> (dostęp: 22.02.2022).
26. A. Czubiński, dz. cyt., s. 22.
27. A. Buława, *Teoria i praktyka. Weryfikacja umiejętności dowódczych absolwentów polskiej szkoły wojskowej w Genui i Cuneo (1831–1862) podczas powstania styczniowego (1863–1864)*. „Saeculum Christianum” 2015, t. XXII, s. 207–209.
28. M. Samp, *Branka, czyli jak Polacy byli siłą wcielani do armii carskiej*, <https://kronikidziejow.pl/porady/branka-czyli-jak-polacy-byli-sila-wcielani-do-armii-carskiej/> (dostęp: 28.02.2022).
29. Archiwum Główne Akt Dawnych, *Organizacja Narodowa Powstania Styczniowego*, sygn. 6, brak strony.
30. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 34–35.
31. A. Czubiński, dz. cyt., s. 26–28.
32. *Ludwik Mierosławski: Antybohater powstania styczniowego?*, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/ludwik-mieroslowski-antybohater-powstania-styczniowego> – (dostęp: 18.02.2022); K. Zwoliński, *Pierwszy dyktator powstania styczniowego. „Generał klęska”, który nie rozumiał wojny partyzanckiej*, <https://tygodnik.tvp.pl/58056365/pierwszy-dyktator-powstania-styczniowego-general-klaska-ktory-nie-rozumial-wojny-partyzanckiej> (dostęp: 18.02.2022).
33. *Pomnik powstańców styczniowych w Krzywosądku gm. Dobry, pow. Radziejów*, <http://www.odznaka.kuj-pom.bydgoszcz.pttk.pl/opisy/4/krzywosa.htm> (dostęp: 18.02.2022); A. Czubiński, dz. cyt., s. 28.
34. T. Gąsowski, *Bitwa pod Nową Wsią (21 lutego 1863)*, <https://twojehistoria.pl/encyklopedia/leksykon-bitew/bitwa-pod-nowa-wsia-21-lutego-1863/> (dostęp: 18.02.2022).
35. J. Krzywaźnia, *Bitwa powstania styczniowego pod Kuźnicą Grabowską*, <https://dzieje.pl/historie/materialy/bitwa-powstania-styczniowego-pod-kuznica-grabowska-wasze-historie> (dostęp: 18.02.2022).
36. *Pamięci powstańców styczniowych. Myszaków*, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/30212,myszakow-pamieci-powstancow-styczniowych.html> (dostęp: 18.02.2022); M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 54–55.
37. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 58–59; A. Czubiński, dz. cyt., s. 29.
38. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 59–66; A. Czubiński, dz. cyt., s. 29–30; M. Rajecki, *Bitwa pod Mieczownicą, Parafia Rzymsko-Katolicka p.w. Podwyższenia Krzyża w Giewartowie* 1993.
39. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 67–69, 73.
40. Tamże, s. 80–92; „Dziennik Poznański” 27 marca 1863 r., nr 70, s. 4.
41. A. Czubiński, dz. cyt., s. 40–45; M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 115–116.
42. A. Czubiński, dz. cyt., s. 46; M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 125; „Dziennik Poznański” 30 kwietnia 1863 r., nr 98, s. 2.

43. A. Czubiński, dz. cyt., s. 47–48; M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 127–129.
44. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 144–149.
45. Tamże, s. 149–162; A. Czubiński, dz. cyt., s. 51–53.
46. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 162–190.
47. A. Czubiński, dz. cyt., s. 64–66.
48. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 195–196; „Dziennik Poznański” 4 czerwca 1863 r., nr 125, s. 2–3.
49. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 197–198.
50. Tamże, s. 201–208; A. Czubiński, dz. cyt., s. 67–68.
51. Z. Gawarecki, *Bitwa pod Ignacem i odwrót z pod Kleczewa*, Lwów 1905, s. 6–15.
52. A. Czubiński, dz. cyt., s. 69–76; M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 223.
53. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 223–226.
54. Tamże, s. 231–234; „Dziennik Poznański” 31 marca 1864 r., nr 74, s. 1.
55. S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913; A. Czubiński, dz. cyt., s. 108–109.
56. M. Grzeszczak, dz. cyt., s. 231–234; „Dziennik Poznański” 31 marca 1864 r., nr 74, s. 238–239.
57. P. Patora, *Jarosław Kita: Skutki powstania styczniowego były straszliwe [WYWIAD]*, „Dziennik Łódzki” 27 stycznia 2013 r., <https://dzienniklodzki.pl/jaroslaw-kita-skutki-powstania-styczniowego-byly-straszliwe-wywiad/ar/747877> (dostęp: 25.02.2022); *Powstanie styczniowe 1863: Polaków dotknęły liczne represje*, „Dziennik Gazeta Prawna” 22 stycznia 2019 r., <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1393844,powstanie-styczniowe-1863-polacy-i-represje.html> (dostęp: 25.02.2022); A. Czubiński, dz. cyt., s. 109; *Konsekwencje i dziedzictwo powstania styczniowego*, <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/konsekwencje-i-dziedzictwo-powstania-styczniowego/> (dostęp: 26.02.2022).
58. K.M. Kaźmierczak, *Wielkopolska była zapleczem powstania styczniowego*. „Głos Wielkopolski” 25 stycznia 2013 r., <https://gloswielkopolski.pl/wielkopolska-byla-zapleczem-powstania-styczniowego/ar/747587> (dostęp: 28.02.2022).
59. *Weterani 1863 r. i tradycja Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej*, Kancelaria Senatu Biuro Analiz Dokumentacji. Opracowania tematyczne OT-626, styczeń 2014, s. 10, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/57/plik/ot-626.pdf> (dostęp: 26.02.2022).
60. Tamże, s. 11.
61. Tamże, s. 14–15.
62. Tamże, s. 19–20, 21.
63. K. Kaźmierczak, dz. cyt.
64. *Weterani 1863 r. ...*, s. 34.
65. *Rocznica specjalnej troski. Władze PRL wobec obchodów mrocznicy Powstania Styczniowego w 1963 r.*, 16 czerwca 2013 r., <https://wpolityce.pl/polityka/159842-rocznica-szczegolnej-troski-wladze-prl-wobec-obchodow-rocznicy-powstania-styczniowego-w-1963-roku> (dostęp: 28.02.2022).
66. *Obchody 150 rocznicy Powstania Styczniowego w Poznaniu*, 15.01.2013 r., <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/obchody-150-rocznicy-powstania-styczniowego-w-poznaniu> (dostęp: 28.02.2022); *Powstanie 1863 we Wschodniej Wielkopolsce w materiałach archiwalnych Archiwum w Poznaniu Oddział w Koninie – wystawa czasowa*, <http://poznania.gov.pl/powstanie-1863-r-we-wschodniej-wielkopolsce-w-materialach-archiwalnych-archiwum-panstwowego-w-poznaniu-oddzial-w-koninie-wystawa-czasowa/> (dostęp: 28.02.2022); *Rocznica wybuchu Powstania Styczniowego. Uroczystości w Warszawie z udziałem Wicemarszałek Sejmu*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4B3B6654501FA63EC12587D1006195EF> (dostęp: 28.02.2022).
67. Licencja: Levy PL, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons.
68. *Tobie, Polsko, na śmierć i na życie! Mogiły Powstańców Wielkopolskich poległych i zmarłych w latach 1918–1920*, red. A. Pleskaczyński, Poznań–Warszawa 2018.
69. B. Biegała, s. Józefiak, *Za Boga i Ojczyznę. Przewodnik po miejscach spoczynku Wielkopolan poległych w latach 1918–1921*, Poznań 2020.
70. A. Koszowy, A. Siwek, A. Wicka, *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca Pamięci*, t. I, Warszawa 2013, s. 4.
71. *Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych* (Dz.U. z 2018 r. poz. 2337).
72. *Groby wojenne*, <https://www.poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne>.
73. A. Koszowy, A. Siwek, A. Wicka, dz. cyt., t. III, Warszawa 2013.
74. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, *Miejsca pamięci powstania styczniowego na terenie powstańczego województwa kaliskiego*, Kalisz 2013.
75. *Pomniki bojowników o niepodległość 1794–1863*, red. prof. Henryk Mościcki, Wydawnictwo Ministerstwa Robót Publicznych, Warszawa 1929.
76. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Bierzwienna (powiat kolski)*, 1863 r., sygn. 54/727/0/-/51, nr. aktów 22–25.
77. *Księga chrztów Parafii pw. św. Jana w Warszawie*, 1841 r., wpis nr 533, za: <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=8&zs=9233d&sy=135&kt=3&skan=531-534.jpg#zoom=1&x=1388&y=52> (dostęp: 28.02.2022).
78. J. Kowalski, T. Paciorek, *Nieznana relacja francuskiego oficera o bitwach pod Nową Wsią i Brdowem*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2014 r., z. 31, s. 104–134; D. Matysiak, *Na tropie Juncka*, http://www.idam.pl/skany/na_tropie_juncka.pdf (dostęp: 20.04.2022); T. Swat, *Gloria victis. Mogiły poległych z okresu Powstania Styczniowego 1863–1864 roku na ziemiach polskich*, Pruszków 2004.
79. A. Koszowy, A. Siwek, A. Wicka, T. Zachara, *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca pamięci*, t. II, Warszawa 2013, s. 197.
80. R. Tomczak, *Księgi stanu cywilnego parafii rzymskokatolickich jako źródło do dziejów powstania styczniowego w Wielkopolsce*. „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego »Gniazdo«” 2015 r., s. 48.
81. APP, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Wojciecha Poznań*, 1843 r., sygn. 53/3464/0/1/32, wpis nr 105.
82. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Brdów (pow. kolski)*, 1863 r., 54/731/0/6.1/80, k. 33–38; *Wielkopolanie polegli w powstaniu styczniowym 1863–1864 na podstawie „Imionospis poległych i straconych ofiar powstania 1863 i 1864” Hipolit Stupnicki Lwów 1865*, red. B. Kuliberda, www.wtg-gniazdo.pl (dostęp: 2.01.2022); J. Kowalski, *Powstanie styczniowe widziane z Kórniku*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2014 r., t. XXXI, s. 65–94; J. Kowalski, T. Paciorek, dz. cyt. (autorzy ustalili, że wśród poległych nie było Francuzów: Lespinasse i du Loreau, zob. s. 120–121).
83. Bywa również wymieniany jako poległy pod Ignacem 8 maja 1863 r.

84. P. Maluśkiewicz, *Miejsca upamiętnienia powstania styczniowego w obecnym województwie konińskim*. „Kronika Wielkopolski” nr 4(67): 199; T. Swat, dz. cyt.
85. P. Maluśkiewicz, dz. cyt.
86. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Dobroszów (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/744/0/-/47, akty nr 8–54.
87. T. Żychliński, *Wspomnienia z 1863 r.*, Poznań 1888, s. 128.
88. Z. Kolumna, *Pamiętka dla rodzin polskich*, cz. 2, Kraków 1868, s. 285–286; M. Grzeszczak, *Akta zgonów parafii rzymskokatolickich jako źródło do badań nad powstaniem styczniowym*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. II, Konin 2015, s. 159–160.
89. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 28–29.
90. T. Swat, dz. cyt.
91. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 33.
92. W księdze zgonów parafii Lipe pod datą 30 maja figurują informacje o zwłokach nieznanymi mężczyzn w wieku 19–32 lata, odnalezionych przez różne osoby w Piskorach, Wypalankach Lipeckich, Zaroślach Lipeckich i Jarantowie – czyli w regionie, w którym operował oddział powstańczy. Bezpośrednie powiązanie ich śmierci z powstaniem styczniowym wymaga jednak dodatkowych badań źródłowych; zob. APP, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Lipe (pow. kaliski)*, 1863 r., sygn. 53/3670/0/-/39, wpisy nr 3–7. Miejsce pochówku opisywanych osób nie udało się ustalić.
93. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 34.
94. Tamże.
95. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Księgi metrykalne parafii Św. Wojciecha w Grodźcu*, 1800–1890, księgi zmarłych, łac., 511913/1, wpis nr 15.
96. APPOK, *Starostwo Powiatowe w Słupcy*, sygn. 54/7/0/10/553 [Wykazy mogił uczestników powstań], k. 15–16.
97. L. Michalska-Bracha, *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów*, Kielce 2003, s. 210.
98. K. Płachciński, *Władysław Rubach (1843–1921) – rys biograficzny*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. 2, s. 181–187.
99. K. Płachciński, *Bitwa pod Ignacem 8 maja 1863*, tamże, s. 160–164.
100. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 36–37.
101. Zestawienie zbiorcze na podstawie: APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Lubstów (pow. kolski)*, 1863 r., sygn. 54/780/0/6.1/59, akty nr 35–42, 44, 45, 47, 49, 50, 52; T. Żychliński, dz. cyt.; *Pamiętka dla rodzin polskich...; Wielkopoleanie polegli w powstaniu styczniowym...; P. Wyskota Zakrzewski, Pamiętnik Wielkopolskiego Powstania z 1863 roku*, Poznań 1934.
102. M. Grzeszczak, *Akta zgonów...*, s. 168–169.
103. W powiecie tureckim; zob.: tamże, s. 167.
104. Tamże, s. 170.
105. Tamże, s. 166.
106. Tamże, s. 168.
107. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Księgi metrykalne parafii w Kleczewie*, gmina Kleczew, 1863 r., księgi zmarłych, sygn. 511173/6, wpis nr 42.
108. Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sadlno*, 1863 r., Zbiorcze akta zgonów, sygn. 71/236/0/-/14, wpis nr 33.
109. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kazimierz Biskupi (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/763/0/6/63, wpisy nr 12–15 (wszyscy zapisani jako NN).
110. Tożsamość, jak i okoliczności śmierci pochowanych są niepewne, na co wskazał M. Jarecki w swojej książce *Bitwa pod Mieczownicą...* z 1993 r. (s. 12).
111. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 113.
112. W księdze zgonów parafii w Kazimierzu Biskupim (APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kazimierz Biskupi (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/763/0/6/63) pod nr. 18–19 zapisano śmierć 2 nieznanymi mężczyzn w wieku 16 i 22 lata w miejscowości Wygoda (zaledwie ok. 1 km od Kleczewa, w granicach gminy Kazimierz Biskupi), których miejsce pochówku pozostaje nieznane.
113. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Księgi metrykalne parafii w Kleczewie*, gmina Kleczew, 1863 r., księgi zmarłych, sygn. 511173/6, wpisy nr 47–80.
114. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Konin*, 1863 r., sygn. 54/855/0/-/24, wpis nr 87.
115. W akcie zgonu znajduje się adnotacja „głuchoniemny” (Archiwum Diecezjalne we Włocławku, sygn. 511173/6, wpis nr 54).
116. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 49.
117. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Gosławice (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/750/0/-/50, wpis nr 13.
118. P. Maluśkiewicz, dz. cyt.
119. *Tarejwo Maksymilian (1834–1864)*, <http://www.powazkikonina.lm.pl> (dostęp: 2.01.2022).
120. P. Maluśkiewicz, dz. cyt.
121. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 60–61.
122. APPOK, *Starostwo Powiatowe w Słupcy*, sygn. 54/7/0/10/553 [Wykazy mogił uczestników powstań], k. 5.
123. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Łądek (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/776/0/-/109, wpisy nr 36–38.
124. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 67; J. Nowiński, *Ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej i powstańcza mogiła – dwie pamiątki patriotyczne w dawnym opactwie w Łądzie nad Wartą*. „Seminare” 2009, nr 26, s. 325–337.
125. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Licheń (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/777/0/6.1/49, wpisy nr 18–19.
126. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 113–114.
127. Witold Turno, Mściśław Żółtowski i Stanisław Błociński – bohaterowie bitwy pod Ignacem (1863), red. A. Krygier-Łączkowska, <http://regionyszamotulski.pl> (dostęp: 2.01.2022).
128. Wyniki naboru 2017 – Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju, http://www.mkidn.gov.pl/media/po2017/dokumenty/20170613Wspieranie_opieki_nad_miejscami_pamieciitrwalymi_upamietnieniami_w_kraju_nabor1_horizontal.pdf (dostęp: 7.04.2022).
129. Archiwum Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. spraw PS-VI.5230.93.2021.4, PS-VI.5230.36.2013.4; *Więści z diecezji*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1926, r. XX, s. 78–79 [skan załączony do sprawy].
130. Tamże.
131. A. Koszowy, A. Siwek, A. Wicka Anna, T. Zachara, dz. cyt., s. 206.

132. M. Jarecki, dz. cyt., s. 28.
133. Tamże, s. 42.
134. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 74–75.
135. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Giewartów (pow. słupecki)*, 1863 r., sygn. 54/747/0/6.1/45, wpisy nr 7–32.
136. M. Jarecki, dz. cyt., s. 22; warto dodać, że część z wymienionych bywa przypisywana do obiektu w Dobroszowie – z braku jednoznacznych źródeł trudno jednak wskazać, w którym grobie spoczęli; zob. R. Tomczak, *Historia wsi Dobroszowo jako przykład badań regionalistycznych Wielkopolski*, „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego Gniazdo” 2014, t. VIII, s. 77–85.
137. M. Jarecki, dz. cyt., s. 28.
138. M. Jarecki wymienia także W. Ciesielskiego, F. Dembińskiego, A. Idzikiewicza, W. Ulatowskiego, W. Koszczyńskiego – pochowanych wg innych ustaleń w pobliskim Dobroszowie.
139. Tamże; M. Grzeszczak, *Akta zgonów...*, s. 163.
140. Za: *List Romana Kencera*, Cyfrowe Zbiory Archiwaliów Trzemeszańskich, <https://www.czat.trzemeszno.pl/list-kentzera.html> (dostęp: 2.01.2022); r. Wolek, *Pożegnalny list gimnazjalisty wstrząsnął zebranymi*. „Pałuki i Ziemia Mogileńska” nr 1099 (10/2013), <http://mobile.palukitv.pl/> (dostęp: 2.01.2022).
141. A. Brzęcka, *Bitwa pod Myszakówkiem – 27 lutego 1863*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. 2, s. 174–180.
142. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 78.
143. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Dobroszowo (pow. koniński)*, 1863 r., sygn. 54/744/0/-/47, wpisy nr 52–54.
144. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 79.
145. Tamże, s. 81.
146. Informacje z opracowań internetowych: <https://faranogilno.pl/>, <http://www.archidiecezja.pl>, <http://palukimogilno.pl>.
147. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Pyzdry (pow. wrzesiński)*, 1863 r., sygn. 54/798/0/6.1/74, wpisy nr 60–74.
148. Tamże, wpisy nr 59, 78, 85, 94.
149. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 94.
150. APPOK, *Starostwo Powiatowe w Słupcy*, sygn. 54/7/0/10/553 [Wykazy mogił uczestników powstań], k. 17.
151. Tamże, k. 18.
152. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 101–102.
153. Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sadlno*, 1863 r., Zbiórce akta zgonów, sygn. 71/236/0/-/14, wpis nr 28.
154. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 110–111.
155. Tamże, s. 112–113.
156. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno (pow. kolski)*, sygn. 54/812/0/6.1/50, k. 38 (wpis nr 25).
157. Tamże, k. 42 (wpis nr 42).
158. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Wąsosze (powiat koniński)*, sygn. 54/824/0/-/41 (wpis nr 2).
159. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno (pow. kolski)*, sygn. 54/812/0/6.1/50, k. 36 (wpis nr 17).
160. Archiwum Państwowe w Łodzi, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Mikołajewicach*, sygn. 39/1587/0/-/26, k. 8 (wpis nr 21).
161. APPOK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno (pow. kolski)*, sygn. 54/812/0/6.1/50, k. 41 (wpis nr 39).
162. *Alfabetyczny spis poległych w Powstaniu Styczniowym*, oprac. Hipolit Stupnicki, Lwów 1865, s. 11.
163. W księdze zgonów pod 28 grudnia 1863 r. zapisano śmierć Ignacego Borowskiego, 23 lata, syna Tomasza i Konstancji; zob.: M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 115.
164. APK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Szymanowice (pow. pleszewski)*, 1863 r., sygn. 11/758/0/1/109, wpisy nr 63–72.
165. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 118.
166. APPOK, *Starostwo Powiatowe w Słupcy*, sygn. 54/7/0/10/553 [Wykazy mogił uczestników powstań], k. 5.
167. Tamże, k. 3–4.
168. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 119.
169. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Księgi metrykalne parafii w Ślesinie*, 1863 r., księgi zmarłych, 5112653/9, k. 465.
170. Tamże, k. 466.
171. Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, *Księgi Metrykalne Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Przedecz*, 71/396/0/-/68, Duplikaty akt urodzeń, małżeństw i zgonów Parafii Ewangelickiej Przedecz, 1863 r., k. 466.
172. L. L. Kruszyński, *Wspomnienia z przeszłości miasta Turku*, Kalisz 1923, s. 58; APK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Koźminku*, sygn. 11/704/0/-/62, k. 109–110.
173. APK, *Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Koźminku*, sygn. 11/704/0/-/62, k. 110.
174. Tamże.
175. Tamże, k. 113.
176. Zagadnienie miejsc pochówku poległych w jesiennych walkach 1863 r. w okolicach Koźminka jest dużo szersze. W położonym na terenie tej samej gminy Murowańcu, pośrodku lasu znajduje się kurhan ziemny, w którym wg miejscowych przekazów spoczęła część powstańców. W innym miejscu mieli zostać pochowani żołnierze rosyjscy, którzy stracili życie w walkach z Polakami. Na potwierdzenie tych informacji nie ma jednak dowodów źródłowych ani materialnych, a jedynym rozwiązaniem, które może przynieść odpowiedź, czy obiekty w lesie na Murowańcu są grobami jest przeprowadzenie prac archeologicznych.
177. M. Sobczak-Waliś, G. Waliś, dz. cyt., s. 137.
178. Porozumienie z dnia 20 lipca 2016 r. w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych, Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego z 2016 r., poz. 4768.
179. Archiwum Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygnatura sprawy PS-VI.5230.83.2020.4.
180. Archiwum Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygnatura sprawy PS-VI.5230.93.2021.4.
181. Porozumienie z dnia 8 marca 2021 r. w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych zawarte pomiędzy Wojewodą Wielkopolskim a Wójtem Gminy Blizanów, Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego z 2021 r., poz. 2083; Porozumienie z dnia 30 marca 2022 r. w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych zawarte pomiędzy Wojewodą Wielkopolskim a Wójtem Gminy Blizanów, Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego z 2022 r., poz. 2496.

INDEKS OSOBOWY

Aleksander II (Romanow)
Alvensleben Gustav von
Andrzejewski August
Andrzejewski Gustaw
Awejde Oskar
Baliński Feliks
Baliński Józef
Baranowski Ignacy
Barciński Kazimierz
Berberski
Berg Fiodor
Bieżyński (Bieżański) Józef
Blankenheim Leon Young (Junck)
Błażejewski
Błociszewski Stanisław
Bobrowski Stefan
Bogdanowicz
Bogucki
Bogucki Antoni
Bogusławski Józef
Bojacki
Bojemski
Borowski Józef
Broeckere Maksymilian
Broensen
Brunner Andriej
Buczyński Stanisław
Budner (Buchner) Antoni
Budziszewski Franciszek
Burmeister
Callier Edmund
Cent Wawrzyniec
Chojnacki Wojciech
Ciesielski Władysław
Cieślak Marcin
Cieślak Stefan ks.
Cieśliński (Olesiński)
Coiński Wojciech
Cyłski (Cilski) Kazimierz
Czamański Michał
Czermiński
Czermiński Klemens
Daniłowski Władysław
Dąbrowski
Dąbrowski Franciszek
Dąbrowski Julian
Dąbrowski Michał
Dembiński Franciszek
Depczyński Kazimierz
Dobrzański
Domirski Józef
Drażkiewicz
Drogowski Władysław
Droszewski (Doroszewski) Hipolit
Dusiewicz Ignacy
Dymman
Działyński Jan Kanty
Dzieciatkowski Jan
Dzierżbicki Julian

Dzierżanowski
Eitner Józef
Erech Tomasz
Erlicki Witold
Faucheux Emil
Felczyński
Florkowski
Fuksztein
Fulmiński
Ganier Paul d'Abin
Garczyński Antoni
Garibaldi Giuseppe
Gawroński Bolesław Andrzej
Gesket Sergiusz
Głowacki (Głowiński) Mieczysław
Godlewski M.
Gołab
Gomułka Władysław
Grabowski Adam
Grabowski Henryk
Graliński Ludwik
Grekowicz Józef
Gronkiewicz (Gromkiewicz) Witold
Gruszczynski
Grzywaczewski
Grzywiński
Gustowski Wincenty
Hauke-Bosak Juliusz
Hutta Telesfor
Hyżoniewicz (Chyżaniewski) Marcin
Idzikiewicz Antoni
Jabłoński Ludwik
Jackowski Michał
Jackowski Mieczysław
Jagła
Janczewski
Jankowski Feliks
Jankowski ks.
Jarocki Edward (Edmund)
Jasiński
Jaskułowski
Józefowicz Gustaw
Jucinowski Franciszek
Kardaliński (Kardoliński) Kazimierz
Karpiński Teodor
Karwowski Atanazy ks.
Kentzer Roman
Kessler Zygmunt Edward
Kłobukowski Aleksander
Kołodziejczak Szymon
Kondratienko
Konstanty (Romanow)
Kopankiewicz Jan
Kopernicki Franciszek
Korytkowski Wojciech
Kostanda Apostoł Spiridonowicz
Kostański Ludwik
Kostro Konstanty
Koszczyński Władysław

Koszeniński (Koszeniuski,
Koszczyński) Władysław
Kościelniak Paweł
Kościelski
Kościszko Tadeusz
Kowalski (Kowalczewski)
Kozakiewicz (Kozankiewicz) Jan
Kozankiewicz Stanisław
Kozielski Edward
Kozłowski
Kozłowski
Kozmiński Konstanty
Kozuchowski Ignacy
Kraciński (Krasieński) Jan
Kranich
Kranitz Gustav von
Krański Zygmunt
Krasnokutski Mikołaj
Krąkowski
Krzesimski
Krzyżtoporski Klemens
Kubacki Tomasz
Kubecki
Kucharski Walerian
Kuczak Mateusz
Lambert Karol
Laskowski Alfons
Leski Stanisław
Leśniewski Mateusz
Lewandowicz Walenty
Libelt Karol Władysław
Libera Wojciech
Lüttich Józef
Łukomski Stanisław
Łutowski Erazm
Majewski Szymon
Majewski Władysław
Makowski
Maliko
Małecki Antoni
Marcinkowski Antoni
Marczyński Nepomucen
Marianowicz
Matczyński Nepomucen
Matusiewicz Aleksander
Matyborski Władysław
Micharzewicz Ignacy
Mielcarek Tomasz
Mielęcki Kazimierz
Mierczyński Maksymilian
Mierosławski Ludwik
Mierzynski
Mierzynski Henryk
Mikołaj I (Romanow)
Milewski
Milewski Celestyn
Milewski Józef
Miotkowski
Miśkiewicz Władysław

Moskwin
Murzynowski
Napoleon III
Nawrocki Józef
Neyman (Nauman) Mieczysław
Nielidow Fiodor
Niemierzyński Józef
Nieznanowski (Nicznanowski)
Nowakowski Bronisław
Nowiński Jan
Numiński
Oberski
Oborski Ludwik
Okęcki Michał
Oksiński (Oxiński) Józef
Olszewski
Olszewski Marcin
Oranowski Alojzy
Orłowski Józef Napoleon
Ortymiński
Pachowicz Władysław
Palacz Wawrzyniec
Paskiewicz Iwan
Paulus Walenty
Pawłowski Antoni
Petit-Feuchaux
Pieprz
Pikulski Roman
Piłsudski Józef
Piotrowski Adam
Płaksiński
Pławieński (Pławirski)
Pławiński Bolesław
Podgórski Aleksander
Poleski (Polewski)
Poniński Józef
Probucki Franciszek
Prusinowski
Przybyłowicz Józef
Raczkowski
Raczkowski Wincenty
Radowicz Romuald
Radzicki Jan
Radziejewski
Romosiński Tadeusz
Różnowicz Kazimierz
Rubach Władysław
Ruksztetel
Rybczyński Adam
Rybiński

Rybiński
Rzęsiecki
Sakorski
Sarnowski
Sawicki Aleksander
Sąchocki Władysław
Schupp Erazm
Schupp Kacper
Seydewitz Teodor
Sieg Nikodem ks.
Siekierski Konstanty
Sierakowski Tomasz
Sikorski Jakub
Sikorski Władysław
Skowroński
Sławiński Józef
Sławoj-Składkowski Felician
Słowiński Andrzej
Słupski
Sokolnicki Michał
Sokolnicki Piotr
Sokołowski
Sosnkowski Kazimierz
Soudeix Henryk
Srokoczyński
Stankiewicz Wojciech
Starczewski Stanisław
Starkiewicz Szczęsny ks.
Stasiński Józef
Stefanowicz Mieczysław
Stefanowski Franciszek
Stępowski Józef
Stroiński Józef
Strzelecki Michał (Marcelli)
Styczyński Ludwik
Suchodolski Zygmunt
Suligowski
Suligowski
Syrokomla-Zagrodzki Władysław
Szałkowski Aleksy
Szamacki (Szamocki) Jan
Szczepański Stanisław
Sznajder
Szokalski
Szrajer Adam (Adolf)
Szulc Antoni
Szulczewski Wincenty
Szupe Kacper
Szymczewski
Taczanowski Edmund
Tarejwo Maksymilian (Józef) o.

Thiel Michał
Tirpitz
Topczański
Traszkowski Erazm
Traugutt Romuald
Trąpczyński Edmund
Trąpczyński Kazimierz
Tupasiński
Turczynowicz
Turno Witold Stefan
Ulatowski Witold
Ulatowski Władysław ks.
Urbaniak Tomasz
Urbanowski
Urbański Maciej
Walichnowski Teodor
Wańkowski (Wańgowski) Jan
Wasilewski Aleksander
Wasilewski Gustaw
Wenda
Wereszczyński Julian
Wesołowski Adam Aleksander
Węsierski (Węgiński, Wąsierski)
Władysław
Węsierski Adam
Węsierski Stanisław
Wichliński Antoni
Wichliński Józef
Wieczorkiewicz F.
Wielopolski Aleksander
Wieluński Edmund
Wiesiołowski
Wiśniewski Klemens
Wittgenstein Emil de Sayn
Włodek Karol
Wodziński Pankracy
Wolszleger Antoni
Wroniecki Stanisław
Wróblewski Jan
Wrzesiński Antoni
Wyrębowski Paweł
Wysocki Józef
Zaborowski Lucjan
Zaborowski Nikodem
Zieliński Roch
Zieliński Stanisław
Zimmermann Jan (Kazimierz)
Złotnicki Franciszek Fryderyk
Żółtowski Mściśław
Żurawiński Józef

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Imionospis poległych i straconych ofiar powstania 1863 i 1864, oprac. Hipolit Stupnicki, Lwów 1865.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Organizacja Narodowa Powstania Styczniowego, sygn. 6.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku,
Księgi metrykalne Parafii Św. Wojciecha w Grodźcu, 1800–1890, księgi zmarłych, łac., 511913/1;
Księgi metrykalne Parafii w Kleczewie, gmina Kleczew, 1863 r., księgi zmarłych, sygn. 511173/6;
Księgi metrykalne Parafii w Ślesinie, 1863 r., księgi zmarłych, 5112653/9.

Archiwum Państwowe w Kaliszu:
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Koźminku, sygn. 11/704/0/-/62;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Szymanowice (pow. pleszewski), 1863 r., sygn. 11/758/0/1/109;
Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Kaliszu, 84/34, sygn. 11/1118/0/-/88.

Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej w Mikołajewicach, sygn. 39/1587/0/-/26.

Archiwum Państwowe w Poznaniu:
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Lipe (pow. kaliski), 1863 r., sygn. 53/3670/0/-/39;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Wojciecha Poznań, 1843 r., sygn. 53/3464/0/1/32.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie:
Akta stanu cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Konin, 1863 r., sygn. 54/855/0/-/24;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Bierzenna (powiat kolski), 1863 r., sygn. 54/727/0/-/51;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Błenna (pow. kolski), 1863 r., sygn. 54/728/0/-/42;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Brdów (pow. kolski), 1863 r., 54/731/0/6.1/80;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Dobrosłowo (pow. koniński), 1863 r., sygn. 54/744/0/-/47;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Giewartów (pow. słupecki), 1863 r., sygn. 54/747/0/6.1/45;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Gosławice (pow. koniński), 1863 r., sygn. 54/750/0/-/50;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Kazimierz Biskupi (pow. koniński), 1863 r., sygn. 54/763/0/6/63;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Łądek (pow. koniński), 1863 r., sygn. 54/776/0/-/109;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Licheń (pow. koniński), 1863 r., sygn. 54/777/0/6.1/49;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Lubstów (pow. kolski), 1863 r., sygn. 54/780/0/6.1/59;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Pyzdry (pow. wrzesiński), 1863 r., sygn. 54/798/0/6.1/74;
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sompolno (pow. kolski), sygn. 54/812/0/6.1/50;

APPOK, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Wąsosze (powiat koniński), sygn. 54/824/0/-/41;

Starostwo Powiatowe w Słupcy, sygn. 54/7/0/10/553.

Archiwum Państwowe w Radomiu, Zbiór afiszów, plakatów i druków ulotnych do 1939 roku, sygn. 2679.

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, Zbiór ikonograficzny i fotograficzny, 1956 r., sygn. 49/241/0/3/15; sygn. 49/241/0/3/17.

Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Sadlno, 1863 r., Zbiór akta zgonów, sygn. 71/236/0/-/14.

Archiwum Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. PS-VI.5230.36.2013.4, PS-VI.5230.83.2020.4; sygn. PS-VI.5230.93.2021.4.

„Dziennik Poznański”:

1863 r.: 5 marca, nr 52; 11 marca, nr 57; 14 marca, nr 60; 15 marca, nr 61; 27 marca, nr 70; 30 kwietnia, nr 98; 3 maja, nr 101; 8 maja, nr 105; 12 maja, nr 107; 14 maja, nr 109; 17 maja, nr 111; 20 maja, nr 113; 21 maja, nr 114; 29 maja, nr 120; 3 czerwca, nr 124; 4 czerwca, nr 125; 12 czerwca, nr 131; 16 czerwca, nr 134; 18 czerwca, nr 136; 29 lipca, nr 170;

1864 r.: 31 marca, nr 74.

Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego z 2016 r., poz. 4768; z 2021 r., poz. 2083, 2496.

Materiały źródłowe do dziejów powstania styczniowego w zasobie archiwum państwowego w Kaliszu, red. G. Schendler, Kalisz 2013.

Pamiętka dla rodzin polskich: krótkie wiadomości biograficzne o straconych na rusztowaniach, rozstrzelanych, poległych na placu boju, oraz zmarłych w więzieniach, na tułactwie i na wygnaniu syberyjskim, 1861–1866r.: ze źródeł urzędowych, dzienników polskich, jak niemniej z ustnych podań osób wiarygodnych i towarzyszy broni Cz.2, ułożył Zygmunt Kolumna, Kraków 1868, *Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych* (Dz.U. z 2018 r. poz. 2337).

Zakrzewski Paweł Wyskota, *Pamiętnik Wielkopolskiego Powstania z 1863 roku*, Poznań 1934.

Żychliński Teodor, *Wspomnienia z roku 1863*, Poznań 1888.

Literatura

Biegała B., Józefiak S., *Za Boga i Ojczyznę. Przewodnik po miejscach spoczynku Wielkopolan poległych w latach 1918–1921*, Poznań 2020.

Brzęcka J., *Bitwa pod Myszakówkiem – 27 lutego 1863*, [w:] „Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej”, t. 2, s. 174–180.

Buława A., *Teoria i praktyka. Weryfikacja umiejętności dowódczych absolwentów polskiej szkoły wojskowej w Genui i Cuneo (1831–1862) podczas powstania styczniowego (1863–1864)*. „Saeculum Christianum” 2015, t. XXII, s. 206–221.

Czubiński A., *Powstanie 1863–1864 roku we wschodniej Wielkopolsce*, Poznań 1993.

Gawarecki Z., *Bitwa pod Ignacem i odwrót z pod Kleczewa*, Lwów 1905.

Grzeszczak M., *Ignacewo 1863*, Warszawa 2016.

Grzeszczak M., *Akta zgonów parafii rzymskokatolickich jako źródło do badań nad powstaniem styczniowym*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. II, Konin 2015, s. 159–160.

Jarecki M., *Bitwa pod Mieczownicą i powrót do tradycji*, Giewartów 1993.

Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983.

Koszowy A., Siwek A., Wicka A., *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca Pamięci*, t. I, III, Warszawa 2013.

Koszowy A., Siwek A., Wicka A., Zachara T., *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca Pamięci*, t. II, Warszawa 2013.

Kowalski J., *Powstanie styczniowe widziane z Kórnika*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2014, t. XXI, s. 65–94.

Kowalski J., Paciorek T., *Nieznana relacja francuskiego oficera o bitwach pod Nową Wsią i Brdowem*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2014, z. 31, s. 104–134.

Kruszyński L.L., *Wspomnienia z przeszłości miasta Turku*, Kalisz 1923.

Maluskiewicz P., *Miejsca upamiętnienia powstania styczniowego w obecnym województwie konińskim*, „Kronika Wielkopolski” nr 4(67): 199, s. 15–33.

Michalska-Bracha L., *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego w okresie zaborów*, Kielce 2003.

Nowiński J., *Ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej i powstańcza mogiła – dwie pamiątki patriotyczne w dawnym opactwie w Łądzie nad Wartą*, „Seminare” 2009, nr 26, s. 325–337.

Płachciński K., *Bitwa pod Ignacem 8 maja 1863*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. 2, s. 160–164.

Płachciński K., *Władysław Rubach (1843–1921) – rys biograficzny*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego na ziemi konińskiej*, t. 2, s. 181–187.

Pomniki bojowników o niepodległość 1794–1863, red. prof. H. Mościcki, Warszawa 1929.

Rajecki M., *Bitwa pod Mieczownicą*, Parafia Rzymsko-Katolicka p.w. Podwyższenia Krzyża w Giewartowie 1993.

Sobczak-Waliś M., Waliś G., *Miejsca pamięci powstania styczniowego na terenie powstańczego województwa kaliskiego*, Kalisz 2013.

Swat T., *Gloria victis. Mogiły poległych z okresu Powstania Styczniowego 1863–1864 roku na ziemiach polskich*, Pruszków 2004.

Tobie, Polsko, na śmierć i na życie! *Mogiły Powstańców Wielkopolskich poległych i zmarłych w latach 1918–1920*, red. A. Pleskaczyński, Poznań–Warszawa 2018.

Tomczak r., *Historia wsi Dobroszów jako przykład badań regionalistycznych Wielkopolski*, „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego Gniazdo” 2014, t. VIII, s. 77–85.

Tomczak r., *Księgi stanu cywilnego parafii rzymskokatolickich jako źródło do dziejów powstania styczniowego w Wielkopolsce*, „Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego Gniazdo” 2015, s. 42–48.

Wojtkowski A., *Manifestacje religijno-patriotyczne w Wielkopolsce przed powstaniem styczniowym*, „Kronika Miasta Poznania” 2013, s. 47–58.

Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913.

Internet

Aleksander Wielopolski na czele rządu Królestwa Polskiego, <https://muzhp.pl/pl/e/1501/aleksander-wielopolski-na-czele-rzadu-krolestwa-polskiego> (dostęp: 21.02.2022).

Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl> (dostęp: 21.02.2022).

Gąsowski T., *Bitwa pod Nową Wsią (21 lutego 1863)*, <https://twojehistoria.pl/encyklopedia/leksykon-bitew/bitwa-pod-nowa-wsia-21-lutego-1863/> (dostęp: 18.02.2022).

Groby wojenne, <https://www.poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne> (dostęp: 20.04.2022).

Kaźmierczak K.M., *Wielkopolska była zapleczem powstania styczniowego*, „Głos Wielkopolski” 25 stycznia 2013, <https://gloswielkopolski.pl/wielkopolska-byla-zapleczem-powstania-styczniowego/ar/747587> (dostęp: 28.02.2022).

Kiszcza D., *Rozmowa o powstaniu styczniowym z profesorem Wiesławem Śladkowskim*, <https://www.lscdn.pl/pl/publikacje/publikacje-pozostale/3926,Rozmowa-o-powstaniu-styczniowym-z-profesorem-Wieslawem-Sladkowskim.html> (dostęp: 18.02.2022).

Kossak J., *Bitwa pod Ignacem*, przed 1893 r., domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).

Konsekwencje i dziedzictwo powstania styczniowego, <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/konsekwencje-i-dziedzictwo-powstania-styczniowego/> (dostęp: 26.02.2022).

Krzyżażnia J., *Bitwa powstania styczniowego pod Kuźnicą Grabowską*, <https://dzieje.pl/historie/materialy/bitwa-powstania-styczniowego-pod-kuznica-grabowska-wasze-historie> (dostęp: 18.02.2022).

Księga chrztów Parafii pw. św. Jana w Warszawie, 1841 r., <https://metryki.genealodzy.pl/metryka.php?ar=8&zs=9233d&sy=135&kt=3&skan=531-534.jpg#zoom=1&x=1388&y=52> (dostęp: 2.01.2022).

List Romana Kencera, Cyfrowe Zbiory Archiwaliów Trzemeszeńskich, <https://www.czat.trzemeszno.pl/list-kentzera.html> (dostęp: 2.01.2022).

Ludwik Mierosławski: *Antybohater powstania styczniowego?*, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/ludwik-mieroslowski-antybohater-powstania-styczniowego-> (dostęp: 18.02.2022).

Matysiak D., *Na tropie Juncka*, http://www.idam.pl/skany/na_tropie_juncka.pdf (dostęp: 20.04.2022).

Mogiła poległych pod Ignacem d. 8 maja 1863 r.: dnia 1 lipca 1917 r. – pamiątka uroczystego obchodu 54-jej rocznicy śmierci bohaterów polskich, www.polo-na.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).

Obchody 150 rocznicy Powstania Styczniowego w Poznaniu, 15.01.2013 r., <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/obchody-150-rocznicy-powstania-styczniowego-w-poznaniu> (dostęp: 28.02.2022).

Pamięci powstańców styczniowych. Myszaków, <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/30212,myszakow-pamieci-powstancow-styczniowych.html> (dostęp: 18.02.2022).

Patora P., *Jarosław Kita: Skutki powstania styczniowego były straszliwe [WYWIAD]*, „Dziennik Łódzki”

27 stycznia 2013 r., <https://dzienniklodzki.pl/jaroslaw-kita-skutki-powstania-styczniowego-byly-straszliwe-wywiad/ar/747877> (dostęp: 25.02.2022).
Pomnik powstańców styczniowych w Krzywosądku gm. Dobry, pow. Radziejów, <http://www.odznaka.kuj-pom.bydgoszcz.pttk.pl/opisy/4/krzywosa.htm> (dostęp: 18.02.2022).
Portret [Léona] Younga de Blankenheima, Zbiory Specjalne, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, <http://pauart.pl>, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
[Portret Stefana Bobrowskiego], www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
[Portret Witolda Turno], www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
Powstanie 1863 we Wschodniej Wielkopolsce w materiałach archiwalnych Archiwum w Poznaniu Oddział w Koninie – wystawa czasowa, <http://poznan.ap.gov.pl/powstanie-1863-r-we-wschodniej-wielkopolsce-w-materialach-archiwalnych-archiwum-panstwo-wego-w-poznaniu-oddzial-w-koninie-wystawa-czasowa/> (dostęp: 28.02.2022).
[Portret Edmunda Taczanowskiego, ca 1863], www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
Powstanie styczniowe 1863: Polaków dotknęły liczne represje. „Dziennik Gazeta Prawna” 22 stycznia 2019 r., <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1393844.powstanie-styczniowe-1863-polacy-i-represje.html> (dostęp: 25.02.2022).
Prof. Zdrada o powstaniu styczniowym: Wojska rosyjskie stosowały odpowiedzialność zbiorową, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/prof-jerzy-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-wojska-rosyjskie-stosowaly> – (dostęp: 21.02.2022).
Rocznica specjalnej troski. Władze PRL wobec obchodów mrocznicy Powstania Styczniowego w 1963 r., 16 czerwca 2013 r., <https://wpolityce.pl/polityka/159842-rocznica-szczegolnej-troski-wladze-prl-wobec-obchodow-rocznicy-powstania-styczniowego-w-1963-roku> (dostęp: 28.02.2022).
Rocznica wybuchu Powstania Styczniowego. Uroczystości w Warszawie z udziałem Wicemarszałek Sejmu, <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4B3B6654501FA63EC12587D1006195EF> (dostęp: 28.02.2022).
Samp M., *Branka, czyli jak Polacy byli siłą wcielani do armii carskiej*, <https://kronikidziejow.pl/porady/branka-czyli-jak-polacy-byli-sila-wcielani-do-armii-carskiej/> (dostęp: 28.02.2022).
Szpak E., *Bić się czy nie bić – wywiad z prof. Jerzym Zdradą o powstaniu styczniowym*, część 1, <https://muzhp.pl/pl/c/985/bic-sie-czy-nie-bic-wywiad-z-prof-jerzym-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-czesc-1> (dostęp: 18.02.2022); część 2, <https://muzhp.pl/pl/c/988/bic-sie-czy-nie-bic-wywiad-z-prof-jerzym-zdrada-o-powstaniu-styczniowym-czesc-2> (dostęp: 21.02.2022).

Tarejwo Maksymilian (1834–1864), <http://www.powazkikonina.lm.pl> (dostęp: 2.01.2022).
[Uczestnicy powstania styczniowego, post 1863], www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
[Uczestnicy powstania styczniowego]: Trąmpczyński K., Władyczański Teofil, Tarnowski Juliusz, Szulc Wojciech, Jabłonowski, Lipczyński Antoni, Libelt Karol, Elgöt Wojciech, Olizar Gustaw, Giebułtowski Stefan, Krzesimowski Stanisław, Ostaszewski Władysław, Pintowski W., Walisz, Waga Władysław, www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 20.04.2022).
Weterani 1863 r. i tradycja Powstania Styczniowego w II Rzeczypospolitej, Kancelaria Senatu Biuro Analiz Dokumentacji. Opracowania tematyczne OT-626, styczeń 2014, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/57/plik/ot-626.pdf> (dostęp: 26.02.2022).
Wielkopoleanie polegli w powstaniu styczniowym 1863–1864 na podstawie „Imionospis poległych i straconych ofiar powstania 1863 i 1864” Hipolit Stupnicki Lwów 1865, oprac. B. Kuliberda, www.wtg-gniazdo.pl (dostęp: 2.01.2022).
Witold Turno, Mścislav Żółtowski i Stanisław Błociński – bohaterowie bitwy pod Ignacem (1863), red. A. Krygier-Łączkowska, <http://regionszamotulski.pl> (dostęp: 2.01.2022).
Wolek r., Pożegnalny list gimnazjalisty wstrząsnął zebranymi. „Pałuki i Ziemia Mogileńska” nr 1099 (10/2013), <http://mobile.palukitv.pl/> (dostęp: 2.01.2022).
Za Wiarę i Ojczyznę 1863 polegli: Błaszczński Kazimierz Konrad, Szaniawski Aleksander, Mańkowski Walenty, Borelowski Marcin, Czachowski Dionizy, Cieszkowski Teodor, Eminowicz Władysław, Godlewski Franciszek, Mielęcki Kazimierz, Unrugh Jan, Wasilewski Antoni, Suzin Paweł, Bobrowski Stefan, Dehnel Bolesław, Narbutt Kazimierz, www.polona.pl, domena publiczna (dostęp: 2.01.2022).
Zdrada J., Powstanie styczniowe, <https://muzhp.pl/pl/c/983/powstanie-styczniowe> (dostęp: 17.02.2022).
Zdrada J., Tajemne państwo polskie 1862–1864, <https://www.nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/powstanie-styczniowe-150-rocznica/aktualnosci/prof-jerzy-zdrada-tajemne-panstwo-polskie-1862-1864> – (dostęp: 21.02.2022).
Wyniki naboru 2017 – Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju, http://www.mkidn.gov.pl/media/po2017/dokumenty/20170613Wspieranie_opieki_nad_miejscami_pamieci-i-trwalymi_upamietnieniami_w_kraju_nabor1_horizont.pdf (dostęp: 7.04.2022).
Zwoliński K., Pierwszy dyktator powstania styczniowego. „Generał klęska”, który nie rozumiał wojny partyzanckiej, <https://tygodnik.tvp.pl/58056365/pierwszy-dyktator-powstania-styczniowego-general-klaska-ktory-nie-rozumial-wojny-partyzanckiej> (dostęp: 18.02.2022).

Pamięć o powstaniu styczniowym, heroicznym, a zarazem tragicznym w swoich konsekwencjach, była bardzo silna pośród patriotycznie nastawionej części społeczeństwa. Idee insurgenów kształtowały niepodległościowe myślenie i postawy, stając się podwaliną do podejmowania działań społecznych. Już na przełomie lat 60. i 70. XIX w. na terenie zaboru austriackiego powołano pierwsze organizacje zrzeszające weteranów powstania styczniowego, mające na celu niesienie im pomocy oraz pielęgnowanie tradycji niepodległościowej. Później, bo w 1913 r., również na terenie zaboru pruskiego w Poznaniu założono Towarzystwo Opieki nad Weteranami. Zmiany geopolityczne po I wojnie światowej umożliwiły zrzeszanie się weteranów także na terenie byłego zaboru rosyjskiego.

Podczas I wojny światowej odrodziła się idea upamiętnienia poległych w latach 1863-1864. W wielu miejscach lokalne społeczności przeprowadziły zbiórki i wystawiły na grobach powstańczych okazałe pomniki. Dotyczyło to także Wielkopolski. Stało się to możliwe dzięki zajęciu terenów dawnego Królestwa Polskiego przez wojska niemieckie. Karta polska stała się dla Berlina atutem w walce z imperium rosyjskim i ważnym argumentem wykorzystywanym dla zyskania polskiego poparcia przeciw Rosjanom. Polacy wykorzystali sprzyjające okoliczności we własnych celach, umacniając narodową tożsamość i upamiętniając tych, o których nie można było wspominać przez ponad 50 lat carskich rządów. Powstanie polskich formacji wojskowych przyczyniło się do ożywienia legendy powstańczego zrywu.

Współcześnie pamięć o wybuchu styczniowego zrywu jest wciąż żywa. Zarówno na poziomie centralnym, jak i w poszczególnych regionach Rzeczypospolitej kolejne rocznice są obchodzone bardzo uroczysto, często przy udziale przedstawicieli najwyższych władz państwowych oraz samorządowych. Upamiętnieniom towarzyszą także okazjonalne wydawnictwa, wystawy, prelekcje oraz konferencje naukowe. Dużą rolę w zachowaniu pamięci o powstańcach odgrywają organizacje pozarządowe, które dbają o materialne dziedzictwo powstania, jakim są m.in. groby weteranów oraz miejsca pamięci.

Dr Sławomir Józefiak
Bartosz Biegała

ISBN 978-83-8065-534-8

9 788380 655348